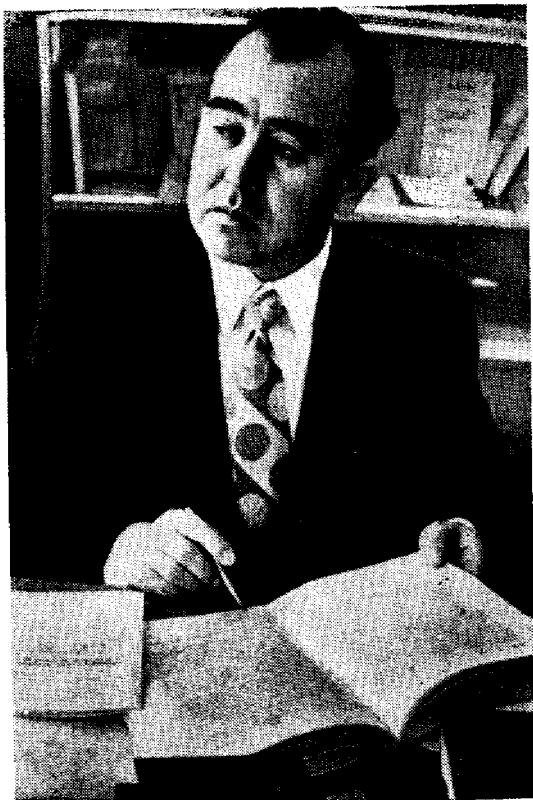

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1982

НУРИДДИН ШУКУРОВ

БУ
ОЛАМ
САҲНИДА...

АДАБИЯТ-ТАНҚИДИЙ МАҚОЛАЛАР

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги

Адабиёт ва санъат нашриёти

1982

83.3У3
Ш91

Ш $\frac{70202 - 43}{M 352(04) - 81}$ 154 — 81 4603010202

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982.

ИЛМ ЗАҲМАТКАШИ

Таниқли олим, серқирра ижодкор Нуриддин Шукуров 50 ёшга тўлди. Н. Шукуров Самарқанд область Самарқанд районидаги Туркман қишлоғида 1930 йил 16 майда хизматчи оиласида туғилди. Урта мактабни олтин медал билан тамомлагач, 1945 йилда Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетининг филология факультетига ўқишга кирди. Н. Шукуров 1950 йилда университетни аъло баҳолар билан битиради ва СамДУ аспирантурасига ўқишга қабул қилинади.

Н. Шукуров 1950—1953 йилларда аспирантурада таълим олади ҳамда «Ғафур Ғулومнинг лирик поэзиядаги маҳорати» мавзuida кандидатлик диссертацияси устида ишлади. 1960 йилда кандидатлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. 1974 йилда Н. Шукуров «Ўзбек совет поэзиясида метод бирлиги ва услуб рангбаранглиги» мавзuida филология фанлари доктори илмий даражаси учун диссертация ёқлади.

Н. Шукуров илмий ишни доимо педагогик ва жамоат ишлари билан узвий суратда қўшиб олиб бормоқда. У 1953 йилдан то 1968 йилгача СамДУ ўзбек адабиёти кафедрасида аввал ўқитувчи, сўнгра доцент бўлиб ишлади. 1968 йилда Самарқанд область «Ленин йўли» газетаси бош редакторлиги вазифасига кўтарилди ва бу вазифада 1973 йилнинг июнь ойигача хизмат қилди. Шундан сўнг Н. Шукуров яна СамДУ ўзбек адабиёти кафедрасига ишга келди ҳамда университетнинг ўзбек ва тожик филологияси факультети декани лавозимига сайланди. 1976 йил декабрь ойидан 1977 йилнинг декабригача СамДУ партия комитетининг секретари вазифасини бажарди. Айни пайтда эса Н. Шукуров СамДУнинг ўқув тарбиявий ишлар проректори лавозимида ишламоқда ҳамда ўзбек адабиёти кафедрасининг профессори сифатида ёш адабиётшунос кадрлар тайёрлаш ишига самарали ҳисса қўшмоқда.

Н. Шукуров 1962 йилдан бери КПСС, шунингдек СССР Ёзувчилар ҳамда СССР Журналистлар союзининг аъзосидир. У бир неча йиллар Ўзбекистон КП Самарқанд область комитетининг аъзо-

си ҳамда халқ депутатлари Самарқанд область Советининг депутати сифатида фаолият кўрсатди. У ҳукуратимизнинг Фахрий ёрлик ва медаллари билан мукофотланган.

Профессор Н. Шукуров 30 йиллик илмий-педагогик фаолияти давомида адабиётшуносликнинг актуал проблемаларига бағишлаб кўплаб мақолалар, монография ҳамда дарсликлар эълон қилди. У 1950 йилдан бери адабиёт танқидчиси сифатида адабий жараёнга жонқуярлик қилиб келмоқда. Унинг танқидчилик фаолияти 1950 йилда Самарқанд область «Ленин йўли» газетаси саҳифаларида ёш ижодкорлар ҳақида босилган мақолалари билан бошланган эди. Шундан сўнг газета ва журналларда босилиб чиққан «Поэзиямизнинг муҳим бир камчилиги ҳақида» («Қизил Ўзбекистон», 1953 йил, 10 июнь), «Бузиб кўчириш ва хато изоҳлашга қарши» (Ўзбекистон маданияти, 1956 йил, 19 май), «Алломиш дostonи ҳақида» («Шарқ юлдузи», 1956 йил № 2), «Ўзбек совет поэзияси ҳақида мулоҳазалар» («Ўзбекистон маданияти», 1956 йил, 12 сентябрь), «Сюжет ва бадий тўқима» («Звезда Востока», 1957 й. № 1), «Сюжет ҳақида қайдлар» («Дружба народов», 1956 й. № 11), «Поэтик мазмун ва бадийлик проблемаси» («Шарқ юлдузи», 1959 йил № 7), «Поэзияда символик образлар» («Шарқ юлдузи», 1968 йил № 1), «Тил ва услуб» («Ўзбек тили ва адабиёти масалалари» 1972 йил № 2-3) каби мақолалари адабий жамоатчиликнинг ва китобхонларнинг эътиборини ўзига тортди. Бу мақолаларда адабиётимиздаги ютуқ ва камчиликлар синчковлик билан тадқиқ қилинди ва назарий асосда умумлаштирилди.

Шунинг учун ҳам Нуриддин Шукуровнинг танқидчилик истеъдоди «Самарқандлик танқидчининг қизиқарли мақоласи» («Бюлетень комиссии по литературе народов СССР» СП № 10 от 1956 г. номли тақризда, 1959 йилда Москвада ўзбек адабиёти декадас мунособати билан ташкил этилган Ўзбекистон ёзувчилар асарлар муҳокамасида, Ўзбекистон ёзувчилари съездлари ва пленумлари таъин олина бошланди ҳамда юксак баҳоланди. Чунончи, ўзбек адабиёти декадаси мунособати билан бўлиб ўтган муҳокама ҳужжатларида Н. Шукуров тўғрисида шундай илиқ қайдлар мавжуд: «Звезда Востока»нинг адабий танқид бўлимидан табиий равиш ўзбек ёзувчиларининг ижоди таҳлил қилинган материалларни эълон эканми, Нуриддин Шукуровнинг «Сюжет ва бадий тўқима» мавзусидаги жиддий мақоласини қизиқиш билан ўқиймиз. Бу мақолада ўртага қўйилган масала Ҳамза, Садриддин Айний, Ҳасан Олимжон, Фахриддин Ғулум Комил Яшинларнинг эпик ва драматик асарлари, Ойбекнинг «Қутлуг қон» романи, Ҳаким Назир, Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари, Иброҳим Раҳимовнинг «Ҳаёт булоғи», Абдулмуҳторнинг «Опа-сингиллар» романи ва бошқа асарлар ҳақида қиёсий планда олиб борилган кузатишларни умумийлаштириш конини берган».

Профессор Н. Шукуров ўзбек поэзиясининг эстетик бойлигини тадқиқ этиш ишига катта ҳисса қўшиб келмоқда. У адабий жа- раёнимизнинг бундай актуал проблемасига бағишланган ўнлаб ма- қолалар ҳамда бир неча китобларнинг авторидир. Бу жиҳатдан айниқса унинг «Ғафур Ғулумнинг лирик поэзиядаги маҳорати» (1966), «Услублар ва жанрлар» (1973) каби монографиялари ало- ҳида қимматга эга. Н. Шукуровнинг илмий мақолаларига, айниқса мазкур монографияларига хос хусусият шундаки, уларнинг аксарич- ти бадий адабиётнинг ёки конкрет ёзувчи ижодининг услуби ва маҳорати масалалари билан боғлиқ бўлган томонларини тадқиқ этишга бағишланган. Муаллиф ўз асарларида кўпроқ адабиётнинг услуб, жанр, сюжет, композиция, тил, вазн, қофия каби бевосита бадий маҳоратга дахлдор бўлган томонларини тадқиқ этади ва булар ҳақида муҳим фикрлар айтади.

Адабиётшунос Н. Шукуров айниқса поэзияни жуда чуқур ту- шунади ва унинг нозик томонларини ҳам сезгирлик билан таҳлил қилади. Бу фазилат олимнинг ҳар икки монографиясида ҳам ёр- қин кўринади. «Услублар ва жанрлар» монографияси авторнинг ўзбек совет поэзияси соҳасида бир неча йиллар давомида олиб борган илмий текширишларининг натижаси бўлиб, асар юксак са- вияда ёзилгани билан характерлидир. Муаллиф бу монографияси- да Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Асқад Мухтор каби шоирларнинг ўзига хос индивидуал хусусиятларини очиб берган. У ҳар бир шоирнинг ўз индивидуал хусусиятларини синчковлик бил- лан аниқлаган ва уларни гоят пишиқ илмий тилда таҳлил этган. Чунончи, Н. Шукуров Ғафур Ғулум поэтик ижодининг индивидуал хусусиятларини аниқлаганда шоир яратган образлар олами, ўзига хос тематикаси, поэтик мазмуни, ранг-баранг жанрлари, поэтик формалар, тили ва стилистик усулларига таянади. Шу тариқа Ға- фур Ғулумнинг индивидуал поэтик услубини белгилувчи асосий хусусиятлар — фалсафийлик ва новаторлик, оперативлик ва ҳозир- жавоблик, гоязий етуклик ва тарихий конкретлилик, миллийлик билан интернационалликнинг ажиб бир йўсинда уйғунлигидан ибор- тардир, деган хулоса келиб чиқади.

Профессор Н. Шукуров адабиётшуносликнинг назарий пробле- маларини ҳал этиш масаласида ҳам жонкуярлик кўрсатмоқда. Унинг коллектив авторлар билан яратилган «Адабиётшуносликка кириш» китоби республикамиз олий ўқув юртлири филология фа- культетлари студентлари учун гоят фойдали қўлланма бўлиб қол- ди. Бу китобда поэтик мазмун ва бадийлик проблемаси, бадий асарни таҳлил қилиш масалалари гоят тушунарли тарзда кўрса- тиб берилган. Китоб ўзбек адабиётининг ўзига хос хусусиятларини назарга олган ҳолда ёзилган ҳамда жуда кўп мисоллар бевосита ўзбек адабиёти материалларидан олинган.

Н. Шукуров серқирра ижодкордир. У илмий ва педагогик фаолияти учун қанча вақт топса, бадий ижод учун ҳам ўз кундалик ижодий иш нормасидан вақт ажрата олади. Н. Шукуров Абдумалик Баҳорийнинг «Сунбула» қиссаси, Расул Ҳамзатов, Амиршон Шукуҳи, Зейнал Халил каби қардош халқлар адабиётлари йирик вакилларининг шеърларини таржима қилган. У. «Ғафур Ғуломнинг ҳаёти ва ижоди» ҳақидаги ўқув кинофильми, «Дорилфунун анъаналари» номли ҳужжатли фильм авторидир.

Серқирра ижодкор Н. Шукуров Самарқанднинг революциягача ҳамда революциядан сўнги йиллардаги адабий муҳитини яратиб ишига катта ҳисса қўшди. Унинг «Асрлар поэзиясида Самарқанд» (1970) рисоласи бу жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга. Самарқандда узоқ ўтмишдан ҳозирги кунгача бўлган адабий ҳаётни мрамор лавҳаларда ҳикоя қилувчи «Шоирлар боғи» хиёбони бевосита профессор Н. Шукуров тайёрлаган адабий композиция ва адабий материаллар асосида ташкил этилди. У Самарқандда ёш адабий кучларни етиштиришдек хайрли ишга айниқса катта ғам-хўрлик кўрсатиб келмоқда.

Профессор Н. Шукуров адабиётшунослигимиз тараққиёти учун қўплаб илмий кадрлар ҳам тайёрлаб берди. Унинг бевосита раҳбарлиги ва оппонентлигида бир қанча фан кандидатлари ҳамда докторлари етишиб чиқди. Айниқса меҳрибон устоз республикамиздаги педагогика институтлари (жумладан Фарғона, Бухоро, Хоразм)га фан кандидатлари тайёрлаб бериш ишига катта эътибор билан қаради.

Иқтидорли олим Н. Шукуровнинг адабиётшунослигимиз, илм-фан тараққиёти олдидаги хизматлари муносиб тақдирланди. Унга 1977 йилда «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби» унвони берилди.

Нуриддин Шукуровнинг ёш ижодкорларга мураббийлиги мени айниқса, хурсанд қилади. Кейинги 25—30 йил давомида Самарқандда қалами қайралган шоир-ёзувчиларнинг камолатида унинг у ёки бу даражада хизмати, таъсири ва таълими борлигини ҳамма эътироф этади. У раҳбарлик қилиб келаётган «Шалола» адабий клуби ёш ижодкорларнинг яхши ижодий мактабидир.

Нуриддин Шукуров юрагидаги адабиётга бўлган катта меҳр янада чуқурроқ илдиз отиб яшнашини, янада яхшироқ самаралар беришини тилаймиз.

Академик Воҳид Абдуллаев

Профессор Сайдулла Мирзаев

1980

ПОЭТИК МАЗМУН ВА БАДИЙЛИК ПРОБЛЕМАСИ

Адабиётнинг ғоявий-бадий мукамаллиги учун кураш совет адабиётшунослиги ва танқидчилиги зиммасига юксак вазифаларни юклайди. Совет ёзувчилари яратаётган энги яхши асарларни мазмун ва шакл бирлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилиб, улардаги юксак бадий маҳоратнинг сирларини очиб бериш, хира, заиф асарларга қарши курашни кучайтириш, машҳур сўз усталарининг бадий маҳоратини илмий асосда чуқур ёритиб бериш каби кўпгина вазифалар ана шулар доирасига киради. Бу вазифаларни муваффақиятли бажариш учун эса энг аввало, поэтик маҳорат тушунчаси доирасига кирувчи масалаларнинг ўзини тузукроқ аниқлаб олиш ва бу соҳадаги айрим чалкашликларга барҳам бериш лозим бўлади. Ана шундай чалкашликлардан бири шундаки, айрим адабиётчилар ва шоирлар поэтик маҳоратга фақат шеърдаги шакл компонентлари устида ишлаш билан боғлиқ бўлган масала деб қарайдилар.

Бадий маҳорат масаласини бир ёқлама тушуниш ўзбек адабиётшуносларининг айрим танқидий-биографик очеркларида ҳам учрайди. Айрим авторлар ўз очерк ва мақолаларида: «Шоирнинг поэтик маҳорати ҳақида», деб алоҳида боб ажратадилару, бироқ бу маҳсус бобда фақат шаклнинг айрим компонентлари, аниқроғи поэтик тилнинг баъзи бир томонлари ҳақида фикр юритиш билан кифояландилар. Натижада поэтик маҳорат фақат шакл билан, ҳатто тил билангина боғлиқ

бўлган масалага ўшаб қолади. Масалани шундай деб тушуниш айрим мақолаларда бирмунча очикроқ кўринди. Поэтик маҳоратни фақат шакл компонентлари устида ишлаш маҳорати билан боғлиқ деб тушуниш шундан келиб чиққан бўлиши мумкинки, айрим адабиётчилар бадийликни фақат шакл компонентлари вужудга келтиради, деб ўйлайдилар. Ваҳоланки, бадийлик ҳам, эмоционаллик ҳам, энг аввало, мазмун замирида мавжуд бўлади. Барча улуг шоир-ёзувчилар ва танқидчилар бадий асарда мазмун ва шакл бирлиги ҳақида гапирганларида ҳақиқий поэтик мазмунни кўзда тутганлар, албатта. Улуг ўзбек шоири Алишер Навоий бадий асар мазмунининг эстетик қимматга эга бўлиши лозимлигини чуқур анлагани учун ҳам:

Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсин анинг сурати ҳарне дурур,—

деб ёзган эди.

Улуг рус революцион-демократ танқидчилари В. Г. Белинский, Н. Г. Чернишевский, Н. А. Добролюбовлар ҳам мазмуннинг эстетик қимматга эга бўлиши лозимлигини, ҳар қандай гап ҳам поэтик мазмунни вужудга келтиравермаслигини қайта-қайта уқтирган эдилар. Масалан, В. Г. Белинский шундай ёзган эди: «Поэзияга ҳар хил ақл ўргатувчи фикрларни ўлчовли ва қофияли мисраларга тизиш санъати, деб қаровчи тентаклар ҳақиқатан ҳам кулгили ва аянчлидир». Ана шунга кўра поэтик асар учун гўзал шакл яратиш қанчалик қийин бўлса, унинг учун гўзал мазмун топиш ҳам шунчалик қийиндир. У ёки бу мавзун бадий тарзда ифодалаш учун энг аввало ҳаяжонбахш поэтик мазмун топа билиш керак. Шоирдаги истеъдод ва маҳоратнинг даражаси, воқеа-ҳодисалардаги, кишилар ва предметлардаги ички мазмунни, объектив равишда мавжуд бўлган, аммо яшириниб ётувчи гўзалликни топа билишда айниқса яққолроқ кўзга ташланади. Чунки предметлар-

нинг, воқеа-ҳодисаларнинг ички моҳияти ҳар қандай оддий мушоҳада жараёнида кўринаверадиған нарса эмас.

Диалектик материализм ўргатадики, дунёни идрок этишда ташқи кўринишдан ички моҳият сари бориш ва уни очиб бериш керак. Диалектик материализмнинг бу қонуни дунёни бадиий идрок этишга ҳам тааллуқлидир. Ташқи кўриниш воқеа-ҳодисаларнинг ички моҳиятини очиб бериш учун восита ролини ўйнайди. Яъни шоир дарё юзидаги оддий кўпиклар остида чуқур тўлқинлар мавжудлигини кўра билиши лозим. Шундагина у ўзи қаламга олған кишилар, предметлар, воқеа-ҳодисаларнинг, яъни мавзунинг ички моҳиятини очиб бера олади ва шу асосда ўз асарининг ҳақиқий поэтик мазмунга ва катта ғояга эга бўлишини таъминлай олади. Навоий, Бедил, Фузулий, Лермонтов, Пушкин каби барча улугъ истеъдодли шоирлар воқеа-ҳодисалардаги ана шу ички мазмунни топишда ва очиб беришда ўзларининг катта маҳоратларини намойиш қилдилар.

Биринчи қарашда жуда оддий бўлиб кўринувчи, аслида эса объектив равишда ўзида гўзалликни мужассамлаштирган нарса, воқеа-ҳодисалардан катта мазмун топиш поэтик маҳоратнинг энг муҳим томонларидан бири бўлиб, хусусан, бизнинг ҳозирги давримизда, совет адабиётида катта аҳамиятга эга. Чунки совет адабиёти ҳаёт билан ҳамнафас бўлган, ҳаёт билан қадам ташловчи, ҳаётнинг барча томонларини қамраб олувчи адабиётдир. Совет поэзияси фақат ошиқ йигит билан маъшуқа қиз кечинмаларини тасвирламайди. Бизнинг поэзиямизда сувчи йигит ва теримчи қиз ҳам, оддий шофёр ва ўқимишли инженер ҳам, фидокор чўпон ва новатор ишчи ҳам, олтин куз ва зумрад баҳор ҳам баравар ҳуқуқ билан яшайди. Адабиётимизнинг бу хусусияти ёзувчилардан жуда катта маҳоратга эга бўлишни талаб қилади. Чунки улугъ рус ёзувчиси Н. В. Гоголь «Пушкин ҳақида бир неча ғиз сўз» номли мақоласида айтганидек, предмет қанчалик оддий, қанчалик расман

бўлса, шоир шунча юксакликка кўтарилиши керак. Шундагина у предметдаги ажойиб ички мазмунни, объектив равишда мавжуд бўлган гўзалликни юзага олиб чиқа олади.

Шеърнинг ҳам ғоявий, ҳам бадиий жиҳатдан мукамал бўлиб чиқишида ҳаяжонбахш поэтик мазмуннинг, катта ғоянинг, тўлқинлантирувчи теран фикрларнинг қанчалик аҳамиятли эканлигини аниқроқ тасаввур қилиш учун бир хил мавзуда ёзилган икки хил, яъни яхши ва ёмон шеърни чоғиштириш қизиқарлидир.

Юсуфжон Ҳамдамнинг «Пахтазор куйлари» (Ўздавнашр, 1954) тўпламида пахтакор теримчи қизлар ҳақида «Сен терасан оппоқ олтинни», «Пахтакор қиз», «Ўғилхон» каби бир неча шеърлари бор. Юсуфжон Ҳамдам бу шеърларнинг ҳар бирида пахтакор қизга мурожаат қилиб, унинг ўзи қилаётган ишларини ўзига ҳикоя қилиб беради. Масалан, бир шеърда:

Сен терасан оппоқ олтинни,
Манглайингда марварид томчи.
Сен терасан, тинмай терасан,
Ватан ишқи сенга илҳомчи.

ёки:

Истагинг шу: мўл ҳосил олиб,
Донгдор бўлсанг, қаҳрамон бўлсанг.
Бахт яратган буюк Москва —
Кремлни сен бориб кўрсанг,—

деса, бошқа шеърда:

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деб,
Шуҳратинг тарқалар, унвонинг юксак;
Шаънингга шод элинг куйлайди қўшиқ.
Шу пок муҳаббатни қадрлаш керак,—

дейди. Ахир, бу гапларни эшитган пахтакор қиз: — Ҳа, шундай, хўп нима бўпти, сизга нима? Мен нима иш қилаётганимни сиз айтмасангиз ҳам ўзим яхши биламан, демайдимиз? Ахир бировга қараб, сен ундай қиялсан, сен бундай қиялсан, дейиш жуда ғайритабиий-ху! Юқорида эслатилган шеърларнинг асосий айби вазнида, қофиясида ва ҳатто ифода тасвир воситаларида ҳам эмас (гарчанд у шеърлардаги шакл компонентлари ҳам мукамал бўлмаса-да), у шеърларнинг асосий айби поэтик мазмундан, катта ҳаяжонбахш мазмундан маҳрумлигидадир.

Ғафур Ғулум колхозчи йигит-қизларнинг пахта далаларида ишлашлари фактидан катта ижтимоий ва эстетик мазмун топади. Масалан, «Теримчи қизларга» шеърида катта поэтик мазмун топишга муваффақ бўлганлиги учун Ўзбекистон пахта далаларида фидокорона меҳнат қилаётган, миллион-миллион тонна пахта етиштириш ишига катта ҳисса қўшаётган пахтакор қизларимизнинг умумлашма образини ярата олди. Мана, пахтакор қизларимизнинг меҳнати ҳиссаси ҳақида нима дейди шоир:

Булоқ қатрасидай юраги тоза,
Ёқимтой жамоли тириклик кўрки.
Меҳру шафқатдан бўлуқ овоза
Дунёни қопласа арзийди, чунки
Чигитнинг ёнбоши ерга теккандан —
Пахта хирмонгача, то ҳанузгача,
Илк кўклам чоғи дона тиккандан
Шундай тўла-тўкин кечки кузгача
Шуларнинг меҳнати миллион тоннанинг
Ҳар битта кўсаги, ҳар грамида.
Хайри, Ҳадичанинг, Қумри, Аннанинг
Қунти бор ҳосилнинг жамулжамиди.

Демак, Ғафур Ғулум колхозчи қизларнинг 100—200 килолаб пахта териши каби фактларда ўзбек қизларининг социализм даврида қўлга олган эрку бахтини, ҳу-

қуқини, ўз меҳнатлари билан коммунизм қуриш ишига, тинчлик ишига улуг ҳисса қўшаётганликларини кўради. Шоир пахта териш картинасининг ташқи кўринишини чизиш билан чекланмайди. Балки ўша ташқи кўриниш орқали масаланинг ички моҳиятига чуқур кириб боради. Совет пахтакорлари ҳаётининг, меҳнати-нинг, курашининг бутун улугвор мазмунини очиб беради.

Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Зулфия каби атоқли шоирларимизнинг энг яхши шеърларидаги ғоявий-бадий мукамалликни ҳаяжонбахш поэтик мазмунсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Ана шу ҳақиқатни, аввало Ғафур Ғуломнинг айрим шеърлари мисолида кўриб ўтайлик. Ғафур Ғуломнинг жуда кўп йиллик ижодий фаолияти давомида яратган поэзияси унинг воқеликни марксизм-ленинизм назарияси асосида тўғри тушуниб, тўғри тушунтирганлигидан, кучли шоирона дид, катта ҳаётий тажриба, ўткир истеъдод ва етук маҳоратга эга эканлигидан далолат бериб туради.

В. В. Маяковский ўзининг «Владимир Ильич Ленин» поэмаси устида ишлаши ҳақида гапириб, бу поэманинг оддий сиёсий ахборотга айланиб қолишидан жуда қўрққанлигини айтган эди. Аммо натижа бундай бўлмади, албатта. Поэма фақат ғоявий жиҳатдан эмас, балки бадий жиҳатдан ҳам юксак қимматга эга бўлган асар бўлиб чиқди. Худди ана шу ҳолатни Ғафур Ғулом ижодига тўла тадбиқ этиш мумкин. Ғафур Ғулом ҳам Туркистон — Сибирь темир йўли ва Тошкент текстилкомбинатининг қурилиши тўғрисида, ғалла ва нефть ҳақида шеър ёзар экан, Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг шаҳар ва қишлоқларда амалга оширган тадбирлари ҳақида шеър ёзар экан, ўша қурилишлар ва тадбирлар ҳақида оддий ахборот берувчига айланиб қолиши, яъни Маяковский эътироф этган хавфга дуч келиши мумкин эди. Ғафур Ғуломнинг шундай аҳволга тушмаганлигининг сирини шундаки, у воқеа-ҳодисалар-

ни такрорлаш билан шуғулланмади. У воқеа-ҳодисаларни марксистик дунёқараш асосида ўткир поэтик дид билан идрок этди, уларнинг чуқур ички моҳиятини очиб берди ва шу асосда катта ҳаяжонли поэтик мазмун топишга муваффақ бўлди.

Ғафур Ғулом Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ўн уч йиллиги муносабати билан ёзилган шеърини «Яловбардорликка» деб атаган эди. Хўш, Октябрь революциясига бағишланган бу шеърда нималар ҳақида гапириш керак? Қандай фикрлар бу шеърнинг поэтик мазмунини таъминлаши мумкин? Ғафур Ғулом Октябрь революцияси ҳақида шеър ёзишни ният қилган экан, унинг олдида ана шундай савол турар эди. Ғафур Ғуломнинг ўз шеърини:

Айтинг,

Нега менинг онам

Туғмадикан илгари,

Миллион-миллион

Партизанлар, кўнгиллилар

сингари?—

деган поэтик савол билан бошлаши бежиз эмас. Шоир шеър бошида бу саволни қўйиш билан катта ижтимоий ва эстетик қимматга эга бўлган фикрларни ўртага ташлаш учун, шу асосда ўз асарини кучли поэтик мазмунга, катта ғояга эга бўлиб чиқишини таъминлаш учун йўл очган. Шеърнинг лирик қаҳрамони ана шу поэтик саволдан сўнг юрагидаги ўз муддаосини, эзгу ниятини тўкиб солади. Лирик қаҳрамон Бухорони қон, ёш билан тўлдирган амир Олимхон салтанатини йиқитиш учун жангларда «ўлдирилган миллион ишчи, миллион-миллион деҳқонга интиқом, деб яъни қон деб ўт очилган революцион курашларда, «Асфандиёр, қочоқ Жунайд, истирмачи Абдуллоҳларни, кафан танли инглиз» интентларини тор-мор қилиш учун олиб борилган граж-

данлар урушида иштирок этолмадим, деб афсусланади. Ахир, мана шу улуг муддаонинг, эзгу ниятнинг, ватанпарварлик туйғуси билан тўлиб-тошган фикрларнинг ўзи поэзия эмасми? Ҳақиқатан ҳам шундай. Китобхон «Яловбардорликка» шеъридаги лирик қаҳрамоннинг ҳаяжон билан тўлиб-тошган ички монологини тинглаган экан, унинг Октябрь революцияси туфайли озод қилинган ўз ватанини жондан севувчи, амирлик салтанатига, босмачилар ва интервентларга қарши нафрат ўти билан ёнувчи янги совет кишиси эканлигини чуқур ҳис этади. Ҳақиқатан ҳам бу лирик қаҳрамон ўз юрагидаги гапларни, ўзини ҳаяжонга солган фикрларни айтиб бериш орқали ўзининг ким эканлигини яхши очиб берган, яъни у Октябрь революцияси ғалабаларини мустаҳкамлашга астойдил бел боғлаган, ўз ватанига содиқ бўлган ватанпарвар, курашчан, жанговор совет граждани сифатида гавдаланади. Бу лирик қаҳрамоннинг юрагидаги дастлабки пайтда мавжуд бўлган афсусланиш ҳислари кейинча таскин, тасалли ҳислари билан алмашинади. Аммо бу тасалли тинчланиб қолиш, хотиржамланиш кайфиятини эмас, балки курашчанлик, активлик кайфиятини ифодалайди:

Майли,
Утмиш ўн йил менга
Шуур берди, онг берди,
Гўдакликдан йигитликка кўтарди,
Куч, қон берди,
Мен улғайдим
Курашларнинг нашъаларин эмарак,
Келгусига мендайлардан

Миллион-миллионлар керак.

Бу фикрлар образнинг ғоявий-бадий қимматини янада оширади, уни янада мазмундор, янада сеvimли қилади. Шеърнинг охирида лирик қаҳрамон

Осиё, Европа, Африканинг, «Жумлаи жаҳоннинг қуллари, Дамашқнинг, Басранинг етим, туллари»га, умуман бутун дунё пролетариатига мурожаат қилиб, уларни эксплуатация занжирларини узишга, озодликни қўлга киритишга, революция қилишга чақиради.

Кўринадики, «Яловбардорликка» шеъридаги лирик қаҳрамоннинг барча фикрлари бир моментнинг ўзида ҳам ижтимоий, ҳам эстетик қимматга эга бўлган, китобхоннинг диққатини ўзига тортиб оладиган ва унинг орзу-ниятларини ҳам ифодаладиган фикрлардир. Шунинг учун ҳам бу фикрлар йиғилиб, «Яловбардорликка» шеърининг катта мукамал поэтик мазмунга, юксак ғояга эга бўлишини таъминлаган.

Шеърнинг юксак бадиийликка эга бўлиши фақат поэтик мазмун туфайлидир деб ўйлаш керак эмас, албатта. Шеърнинг ҳақиқий шеър бўлиб чиқишида поэтик мазмун билан бирга мукамал композиция, образли поэтик тил, вази ва қофия каби шакл компонентлари катта роль ўйнаган. Аммо шеърда кучли поэтик мазмун бўлмаганда эди, бу шакл компонентлари уни ҳаяжонли шеърга айлантира олмас эди.

Бу шеърда поэтик мазмун янги фикрлар билан, чуқур мулоҳазалар билан тўлиб-тошган поэтик монолог орқали вужудга келтирилган. Ғафур Ғуломнинг бутун поэзияси ана шундай ўткир, янги, кучли ва оригинал фикрлар билан тўлиб-тошгандир.

Улуғ рус шоири А. С. Пушкин фикр ҳақида мулоҳаза юритиб, бундай деган эди:

«Тафаккур улуғ сўздир! Зотан, инсоннинг буюклиги ҳам унинг фикрлаши билан белгиланади».

Ғафур Ғуломнинг катта истеъдод эгаси эканлигидан далолат берувчи белги ҳам, энг аввало, унинг шеърларидаги кучли поэтик фикрлардир.

Ғафур Ғулом муштумзўр қулоқларнинг характерли хатти-ҳаракатларини, хусусиятларини умумлаштириб, лирик планда типик образлар яратганда ҳам, Бедил ва

Навойлар изидан бориб, кучли фалсафий мулоҳазалар юритганида ҳам, В. В. Маяковский каби совет халқи қўлга киритган ғалабалардан илҳомланиб, ифтихор ва қувонч билан ҳайқирганида ҳам унинг шеърларида янги-янги фикрлар барқ уриб турди. Шундай қилиб, умуман олганда, Ғафур Ғулом шеърларидаги катта мазмун асосан кучли поэтик фикрлар воситасида юзага келади. Аммо масалани янада конкретлаштирмоқчи бўлсак, шуни айтиш керакки, Ғафур Ғулом ўз шеърларини катта поэтик мазмунга эга бўлиб чиқишини таъминлаш учун турли воситалардан фойдаланди: маълум ижтимоий гуруҳ вакилларининг, у ёки бу касб эгаларининг энг характерли, типик хусусиятларини умумлаштириш, хатти-ҳаракатларини лирик планда тасвирлаш, чуқур фалсафий мулоҳазалар юритиш, лирик қаҳрамоннинг ёки шу ерда тасвирланаётган бошқа образнинг кечинмаларини ифодалаш, уларни маълум ҳолатда ва вазиятда кўрсатиш, табиатдаги ва жамиятдаги айрим кўринишларнинг картинасини чизиш — ана шуларнинг ҳаммаси Ғафур Ғулом шеърларида катта поэтик мазмунни ва кучли ғояларнинг юзага келиши учун хизмат қилади.

Шуни айтиш керакки, турли-туман услубларга эга бўлган истеъдодли шоирларнинг шеърлари бир-биридан фақат поэтик тил хусусиятлари билан ёки шакл компонентлари билангина эмас, балки мазмундаги ўзига хос хусусиятлари билан ҳам фарқ қилади. Буни Ғафур Ғулом билан Уйғун шеърларининг поэтик мазмуни мисолида ҳам жуда равшан кўриш мумкин. Маълумки, Ғафур Ғулом билан Уйғун адабиётга деярли бир вақтда, бирга кириб келдилар. Халқимиз тарихининг тараққиёт этаплари ҳар иккала шоирнинг ижодида ҳам ўз аксини топди. Ўзбек колхозчи деҳқонларининг 30-йиллардаги ҳаёти, ички ва ташқи душманларга қарши курашиб, қўлга киритган ғалабалари ҳақида, совет халқининг Гитлер фашизмига қарши олиб борган қаҳрамонона кураши ҳақи-

да Гафур Ғулом ҳам, Уйғун ҳам ажойиб шеърлар ёзишди. Аммо бу икки шоиримизнинг бир хил воқелик, бир хил мавзу асосида ёзган шеърлари бир-бирининг такроридан иборат бўлиб чиқмади. Масалан, Улуғ Ватан уруши давридаги айрилиқ, соғиниш, интизорлик мавзусининг ҳар иккала шоир ижодида ўзига хос тарзда ишланишини эслайлик. Уйғун бу мавзунини, асосан интим-лирик кечинмалар, аниқроғи ишқ-муҳаббат кечинмалари орқали ёритди. Шунга кўра Уйғуннинг Улуғ Ватан уруши давридаги лирикасида фронтдаги ошиқ йигит ва фронт орқасида меҳнат қилаётган маъшуқа қиз асосий лирик қаҳрамон сифатида гавдаланади. Ана шу икки лирик қаҳрамоннинг ўзаро муносабатлари, лирик характердаги мунозаралари, уларнинг ўзаро бир-бирига тасалли ва мадад беришлари, орзу ва истаклари, умид ва ишончлари Уйғун шеърининг ўзига хос поэтик мазмунга эга бўлиб чиқишини таъминлади. Унинг «Севги», «Сурат», «Икки энлик хат», «Хаёлим сенда», «Ваъда», «Муҳаббат», «Анор», «Қуёш йўли» каби кўпгина шеърларида буни жуда равшан кўриш мумкин. «Қуёш йўли» шеърисида фронтдаги ошиқ йигит ўзининг фронт орқасида қолган ва соғиниш ҳисси билан ўртанаётган вафодор ёрига:

Ўзинг-ку хатингда, қуёшим, дебсан,
Нега ғарбга кетсам йиғлайсан тўлиб?
Мен ахир ёнингга борсам бўлдим,
Тонг бўзарганида қуёшдай бўлиб,—

деб тасалли берса, «Сурат» шеърисида меҳнат фронтдаги маъшуқа қиз ўзининг фронтдаги «Суратингни юбор, соғиндим», деб хат ёзган жангчи ёрига нозу истиғно билан тўлиб-тошган, юракни қитиқловчи лирик хат ёзади, ўзининг оқилона мулоҳазаси билан унга мадад беради, уни ғалабага ундайди:

...

Яноғимни кўрмак истасанг,
Саҳрога чиқ, лолазорга юр.

Лабларимни кўрмак истасанг,
Саҳар туриб гунчага юз бур.
Тишларимни кўроқ истасанг,
Ҳавасингни марваридга айт.
Гар ўзимни кўрмак истасанг,
Евни енгиб, зафар билан қайт.

Шундай қилиб, Уйғун шеърларидаги лирик қаҳрамоннинг мулоҳазаларини ишқий-лирик мулоҳазалар дейиш мумкин. Уйғун ҳар бир шеърда китобхон кўнглини қитиқловчи бирорта лирик гап топади. Бошқа фикрларни кўпинча асосий лирик гапни бўрттириброк ифодалашга хизмат қилдиради.

Ғафур Ғулум эса ҳаёт воқеа-ҳодисаларига ишқий-интим эмас, балки ижтимоий-фалсафий нуқтан назардан ёндашади. Ҳар бир воқеа-ҳодисанинг жамият тараққиётида тутган ўрнини белгилайди, уларнинг фалсафий моҳиятини очиб беради. Шунга кўра Ғафур Ғулум лирикасидаги лирик қаҳрамон ўзининг шахси билан ҳам, поэтик мулоҳазалари билан ҳам, Уйғуннинг лирик қаҳрамонларидан фарқ қилади. Улуғ Ватан уруши давридаги айрилиқ ва соғиниш мавзуси Ғафур Ғулум шеърларида Уйғун шеърларидагига нисбатан бошқача қилиб ёритилган.

Маълумки, Ғафур Ғулумнинг Улуғ Ватан уруши даврида яратган аксарият шеърларида, кучли ватанпарварлик ҳисси билан ўз ўғлини фронтга жўнатган, барча совет кишиларини душманга қарши курашга ундовчи ота асосий лирик қаҳрамон сифатида гавдаланади. Ана шу лирик қаҳрамоннинг, яъни ватанпарвар донишманд отанинг чуқур ҳаққонийлик билан революцион тараққиётда тасвирланган образи, унинг руҳий ҳолатлари, хатти-ҳаракатлари ва машғулотлари, психологик кечинмалари, орзу-умидлари, ўткир фалсафий мулоҳазалари Ғафур Ғулум шеърларининг кучли поэтик мазмунга, юксак гоҳларга эга бўлишини таъминлайди.

Ватанпарвар ота образи «Одамлар ўртасида» шеърида образ сифатида учинчи шахс Тўлаган ака орқали берилган бўлса, «Кузатиш», «Соғиниш», «Сен етим эмассан», «Салом ва табрик», «Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак» каби шеърларида шоирнинг лирик «мен»и орқали гавдалантирилган. Фафур Гулом ўзининг бу приёми орқали барча ватанпарвар совет кишилари учун типик бўлган кечинмаларни ифодалади. Унинг шеърларида лирик «мен» орқали гавдалантирилган ота образи социалистик она-Ватанни оташин муҳаббат билан севувчи, унинг душманларига нисбатан нафрат билан ёнувчи, интернационализм ғоялари билан суғорилган гуманист совет кишисининг образидир.

Фафур Гулом ватанпарвар совет кишиларидаги оталик бурчини фарзандларни душманни енгишга даъват этишда ва фронт орқасидан туриб, уларни қўллаб-қувватлашда деб билди. Шунинг учун ҳам «Кузатиш» шеърида шоир ўзининг лирик «мен»и мисолида ўз ўғлини мардона фахр билан фронтга жўнатган олижаноб ота образини яратди. Бу олижаноб ота инсониятнинг ёвуз душмани — фашизмга қарши олиб борилган урушда қатнашишни катта бахт деб ҳисоблайди. У фронтга жўнаётган ўғлига кучли агитацион характердаги оташин насиҳат билан муурожаат қилади:

Сафлар олдида бўл, мард бўл, ботир бўл,
Дўстларга ҳамоҳанг жўра бўл, жўр бўл,
Партия ҳурмати, Ватан ҳурмати,
Халқимнинг ҳурмати ғолиб бўл, зўр бўл.

Бу насиҳат шеър учун поэтик мазмун бўлиш хислатидан маҳрум бўлган риторика ёки дидактика эмас. Бу насиҳатда лирик қаҳрамоннинг ўз ўғлига, Ваганига, халқига ва партиясига бўлган муҳаббати барқ уриб туради. Шунинг учун ҳам бу насиҳат поэтик мазмун бўлиш ҳуқуқига эга.

Агар Фафур Гуломнинг Улуғ Ватан уруши давридаги

поэзиясини бир кинолентасига ўхшатсак, дастлаб «Одамлар орасида», «Кузатиш» асарларида кўринган ватанпарвар отанинг экранда, тобора янги-янги фазилатлар билан янги-янги шароит ва ҳолатларда намоён бўла боришини кўрамиз. Бу оташин ватанпарвар ота етим қолган рус боласининг каравоти ёнида яна ҳам олп-жаноброқ бўлиб кўринади. («Сен етим эмассан»). Мак-кор фашизмнинг тасодифий ҳужуми туфайли ўз ота-она-сидан ажралиб қолган рус боласини шунчалик меҳрибонлик билан юпатувчи бундай олижаноб отани совет китобхони энг биринчи марта «Сен етим эмассан» шеърисида кўрди. Бу шеърисидаги лирик қаҳрамон ота-онасидан ажралган рус боласига ўз боласи деб қарайди. У хўрсиниб ётган болани ажойиб меҳрибонлик билан юпатар экан, ўзида энг яхши гуманистик фазилатларни мужассамлаштирган, миллий тенгсизликни, «ирқу рангни» ўз фаҳмида ўчирган қадрдон, ғамхўр, донишманд ота сифатида гавдаланади. Гуманист, донишманд отанинг етим қолган бола каравоти ёнида туриб айтган сўзлари «Сен етим эмассан» шеърининг ҳаяжонбахш поэтик мазмунини ташкил этади. «Сен етим эмассан» шеърисида воқеа-ҳодисалар, лирик қаҳрамоннинг кечинмалари чуқур ҳаққонийлик билан тасвирланган. Демак, социалистик реализм методининг биринчи зарур шarti Гафур Ғулломнинг бошқа шеърларида бўлганидек, бу шеърисида ҳам аъло даражада намоён бўлган. Гафур Ғуллом Улуғ Ватан уруши даврининг воқеа-ҳодисалари ҳақида умумий тарзда маълумот бериб ўтмайди. Балки ўша воқеа-ҳодисалар устидан коммунистик дунёқараш асосида қатъий ҳукм чиқаради. Воқеа-ҳодисаларнинг оқибатини ҳам, етим қолган ёш гўдакнинг тақдири ва келажagini ҳам равшан кўрсатиб беради. Бу хусусиятлар Гафур Ғулломнинг Улуғ Ватан уруши йилларида ва ундан сўнгги даврда ёзилган барча яхши шеърларига хосдир. Шунинг учун ҳам уларни социалистик реализм поэзиясининг мукамал намунаси, деб аташ мумкин.

«Сен етим эмассан» шеъри ўз мавзуси эътибори билан Ҳамид Олимжоннинг «Россия», Уйғуннинг «Ленинград», «Откритка», «Тасалли» каби асарларига яқин турса-да, теманинг ҳал қилиниши жиҳатидан, поэтик мазмун эътибори билан у асарлар каби бу асар ҳам ўзича оригинал ва янгидир. «Сен етим эмассан» шеърида халқлар дўстлигидек катта мавзу кекса донишманд отанинг ёш гўдакни юпатиши жараёнида катта маҳорат билан ҳаққоний ва ишонарли қилиб ёритилган.

«Соғиниш» шеърида бу ватанпарвар отани фронтдаги ўғлини жону дилидан соғинган ҳолда учратамиз. Бу шеърдаги ота руҳий жилоларга шунчалик бой ва шунчалик жонлики, унинг ўз ўғлини фронтга мардона гурур билан кузатганлиги ҳам, ундан сўнг ўғлини соғиниб ўртаниши ҳам, қандай қадам босиши, қандай юриши, қандай нафас олиши ҳам аниқ сезилиб туради. Бу ота қанчалик ватанпарвар бўлса, шунчалик нозик қалб эгаси ҳамдир. Ота «ибليسнинг ғарази бўлган бу уруш, албатта, етади ўзин бошига», деб қатъий ишонса-да, аммо шу билан бирга, «Сен етим эмассан» шеърида айтганидек, «лашкар деган ахир, бехатар бўлмас»лигини ҳам билади. Шунинг учун ҳам у остонани ўпиб, қасамёд қилиб жангга жўнаган мард ўғлини «кечқурун ош сузсак, бир насиба кам» деб қўмсайди, баъзан кўнглини васвасалар босади. Отанинг хаёлида:

Балки бир ғалат ўқ ё хавфу хатар
Хазинайи умримдан йўқотди олмос,—

деган шубҳали ўйлар кезади. Аммо ундаги кучли оптимистик руҳ бу шубҳали хаёллардан устун келади. Шоир соғинган ота образининг табиий, жонли бўлиб чиқишини таъминлаш учун миллий хусусиятларни ва маҳаллий шароит билан боғланган конкрет машғулотларни усталик билан топади. Фикрини меҳрибон ўғлининг хаёли чулғаган ота эрта тонгда уйғониб, Бедил ўқийди, офтоб чиққач, «ўроғу гулқайчи, истак кўтариб»

ҳоврини босиш учун боққа жўнайди, ток қирқади, гул пайванд қилади, хуллас, ўзбек воқелигига хос меҳнат билан шуғулланиб, ўзини овунтиришга ҳаракат қилади. Ота ғолибларни кутиб олиш учун чиқажаги ҳақидаги орзу-умидларини баён этганда ҳам кўнгли пок, меҳнаткаш ўзбек чоли сифатида гавдаланади. Ота ғолибларни кутиб олиш учун ўз ўғли тўқиб кетган саватни шафтолига тўлғазиб, «яёв, кўкси очиқ» ҳолда чиқажагини айтади. Бу машғулотларнинг, ҳолатларнинг ҳаммаси, шубҳасиз, миллий хусусиятлар ва маҳаллий шароит билан боғланган. Мана шуларнинг ҳаммаси «Соғиниш» шеърисидаги ота образини жонли, реал ва миллий образ бўлиб чиқишини таъминлаган. Демак, Ғафур Ғулом «Соғиниш» шеърисида лирик қаҳрамоннинг ички кечинмаларини, ўй-хаёлларини, маънавий қиёфасини, машғулотларини тасвирлаб бериш орқали китобхон қалбини асир этувчи кучли поэтик мазмун яратган. Шеърисидаги лирик қаҳрамон ана шу мазмун туфайли донишманд, гуманист, ватанпарвар, олижаноб ота қиёфасида гавдаланади.

Шундай қилиб, соғиниш мавзуси Ғафур Ғулом шеърларида бошқача, Уйғун шеърларида бошқача қилиб ёритилдики, бу фарқ энг аввало поэтик мазмун замирида кўзга ташланади. Бошқа бир фактга мурожаат қилайлик. Россия қишининг Гитлер армияси учун даҳшатдан иборат бўлганлиги ҳақида Ғафур Ғулов ҳам, Ҳамид Олимжон ҳам, Уйғун ҳам ёзди. Аммо ҳар бир шоирнинг поэтик мазмун топишдаги ўзига хос услуби, ҳар бир шоирнинг тасвир объектига ёндошиши бир хил эмас. Бу битта объект асосида бир-биридан кескин фарқ қиладиган асарлар яратиш имконини берди. Уйғун бутун Россияни қоплаб ётган қорга, яъни тасвир объектига кўпроқ лирик нуқтаи назаридан ёндошиб мулоҳаза юритади:

Уйнар бўрон, чир айланиб қор
Тинмай инар кўкдан ер сари.

Гўё кўкда сонсиз оққушнинг
Тўзғиб кетди кумуш парлари...
Гоҳи кумуш ариқча бўлиб
Оқиб ётар колхоз боғида,
Баҳор кези кулганда саҳар
Жилва қилар гул япроғида.

Ғафур Ғулум ўзининг «Қиш» шеърида ҳам бошқа шеърларидаги каби мавзуга кўпроқ фалсафий нуқтаи назардан ёндошади. Шунинг учун Ғафур Ғулумнинг Россия қиши ва қори ҳақидаги мулоҳазалари ҳам бошқача бўлиб чиқади:

Музлаган бармоқлар адрес йўқотган,
Қлизма трубка бўлиб қолади.
Ҳовурми, ҳарорат қидириб энди,
Тўсатдан оғизга бориб қоларкан,
Ҳолингизга бойқушлар кулади: ку-ку!
Чунки русларга хос қадрдон қиш бу.

Ҳамид Олимжоннинг «Россия» шеърида лирик мулоҳаза билан фалсафий мулоҳаза ажойиб ўзига хослик билан қўшилиб кетади. (Биз лирик мулоҳаза деганда лиризмни кўзда тутаётганимиз йўқ, балки шоирнинг воқеа-ҳодисаларга қандай нуқтаи назардан ёндашиши-ни назарда тутаётирмиз). Натижада шеърнинг поэтик мазмуни яна бошқача бир характер касб этади:

Қаҳратон қишингда баланд осмонда
Учиб бораётган қуш ҳам музлайди,
Жасур ўғилларинг қор ва бўронда
Жаҳон тақдирига нажот излайди.

Ҳамид Олимжон ва Ғафур Ғулум шеърларининг поэтик мазмуни бошқа бир қатор ўзига хос хусусиятлари билан ҳам фарқ қилиб туради. Ғафур Ғулум шеърларини ўқир эканмиз, шу нарса кўзга ташланадикки, шоир шеърнинг деярли ҳар бир бандида янги-янги фикрни ўртага

ташлайди. Бу фикрлар кўпинча бир хил жўмла тузилиши билан эмас, балки кучли мантиқ, объект орқали бир-бири билан мустақкам боғланади. Мисол учун шоирнинг «Улуғ рус халқига» номли шеърини олиб кўрайлик. Шоир бу шеърда самолёт ва радио ҳақида ҳам, Ломоносов — нинг ихтиролари ва Менделеев жадвали ҳақида ҳам, Пушкин лирикаси ва Радишчев фалсафаси ҳақида ҳам, Л. Н. Толстойнинг «Первая книга»си ва 17-йил Манифести ҳақида ҳам, В. И. Ленин таълимоти ва «Аврора» залплари ҳақида ҳам, ҳуллас жуда кўп турлитуман масалалар устида фикр юритади. Юзаки қараганда бу масалалар бир-бири билан мустақкам боғланмагандек кўринади. Ҳақиқатда эса «Улуғ рус халқига» шеърдаги барча фикрлар ягона ғоядан келиб чиқади ва ягона мантиқ асосида битта мавзу атрофига бирлашади. Бу улуғ рус халқини улуғлаш ғоясидир; бу мавзу улуғ рус халқини жаҳон халқлари олдидаги оламшумул хизматларини ёритиш мавзусидир. Бу мантиқ шундан иборатки, самолёт ва радиони улуғ рус халқининг фарзандлари ихтиро қилди; Ломоносов, Радишчев, Пушкин, Менделеев каби олимлар ва шоирлар улуғ рус халқининг фарзандларидирлар, жаҳон меҳнаткашларининг улуғ доҳийси В. И. Ленинни рус халқи етиштирди, «Аврора» залпларини улуғ рус халқининг фарзандлари янгротди ва ҳоказо. «Улуғ рус халқига» шеърининг ҳар бир бандида бир-бирини алмаштириб келувчи янги-янги фикрлар ана шу мантиқ асосида бир-бири билан чамбарчас боғланади. Шундай қилиб, Ғафур Гуломнинг ҳар бир бандда янги-янги фикрларга ўтиб туриши мантиқий жиҳатдан асослангандир.

Ҳамид Олимжон ва Уйғун шеърлари учун ҳар бир бандда янги-янги фикрларга ўтавериш приёми унчалик хос эмас. Ҳамид Олимжон ҳам, Уйғун ҳам кўпинча битта асосий фикрни шеърнинг бошидан то охиригача бир хил конструкцияли жўмлалар орқали ривожлантириб болади. Ҳамид Олимжоннинг «Қўлингга қурол ол»,

«Россия», «Шинель», «Ғарбдан Шарққа кетганда», Уйғуннинг «Қор», «Сурат», «Ленинград», «Икки энлик хат», «Муҳаббат», «Анор», «Ўғирланган ҳусн» каби жуда кўп шеърларида буни равшан кўриш мумкин.

Шундай қилиб, Ҳамид Олимжон ва Уйғун битта фикрни изчил ривожлантириб бориш орқали мукамалликка эришса, Ғафур Ғулом ҳар бир бандда янги-янги фикрга ўтиб туриш орқали мукамалликка эришади. Поэтик мазмундаги бу ўзига хослик шеърларнинг поэтик синтаксис ва услуб эътибори билан турли-туман бўлиб чиқишига асос солади. Масалан, Уйғуннинг кўпгина шеърларида, ўнлаб, ўн бешлаб мисралар, баъзан эса шеърдаги мисралар бир хил бошланади (анафора) ёки бир хил тугайди (эпифора). Бу стилистик приём Уйғун шеърларининг поэтик мазмунини ифодалашга жуда мос тушади. Чунки унинг шеърларида битта фикр изчил ривожланиб боради. Мисол учун «Партизанлар» шеърдаги қизнинг саволини ва унга кампирнинг жавобини олиб кўрайлик:

Қани қизлар, қани ўртоқлар?
Қани кўклам, қани гўзал ёз?
Қани гуллар, қани булбуллар?
Қани шодлик, кўшиқ, кулги, соз?
Қани менинг гуллаган боғим?
Қани колхоз, қани гул ҳаёт?
Қани менинг бахтиёр чоғим?
Гулларинг ҳам, гўзал боғинг ҳам,
Ешлигинг ҳам, гўзал чоғинг ҳам,
Булбуллар ҳам, кўклам ҳам, ёз ҳам,
Қўшиқлар ҳам, кулги ҳам, соз ҳам,
Интиқомга, ғазабга тўлиб,
Қасд этишиб ёвнинг жонига,
Барчаси ҳам партизан бўлиб,
Кетди партизанлар ёнига.

Ғафур Ғулом билан Уйғун шеърларининг поэтик мазмунидаги ўзига хос хусусиятлар ҳақида яна шуни айтиш мумкинки, Уйғун шеърлари кўпинча бир лаҳзалик, аччиқ ёки ширин туйғунинг, кичик бир лирик конфликтнинг меваси сифатида юзага келади. Масалан, «Момагулдирак» шеърини олиб кўрайлик. Бу шеърдаги лирик қаҳрамон «Тошкент баҳорининг етилган чоғи»да табиатга суқ билан боқиб ўтирган бир пайтда бирданга ҳаво ўзгариб, момагулдирак гулдирайди ва чақмоқ чақади. Лирик қаҳрамон — шоир шу пайтнинг ўзидаёқ табиатнинг бу ҳодисасини жамият ҳодисасига чоғиштиради ва унинг қалбида ширин бир туйғу, кучли бир поэтик фикр, ғалабага қатъий ишонч туйғуси ҳосил бўлади. Лирик қаҳрамоннинг ана шу лаҳзадаги кечинмаси, туйғуси ва мулоҳазаси шеърнинг поэтик мазмунини вужудга келтиради. Лирик қаҳрамон ўз фикрини қуйидагича хулосалайди:

Чунки дарак топдим бору йўғингдан,
Сен қадам ташлардинг ғарбга
музаффар.
Гулдирак — тўпингдан, жала —
ўқингдан,
Чақмоқ қиличнингдан келтирди хабар.

Ғафур Ғулом шеърларининг поэтик мазмуни эса, кўпинча лирик қаҳрамоннинг бутун бир давр ҳақидаги мулоҳазаларини ўз ичига олади. Шоирнинг «Яловбардорликка», «Турксиб йўлларида», «Мен яҳудий», «Сен етим эмассан», «Ўзбек элининг ғурури», «Йиллар» каби барча шеърлари бир неча давр воқеа-ҳодисасини қамраб акс эттиради. Масалан, «Йиллар» шеърини олиб кўрайлик. Бу шеърда уч даврнинг — Улуғ Ватан уруши даври, халқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантириш даври ҳамда ундан сўнгги социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш даврининг энг муҳим воқеа-ҳодисалари, характерли хусусиятлари умумлаштирилган ва

шоирнинг ана шу воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабати акс этган. Шоир бу шеърда аввало Улуғ Ватан уруши даврида «Еввойи фашистларнинг қаттол зуғумларидан юртимизнинг бағрида» ҳосил бўлган жароҳатлар ҳақида мулоҳаза юритади, урушнинг даҳшатли манзарасини чизади:

Майкоп, Грознийларнинг тутуни кўкка чиқиб,
Сувга бостирилса ҳам Донбасмиз кўмири,
Одесса, Севастополь ерга яксар йиқилиб,
Утларда ўртанса ҳам тепар эди томири.

Ғафур Ғулом ана шу биргина банднинг ўзидаёқ қонли, даҳшатли уруш вужудга келтирган харобаликларни, вайроналикларни ва халқимизнинг мислсиз қаҳрамонлигини катта маҳорат билан умумлаштира олади. Шеърнинг бундан сўнги мисраларида конкрет фактлар асосида ўз фикрини кенг изоҳлаб беради:

Яна Днепр ГЭСнинг чироғи порлаб ёниб,
Оғир тракторларни етаклаб кетди қуёш.
Ёш совет олими ҳам минбар узра сўз олиб,
Атомнинг сирларини халқлараро қилди фош.
Академик ақлимиз «Уралмаш»лар бағридан
Одимлатиб жўнатди оғир экскаватор.
Нефть фонтани пишқирди ҳатто Каспий қаъридан,
Йўл озунинг тап-тайёр, уч қушим, бежавотир.

Шундай қилиб, «Йиллар» шеърида катта бир поэмага арзигулик мазмун бор. Бу мазмун катта таъсир қувватига ва бадиий кучга эга бўлган поэтик мазмундир. Бу мазмунда социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш даврининг юксак ғоялари ифодаланган.

Шуни айтиш керакки, поэтик мазмун турли шеърларда турли хил йўллар билан вужудга келтирилиши мумкин. Баъзи шеърларнинг поэтик мазмунини интим-лирик фикрлар, лирик мунозаралар ва лирик драматизмлар ташкил этиши мумкин. Аммо фалсафий поэтик

мулоҳазалар лиризм билан суғорилган бўлганидек, лирик фикрлар ҳам ижтимоий қимматга эга бўлади, албатта.

Баъзи лирик асарларда поэтик мазмун айрим эпик лавҳалар орқали, воқеа-ҳодисалар орқали вужудга келтирилади. Бундай шеърларни кўпинча сюжетли шеър, дейдилар. Аммо воқеа-ҳодиса, эпик лавҳа шеърда ўзига хос ўринга ва характерга эга бўлади. Лирик асарларда воқеа-ҳодисалар ҳаётни кенг эпик планда тасвирлаб кўрсатишга хизмат қилмайди, балки кечинмани яққолроқ очиб кўрсатувчи бир восита сифатида хизмат қилади. Мисол учун атоқли шоирамиз Зулфиянинг «Ғолиблар қайтганда» номли шеърини олиб кўрайлик. Бу шеърда эпик характердаги мукамал бир лавҳа бор.

«Улуғ Ватан уруши совет халқининг ғалабаси билан тугаган шодиёна кунлар... Москва поезди Тошкентга ҳар кун қанчадан-қанча ғолибларни олиб келмоқда. Мана, бугун ҳам сон-саноксиз кишилар гулдасталар ясаб, қаҳрамонларни кутиб олиш учун шошилмоқдалар». Аммо шеърдаги асосий лирик қаҳрамон — меҳнаткаш аёл «висолга шошган тўдага» қўшилиб кетолмайди. «У йўқ, бўлмаса бормайман, дейди-да ишдан кейин тўғри уйга қайтади. Эшикни очиб, уйга кириши билан кўзи эри суратида тўхтади ва шу бўйи узоқ қотиб қолади. Оқ ёноғида иккита садафдек томчи қолади».

Хўш, бу қандай картина, бу нима? Бирор эпик ёки драматик асарнинг экспозицияси, ё бўлмаса кульминацион чўққисими? Йўқ, бу эпик лавҳа драматик ёки эпик асарнинг бирор бўлаги эмас, бу лавҳа лирик кечинманинг худди ўзгинаси. Бу картинада эри фронтда вафот этган вафодор аёлнинг соф оташин муҳаббати ҳам, айрилиқ азобида ўртанаётганлиги ҳам, изтиробга тўла юраги ҳам тўла акс этган. Фронтдан қайтаётган ғолиблар орасида ана шу покиза аёлнинг эри йўқлигини сезган китобхон унга ҳамдард ва қайғудош бўлиб, у билан бирга куйнади. Бу олижаноб аёл:

Нечун сенга бўлган пок муҳаббатим
Шунча тез фироққа бўлди гирифтор?
Жонлар берар эдим бир нафасига,
Мен ҳам сенинг билан кўришсам дийдор.—

дер экан, қалби билан йиғлайди. Ахир соф инсон кўнглининг энг чуқур нуқтасидан чиққан ана шу саволларнинг ўзи, ана шу гапларнинг, ана шу мулоҳазаларнинг ўзи поэзия эмасми?! Шеърдаги юксак ғоявийлик ҳам, гўзал бадиийлик ҳам энг аввало лирик қаҳрамоннинг, яъни меҳнаткаш ва доно аёлнинг сўзларидан, мулоҳазаларидан ва ҳаракатларидан келиб чиқади. У аёлнинг ўртаниши, куйиниши юксак инсоний муҳаббатнинг, олижаноб гуманизмнинг нишонасидир. Унда йиғлоқни пессимизмдан, иродасизликдан асар ҳам йўқ. Катта қалб эгаси бўлган бу аёл донишмандлик билан мулоҳаза юритиб:

Бу кун шулар қайтар — Ойгулнинг эри,
Умиднинг дадаси қайтади ғолиб.
Чиқмасам бўлмайди, бутун элда тўй,
Бу кун йиғлаш гуноҳ, бу уйда қолиб,—

деган қарорга келади ва гулдаста ясаб кўчага чиқади-ю, «висолга ошиққан қувноқ тўдага» қўшилиб кетади. «Ғолиблар қайтганда» шеъри энг аввало ўзининг ана шу поэтик мазмуни билан гўзалдир, бадиийдир, кучлидир. Тўғри, ана шу мазмун гўзал образли тил, мукамал вазн ва интонация, маънодор ва жарангдор қофиялар, умуман мукамал қилиб ишланган шакл компонентлари орқали юзага чиққан, албатта. Кучли поэтик мазмуннинг гўзал шакл билан қўшилиши натижасида ғоявий-бадиий жиҳатдан мукамал бўлган шеър вужудга келган. Бироқ шеърнинг ғоявий-бадиий мукамаллиги энг аввало, ундаги кучли поэтик мазмун билан боғлиқ. Чунки, кучли поэтик мазмун бўлмаганда эди, шакли компонентлари ҳар қанча гўзал қилиб ишланганда ҳам мукамал шеър вужуд-

га келмас эди. «Ғолиблар қайтганда» шеърисидаги кучли поэтик мазмун, юқорида кўриб ўтганимиздек, кичик эпик лавҳа, конкрет ҳаётий воқеа ва лирик қаҳрамоннинг шу жараёндаги мулоҳазалари орқали вужудга келган. Бу шеърисидаги воқеа эпик пландаги сюжет эмас, балки ҳис-ҳаяжонни, кечинмани юзага олиб чиқувчи лирик картинадир. Асқад Мухторнинг «Теримда» номли шеъри ҳақида ҳам худди ана шуни айтиш мумкин. Бу шеърда ҳам мукамал бир воқеа-картина бор. Бироқ бу бошдан-оёқ лирик шеърдир. Маълумки, мазкур шеърда бошланган воқеа тугамайди. Машина бункерига байтни ким ёзганлиги ҳам, унинг оқибати ҳам, Ҳалиманинг Латифга муносабати ҳам гўё маълум бўлмасдан қолади. Бироқ бундан қатъий назар, шеърда ҳеч қандай етишмовчилик ҳам, ортиқчалик ҳам йўқ. У тугалланган мукамал асар бўлиб чиққан. Шеърининг охирида Латифнинг айтган сўзлари юрагидаги яширин кечинмаларини, меҳнатга ва муҳаббатга бўлган янгича муносабатини ва колхозчи қизларнинг унга бўлган муносабатини очиб беришда хизмат қилади. Шунинг учун ҳам бу асар лирик асардир. Агар худди шу воқеа асосида эпик асар, масалан, ҳикоя ёзилганда, уни «Теримда» шеърисидагидек қилиб, яъни бункер биқинига байт ёзган қиз «Ҳалимаси бўлса» кошкийди, деб тугатиш мумкин бўлмас эди. Бундай тугалланганда эпик асар нотугал бўлиб қолар эди. Демак, воқеа лирик асарда эпик асардагидан фарқ қилароқ, ўзига хос ўринга, ўзига хос характерга ва ҳуқуққа эга бўлар эди. Шунинг учун ҳам лирикада эпик элементлардан фойдаланганда, масаланинг ана шу томонларига эътибор бериш керак.

Юқорида баён этилган фикрлардан хулоса чиқариб шуни айтиш мумкинки, ғоявий-бадий жиҳатдан мукамал бўлган шеър ёзиш учун шоир, энг аввало, кучли поэтик фикрлар, таъсирчан лирик гаплар ёки характерли типик лавҳалар, ўткир фалсафий мулоҳазалар, ҳўллас, ҳаяжонбахш ва теран мазмун топиши ло-

зим. Шунга кўра поэтик маҳоратнинг юксаклиги учун кураш ҳам фақат мукамал, гўзал шакл учун кураш бўлиб қолмай, балки кучли мукамал мазмун учун ҳам кураш демакдир.

Юксак коммунистик ғояларни ўзида мужассамлаштирувчи катта поэтик мазмун учун кураш айниқса ҳозирги кунларда жуда катта аҳамиятга эга. Чунки айрим тажрибали ва истеъдодли шоирларимиз ҳам, баъзи бир ёш шоирларимиз ҳам юксак ғояларга, кучли поэтик мазмунга эга бўлмаган шеърлар ёзишга берилиб кетмоқдалар. Поэтик маҳоратни фақат шакл компонентлари устида ишлаш маҳорати деб тушуниш ва тушунтириш айрим шоирларни катта ғоялар, кучли поэтик фикрлар, умуман, катта поэтик мазмун топишдек биринчи даражали энг зарур ва қийин ишга эътиборсизлик билан қарашга олиб келмоқда. Ваҳоланки, кучли бир катта ғояни ўзида ифодаловчи ҳаяжонбахш поэтик мазмун топилмас экан, ҳеч қачон ғоявий-бадий жиҳатдан мукамал бўлган яхши шеър яратиш мумкин эмас.

1959

БУ БУСТОН САҲНИДА ГУЛ КҮП, ЧАМАН КҮП...

Кўп миллатли совет адабиётининг обрў-эътибори, маърифий ва тарбиявий аҳамияти жаҳон миқёсида тобора ўсиб бормоқда. Шунга қарамай, чет эллардаги бир қатор реакцион буржуа олимлари совет адабиётининг эстетик қимматини, ундаги услублар ва шакллар ранг-баранглигини йўққа чиқаришга уриниб келдилар ва ҳозир ҳам уринмоқдалар.

Масалан, Ғарбий германиялик танқидчи Г. Крангельс мақолаларидан бирида совет шоир, ёзувчилари ижодидаги индивидуаллик ва ранг-барангликни инкор этиб, қуйидагича хулосага келади:

«Совет адабиётида авторнинг шахсий услуби ҳақида гап бўлиши мумкин эмас, чунки социалистик реализм уни шак-шубҳасиз рад қилади»¹.

Ёзувчи Иброҳим Раҳим «Зўрма-зўраки нафрат» номида мақоласида ғарб идеологларининг ўзбек адабиётига қилаётган тухматлари ҳақида ҳикоя қилиб, қуйидагиларни ёзган эди:

«Ёлланган «Озодлик» радиостанцияси яқинда ўзбек поэзияси ҳақида катта бир эшиттириш уюштирди. Эшиттириш авторлари «Адабиёт сўлаётган миллатларга куч бағишлайди» тарзида унча-мунча сафсата сотганлари-

¹ Қаранг: В. Р. Щербина. Актуальные проблемы современного литературоведения. ГИХЛ, М; 1961, стр. 144.

дан сўнг қуйидаги эски хулосаларини баён қилишга шошилдилар.

Ҳозирги ўзбек ёзувчилари ўз ижодларида совет тузумини мақташ, партия ва ҳукумат сиёсатини халқ оммаси онгига етказиш билан чекланмоқдалар. Адабиётнинг тараққиёти социалистик реализм қонунлари, коммунистик идеология принциплари билан чегараланиб қўйилмоқда»¹.

Совет ёзувчилари ижодида социалистик реализм методи принциплари билан вужудга келган муайян бирлик ва муштараклик борлигини ҳеч ким инкор этмайди. Аммо бу хусусият совет адабиётининг тараққиётига, турли-туман услублар ва шаклларнинг ривожланишига тўсиқ бўлаётир, деб даъво қилиш ҳеч қандай асосга эга эмас.

Ўзбек совет поэзиясининг ярим асрлик тараққиёт тарихи ҳам, ҳозирги аҳволи ҳам шундан далолат берадики, барча ижодкорлар учун ягона бўлган социалистик реализм методи доирасида турли-туман услуб ва шакллар узлуксиз равишда ривожланиб келди ва ҳозир ҳам ривожланмоқда.

Ғафур Ғулом ва Уйғун, Ҳамид Олимжон ва Мақсуд Шайхзода, Зулфия ва Асқад Мухтор, Миртемир ва Ҳамид Ғулом, Собир Абдулла ва Туроб Тўла каби шоирларимиздан ҳар бирининг ижоди ўзига хос поэтик ҳодиса бўлганидек, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов, Омон Матчон ва Ҳалима Худойбердиева каби шоирларимиз ҳам ўз услубини излаш ва яратиш йўлидан бораётганлиги поэзиямиздаги ранг-барангликнинг асосидир.

Бундан ташқари, поэзиямизда ижтимоий-публицистик лирика ва интим-лирика, воқеабанд лирика ва рамзий лирика, қасида ва ҳажвий лирика каби жанрлар ҳам

¹ Ибрагим Рахим. Тщетные усилия ненависти. «Литературная газета», 24 июня, 1970 г.

мавжудки, уларнинг ҳар бири воқеликни ўзига хос ифода-тасвир воситалари ва услублари орқали акс эттиришни тақозо қилади.

Шунингдек, эркин шеър ва ғазал, терма ва мухаммас, рубоий ва маснавий каби шеърини шакллар ҳам мазмун ва ҳис-туйғуларни ифодалашда муайян нутқ усулларининг қўлланиш заруратини туғдиради. Янги мавзу ва мазмун ҳам ифода тасвир воситалари ва нутқ усуллари — стилистик фигураларнинг муайян даражада ўзгаришига сабаб бўлади. Ана шу факторларнинг ҳаммаси йиғилиб, услублар ва шакллар ранг-баранглиги доирасини кенгайтириш учун жуда кўп имкониятлар ҳосил қиладики, социалистик реализм методи бу имкониятларни ҳеч қачон чеклаб қўйган эмас ва чеклаб қўймайди ҳам.

Бадий ранг-барангликнинг биринчи манбаи индивидуал услубларда, деб айтдик. Шу нуқтаи назардан бир мавзудаги иккита шеърни олиб кўрайлик. Бу шеърларнинг ҳар иккаласи ҳам муҳаббат ва ҳижрон темасидадир.

Айрилиқ ва висол мавзун А. Мухторнинг «Аминман» номли шеърда битта поэтик деталь — юзда ажиннинг пайдо бўлиши ва йўқолишини тасвирлаш орқали ғоят оригинал, чуқур интеллектуаллик билан ёритилган:

Шубҳа сололмаса ҳижрон из солади,
Кеча икки ажин кўрдим юзимда,
Лекин аминманки, у йўқолади
Сен келиб бағримга ташланган зумда.

Ҳижроннинг севгувчи қалбни ўрташи, эзгилаши ҳақида битилган байтларнинг сон-саногини йўқ. Аммо бу тўрт мисрадагидек тафаккур ва тасвир минг йиллик ўзбек поэзиясида ҳали пайдо бўлгани йўқ эди. Биринчи икки мисрада ҳижроннинг кучини, иккинчи икки мисрада висолнинг кучини шунчалик чуқур ва конкрет ҳис қиладиган қилиб тасвирлаш камдан-кам насиб бў-

ладиган шараф! Худди мана шунга ўхшаш туйғу Уй-
гуннинг «Кетмас бўлиб кел» шеърисида жушқин ҳис-ҳа-
яжонлар, қувонч ва изтиробларнинг икки хил тўлқин-
дек бир-бирини алмаштириб туришини тасвирлаш ор-
қали ифодаланган:

Сен келасан: шодликдан юрак
Чиқиб кетаёзар қинидан,
Худди дон кўрганда қуш боласи
Бош чиқарган каби инидан.
Сен кетасан: бошланар ҳижрон,
Қуршаб олар мени изтироб.
Зада бўлган қуш каби тунлар
Қуна олмас кўзларимга хоб.
Сен келасан: гўё фалакдан
Ҳузуримга тушади қуёш.
Сен кетасан: кўнглим синади,
Кипригимда ялтирайди ёш.
Сен келасан: яшнайти дунё,
Гул сочгандай навбаҳор қирга.
Сен кетасан: тинчлик, қувончим
Учиб кетар сен билан бирга,

Ана шундай тафсиллийлик, параллелизм — поэтик ни-
ятни табиат ҳодисалари билан ҳамоҳанг ифодалаш
Уйғун шеърятининг қони ва жонидир. Бу шеърда вис-
сол лаззати, айрилиқ изтироби параллель зиддиятлар,
жонлантиришлар орқали ҳаяжонли қилиб тасвирлан-
ган. Лекин Асқад Мухторнинг «Шубҳа соломаси ҳиж-
рон из солади», деб бошланувчи тўртлигида эса ҳиж-
рон ва висол мавзуи ўзгача бир йўсинда, қайтарилмас
шаклда ифодаланган.

Юқорида келтирилган шеърларнинг ҳар иккаласида
ҳам социалистик реализм методи принциплари — воқеа-
ҳодисаларни, туйғуларни ҳаққоний, тарихий жиҳатдан
аниқ, революцион тараққиётда тасвирлаш жиҳатдан

муштараклик бор. Чунки ҳар иккала шеърда ҳам лирик қаҳрамон тарихий жиҳатдан конкрет, бизнинг замондошимиз бўлган реалистик образ. Бу лирик қаҳрамон ўз қалбида катта муҳаббат ҳиссини ташиши билан классик поэзиямиздаги ошиқ образига ўхшаса-да, ўзининг фаоллиги, ўқтамлиги, истиқболни равшан кўриши билан ундан фарқ қилади.

Навой ва Бобир, Муқимий ва Фурқат ғазалларида маъшуқага хитобан айтилган «ҳижроннинг азоби бағримни эзди, қоматинг хаёли қаддимни ё қилди», тарзидаги тасвиру илтижолар кўплаб учрайди, албатта. Аммо А. Мухтор шеъридаги лирик қаҳрамон айрилиқ унинг юзига ажин солганлигидан зорланса ҳам, бу ҳол пешонасига ёзилган насиба «тақдири азал» эмаслигини яхши билади. Шунинг учун ҳам ҳижрон солган ажинлар ҳақида қанчалик кучли изтироб билан гапирмасин, яна охирида «лекин аминманки, у йўқолади сен келиб бағримга ташланган зумда», — дея оладиган даражада тарихий жиҳатдан конкрет ва янги давр одами бўлиб гавдаланади.

Уйғуннинг эслатилган шеъридаги лирик қаҳрамон ҳам бундай ишончдан, фаоллик ва ўқтамликдан, тарихий аниқликдан маҳрум эмас. Шунинг учун ҳам у охирида ўз маъшуқасига қуйидагича хитоб қилади:

Интизорман, қуёшдай кулиб,
Гулдай яшнаб, ойдай тўлиб кел!
Интизорман ва лекин фақат
Келар бўлсанг, кетмас бўлиб кел!

Ҳа, Уйғун ва Асқад Мухтор шеърлари ўртасида социалистик реализм методининг умумий принциплари нуқтаи назаридан муайян бирлик бору лекин уларнинг ҳар бири ўз муаллифининг қалб кўри, услуб муҳри билан оригиналлик, ўзига хослик касб этган.

Бир-биридан яққол фарқ қилиб турувчи яна иккита шеърни кўриб ўтайлик. Асқад Мухторнинг тўрт мисрадан иборат «Ишончсиз қадамлар...» шеърни аламли муҳаббат қиссаси, деб айтиш мумкин:

Ишончсиз қадамлар...

Эшигим олдида,

Наҳотки бу сенинг изларинг?

Ўзинг яксон этган киши қалбида

Сенга нима керак?

Нима изладинг?

Ана шу мисраларга драматизм билан тўла бўлган ажойиб севги қиссаси сиғдирилган. Лирик қаҳрамоннинг ҳаяжонли қалб сўзлари ва саволларидан англашилишича, у қачонлардир бир қизни севган. Унга ўз қалбининг ноёб туйғусини изҳор қилган. Муҳаббат ҳар иккала юракни ҳам муайян вақт давомида обод этган, яшнатган. Аммо севимли қизнинг қандайдир қилмишлари, бу туйғуни қадрлай олмаганлиги ошиқ қалбини яксон этган. Севимли ёр кейинча ўз қилмишларига пушаймон бўлибми, кўнгил дардига қулоқ солибми, ошиқ қалбининг сўнгги аҳволини билиш учунми — ҳар қалай муайян психологик ҳолат даъвати билан яна ошиқ эшиги ёнида пайдо бўлган.

Асқад Мухтор бу тўртликда аламли муҳаббат қиссасининг фақат бир нуқтасини — севгисини йўқотган қиз ва йигит психологиясининг нозик бир моментини илғаб олиб акс эттирган. Шунда ҳам, бари бир, ҳодиса ҳаракатда, тараққиётда кўрсатилган. Натижада бу тўртлик муҳаббат ҳиссининг турли қирралари борлиги, бу хазинани кўз қорачиғидай асраш зарурлиги ҳақида чуқур ўйга толдирувчи шеър бўлиб чиққан.

Эркин Воҳидовнинг «Азгануш» шеъри ҳам муҳаббат мавзуида ёзилган. Аммо у ўз мазмуни ва шакли билан ҳам, ифода-тасвир усуллари ва услуби билан ҳам

Асқад Мухторнинг «Ишончсиз қадамлар» шеърідан яқ қол ажралиб туради. «Азгануш» шакл эътибори билан рамали мусаммани мақсур (фонлотун, фонлотун, фонлотун, фонлун) баҳрида ёзилган мухаммас; жанр эътибори билан эса қувноқ табассум, хушчақчақ кайфият билан тўла юмористик интим шеърдир. Мана, лирик қаҳрамон ўзбек йигити арман қизига мафтунлигини қандай ифодаламақда:

Кўрдиму лол бўлди ақлим, ўнгими бу ёки туш,
Бўлса ҳам ўнг, ё сени кўргач, бошимдан учди ҳуш,
Сен баланд тоғ узра эрдинг мисли оҳу ёки қуш,
Елвориб мен пастда дердим бир нафас ёнимга туш,
Азганушим, Азганушжон, Азгануш, ҳой Азгануш!
Усма қўйдингму қошинга бунчалар тим қорадир,
Билмадим, бу қошларингдан қанча диллар порадир,
Раҳм қилғил, битта ўзбек шунчалар ёлворадир,
Туш ўзинг, ё айт, ёнингга қайси йўлдан борадир,
Азганушим, Азганушжон, Азгануш, ҳой Азгануш!

Бу мисраларда ёр гўзаллигидан завқланиш туйғуси мухаммаснинг кетма-кет тизилиб келувчи мисралари, такрорланувчи ритмик бўлаклари воситасида ажойиб оҳангдорлик, қувноқлик билан тўлиб-тошиб куйланган.

Мен ўзбек совет шеърятини хазинасида мазмун ва шакли, ифода-тасвир воситалари ва нутқ усуллари жиҳатидан ҳар хил бўлган шеърларнинг мавжудлиги билан фахрланаман ва ўз қалбимнинг турли хил психологик ҳолатлардаги айрича ташналигини қондириш учун гоҳ нотиклик, гоҳ ички монологик, гоҳ ҳикоя-тасвир усулида ёзилган шеърларга, гоҳ эркин шеърга, гоҳ ғазалга мурожаат қиламан.

Ўз Ватанида биринчи марта социалистик революциянинг ғалабасига эришган, социализм ғалабаларини сақлаб қолиш учун оқ гвардиячилар, интервентларга, босмачилар ва муштумзўр қулоқларга, қаттол фашизм-

га қарши қаҳрамонона курашган, қурбонлар бериб,
ўз мустақиллигини, эрку бахтини сақлаб қолган совет
халқи, совет граждани қалбида доим ана шу тарихий
ғалабаларнинг ғурури яшайди. У ўз қалбидаги ана шу
ғурурни шеърят минбаридан туриб баралла ифода-
лагиси келади. Шунда декламацион — нотиклик услу-
бида ёзилган шеърый байтлар унинг дилига ва тилига
келади:

Бу кун

чорак аср ўтди —

фақат йигирма беш йил

Йигирма беш асрнинг

уфқи ҳам менга аён:

Коммунизм

манзиллар оша

енгар муттасил,

Фақат шу йўлдан борар,

шу йўлдан борар замон!

Яна йигирма беш минг,

йигирма беш миллион йил,

Балки ундан ҳам кўпроқ давру давронлар ўтиб,

Гоҳ ер, гоҳ юлдузларда

яшовчи янги насл

Бизнинг асрни, яъни «кўҳна тарих»ни титиб,

Аждодларнинг кўп ажиб нақлини тинглаган чоғ,

Унинг кўзи ўнгида абадий шони билан,

Ўроқ-болға тамғалик

лола алвони билан

✧ Порлайди Рейхстагда биз чиқиб тиккан байроқ!

Мен Ҳамид Ғулломнинг «Ғалаба қасидаси» дан ми-
сол келтирдим. Шонрининг «Қалампирмунчоқ гул»,
«Эвакуация кўприги» каби ўнлаб шеърларидаги мазмун
ва туйғулар ҳам дунё ташвиши билан яшаётган совет
қишиси қалбига ана шундай яқин ва ҳамсоҳанг.

Мен яқинда бир одамнинг ўз шахсий манфаати йўлида 20 йиллик ўртоғини қаттиқ хафа қилганлигини, айтиб бўлмас сўзлар билан ҳақорат қилганлигини гувоҳи бўлдим. Шунда менинг хаёлимда «Темир одам» ҳақидаги шеър жонланди. Абдулла Орипов бу шеърда робот билан қалби тош, эгоист шахсни бир-бирига қиёс қилиб тасвирлайди:

Ҳаётнинг поёнсиз уммони ичра
Бор шундай ғариблар — темирлар ҳиссиз.
Лекин ўзларини темирмас сира,
Муҳтарам инсон деб аташар, эсиз...
Шундайлар бўлмаса, азалдан тупроқ
Яшнардн тағин ҳам, бўлмасди ғамлар.
Темир одам ясаб юргунча, кўпроқ
«Жонли темир»ларни ўйланг, одамлар.

Бу мисралар бир қалбнинг иккинчи қалбга розини эмас, мингларнинг мингларга хитобини ифодалайди. Шунинг учун ҳам бу мисралардаги оташин нотиклик услуби интим-лирик мисраларнинг услубидан фарқ қилади.

Бир аср давомида ҳаётни ўзгартириш йўлида коммунистлар олиб борган курашлардан фахрланиш ва Маркс, Ленин идеали учун кураш тилаги мени қўйидаги каби жангговор мисралар сари етаклайди:

КОММУНИСТНИНГ ЮРАГИ

Ҳайгет сукутгоҳида бир қабр уйғоқ ётар,
Шу бир парча тошдадир оламнинг усти-таги.
Сағанага бош уриб, чечаклар фарёд этар:
— Бу ётган энг биринчи коммунистнинг юраги!
Эски дунё дарз кетди унинг янгроқ отидан,
Босдилар, топтадилар, йўқ дедилар кераги.
У бари бир ўлмади, асримнинг ҳаётида —
Тепиб турибди бугун коммунистнинг юраги.

Бу ҳаётнинг ўзи ҳам ахир буюк инқилоб,
Ундан четда яшамоқ, қани, кимнинг тилаги?
Ҳақиқатнинг шиори қайдаки тушса қулаб,
Шу ерда жангга ўтар коммунистнинг юраги.

(Омон Матчон)

Бундай шеърлардаги юксак гражданлик туйғулари совет кишини қалбининг акс-садоси сифатида қимматли ва қадрлидир. Ана шундай жанговор туйғулар ва ғоялар туфайли ўзбек шеърлятида ижтимоий-публицистик лирика жанри ажойиб тараққиёт йўлини босиб ўтди, шеърят мухлислари учун азиз ва яқин бўлиб қолди.

Юксак гражданлик туйғулари совет кишининг қалбини майин интим туйғулардан маҳрум қилиб қўймайди, албатта. Бизнинг қалбимизда буюк ғалабалардан фахрланиш, дунё ташвиши, инсоният тақдири ҳақида ўйлаш билан бирга, гўзалликдан завқланиш, ишқ кечинмаларидан лаззатланиш каби ширин туйғулар ҳам бутун сержилва товланишлари билан яшайди. Шунинг учун ҳам ишқий ғазаллар бизнинг ҳисларимизни эркалайди, қалбимизга таскин ва ором бағишлайди. Бу жиҳатдан Эркин Воҳидовнинг «Лола сайли» шеъри муҳаббат мавзудаги ишқий ғазалнинг ажойиб намунасидир. Шоирнинг бу ғазалидан Норбой Худойбергенов «маънавий озуқа, ғоявий куч-қудрат» ололмаган бўлса, айб Эркин Воҳидовда эмас.

«Лола сайли» сарлавҳали ғазални ўқиймиз. Умидлар ғунча очади. Янги замонда пайдо бўлган, эркин, реал муҳаббатнинг, ёшлик туйғуларининг оҳанграбо садолари қалбга завқ-шавқ бағишлайди. Бу ғазалдаги лирик қаҳрамон — ошиқ йигит баҳор тонгларидан бирида севган ёрини лола сайлига таклиф этади. Ҳур, озод, севимли қиз йигитнинг бу таклифини мамнуният билан, эркалик билан «майлига», деб қабул қилади. Боши кўкка етган ошиқ йигитнинг кўзи ўнгида жаҳон мунаввар бўлиб кетади. Севгувчи йигит ёр лутфидан мамнун бўлиб

турганда хаёли ўтмишга парвоз қилади: нега Мажнун шунча йиллар дашту саҳролар кезиб юриб, Лайлини лола сайлига таклиф этолмабди, деб ўйлайди. Севимли ёри — янги замоннинг доно қизи йигитнинг бу хаёлий саволига «Аҳли ишқ ҳам боққай албат ўз замонин зайлига», деб жавоб беради. Икки ёр кун бўйи кенг бўшлиқлар, бахмал қирларда яйраб, қучоқ-қучоқ лола теришади. Кеч бўлгач, шаҳарга қайтишади, йўл-йўлакай лолаларни «эркин муҳаббат ҳайлига» тарқатиб мамнун бахтиёрлик билан кунни яқунлайди.

Шеърнинг вазни, ритми, шакли, мавзуси — ҳаммаси анъанавий, эскича, аммо мазмун янги, образлар янги-ча. Бу шеърдаги образлар янги даврда униб-ўсган, янги ҳаёт имтиёзларидан баҳраманд бўлиб, севиб севилиб яшаётган, қувноқ, хушчақчақ, зукко, билимдон ёш замондошларимиздандир.

Афсуски, анъанавий шаклда ёзилган бундай шеърлардаги новаторлиқни, поэтик мазмунни илғаб ололмаслик натижасида баъзан уларга қарши «хужумга» ўтамиз.

Ҳаёт қарама-қаршиликлардан холи эмас. Унда хушчақчақлик билан маъюслик, шодлик билан ғам-алам бир-бирини алмаштириб туриши мумкин. Худди ана шу диалектика Эркин Воҳидовнинг «Рубобим тори иккидир», деб бошланувчи ғазалида ўзига хослик билан умумлаштирилган.

Предметлар ва ҳодисалар халқ мақоллари ва қўшиқларида кўпинча бир-бирини қувватловчи, бир-бирини тўлдирувчи, изоҳловчи ёндош атрибутивлар сифатида келади:

Она билан бола —
Гул билан лола.

* * *

Одам одам билан,
Писта бодом билан.

Оз-оз ўрганиб доно бўлур,
Қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур.

Бундай параллелизмлар халқ қўшиқлари, баъзан эса, классик поэзиядаги ғазаллардаги лирик кечинмаларга ҳам асос бўлган. «Икки ошуби чаманким, гул бири, раъно бири», деб бошланувчи ғазал ҳам ана шундай параллелизмлар асосига қурилган.

Эркин Воҳидовнинг «Рубобим тори иккидур» номли шеъри ана шу анъана асосида ёзилган оригинал ғазал бўлиб, у ўқувчига кучли завқ-шавқ бағишлайди:

Рубобим тори иккидур, бири қувноқ, бири маҳзун
Қи, байтим сатри иккидур, бири дилхуш, бири дилхун.
Нигорим чашми иккидур, бири яғмо, бири жоду,
Бу жодудан икки кўзим — бири Сайҳун, бири Жайҳун.
Жаҳонда икки дилбарнинг бири сенсан, бири Лайло,
Жаҳонда икки ошиқнинг бири менман, бири Мажнун.
Жаҳонда икки ҳудуд бор, бири сенсан, бири Зухро,
Мисоли икки нуқтамнинг бири остин, бири устун.

Ғазал битмакда сачрабдур кўзимдан ёш, дилимдан ўт,
Шу боис икки сатримнинг бири қатра, бири учқун.
Келиб боғ сайридин Эркин ғазалга тўлқин излардим,
Кириб келди икки дўстим бири Сайёр, бири Тўлқин.

Бу ғазалда шоир таносиб, ташбеҳ, тазод санъатларидан иккилик-жуфтлик қонуниятини асосида фойдаланиб, сеvimли ёрини гоят самимийлик билан улуғлаган, ўз муҳаббатининг беқиёс кучлилигини кўтаринки руҳда ифодаллаган. Бу шеърнинг кучи унда муҳаббат туйғусининг юксак кульминацияга олиб чиқиб ифодаланишида. Ана шу соф инсоний муҳаббат китобхонга куч, парвоз бағишлайди, маънавий озиқ беради.

Дастлабки байтдаги биринчи мисранинг поэтик мазмуни, унда мантиқий боғланишнинг кучлилиги мени

қанчалик дилхуш этса, худди ана шу мантиқни Норбой Худойбергановнинг инкор этиши мени шунчалик дилхун этади. Ахир, рубобнинг қувноқ тори билан байтнинг дилхуш сатри, рубобнинг маҳзун тори билан байтнинг дилхун сатри, таносиб санъати асосига қурилган бу поэтик образлар бир-бирига қанчалик жўр, мос, ҳамоҳанг эканлиги қалбга гулгула солмайдими, ҳислар туғёнини ҳосил қилмайдими? Мунаққиднинг ана шу икки мисра ҳақида фикр юритиб, «Таажжуб, ҳали рубоб торлари ҳақида сўз очилганди, энди эса, гап нима учундир шеърӣ сатрларга кўчди», дейиши жуда ҳам ажабланарли.

Норбой Худойберганов ғазалнинг охириги байти олдинги байтларига мутлақо боғланмайди, тасодифӣ, деб хуноб бўлади.

Ваҳоланки, ғазал охиридаги байт шеърни ўзига хос чекиниш билан яқунловчи ажойиб хотимадир. Шоир параллелизм усулида, иккилик атрибутивлардан фойдаланиб, инсоний муҳаббатни, гўзал маҳбубани улуғлаб, шеър ёзаётганда икки дўсти кириб келади. Бу, бир томондан шоир хаёлини бўлади, фикр оқимини ўзгартиради. Лекин бу ҳодисада ҳам яна шоир жуфтлик, иккилик қонунининг давомини кўриб, беҳад хурсанд бўлади. Шунинг учун ҳам икки дўстнинг кириб келганлиги ҳодисасини байтга сингдириб, ғазалга хотима қилиб олади. Бу хотима ғазалга ўзига хос қувноқлик, реаллик бахш этади, ҳужжатлилик муҳрини босади. Бу байтдаги ҳодиса — икки дўстнинг кириб келиши ишқ дардида ўртанаётган ошиқ қалбига маълум даражада таскин беради, дардига малҳам бўлади. Бундан эса шоирнинг дили равшанлашади, кўнгли яйрайди.

Охириги байтдаги «сайр» ва «тўлқин» сўзлари билан Сайёр ва Тўлқин номларининг мутаносиблиги завқу шавқни янада кучайтиради.

Шеърда давом этиб келаётган фикр ва кечинманинги фавқулодда ўзгариши, чекиниш билан бошқа бир фикр-

га ўтиш классик ва ҳозирги шеърятда ҳам учраб турувчи усул. Бу усул бизнинг эстетик дидимизга ёт нарса эмас. Ҳамид Олимжоннинг «Сиеб» шеърида 20-йилларнинг охирида шаҳар четидаги Сиеб қирғоғида ўтказилган оммавий сайил муносабати билан янгиликнинг қанот қоқиб тарқалиб бораётганлиги, эскиликнинг чекинаётганлиги тасвирланган. Бу шеърнинг охириги мисралари қуйидагича:

Бу кун сайил,
Еш юракда
Қолмагандир қайғу ҳеч,
Эй қайдасиз,
Уйғун,
Илҳом?
Кетмаймизми,
Бўлди кеч!

Хўш, бу хотиманинг нимаси ёмон? Аксинча, бу хотима оммавий сайилда ўз дўстлари билан бирга қатнашган шоирнинг қувончи ва қониқишини яна бир марта таъкидлаб кўрсатишга хизмат қилган, шеърнинг кутилмаган, оригинал қувноқлик билан яқунланишини таъминлаган. Эркин Воҳидов ғазалидаги хотима ҳам ана шундай оригинал ва ўринлидир.

Мен шуни эслатиб ўтишим керакки, Уйғуннинг «Уқувчимга» шеъридаги:

Шеърим агар бўлса бир лола,
Сиз парвариш қилувчи офтоб.
Юрагимни айлаб пиёла,
Сизга тутдим ишқимдан шароб.

каби ва

Кучли шаршарага пиёла тутиб,
Лиммо-лим тўлатиб сув олиб бўлмас.

Умид пиёласи лабига қўниб,

Садафдай товланган томчи қолса бас,—

каби мисраларини, Зулфиянинг «Баҳор келди сени сўроқлаб» каби шеърларини аёвсиз танқид қилганларнинг номларини кўплар билмаса керак. Аммо вақтида уриб ташланган шеърлар ҳамон ўқилмоқда, туйғуларимизни ардоқлаш, эстетик эҳтиёжларимизни қондиришда иштирок этмоқда.

Бадий асарга баҳо беришда ниҳоят даражада эҳтиёт бўлиш, юзаки кузатишлардан хулоса чиқармаслик керак. Норбой Худойберганов «аммо, лекин, бироқ» каби сўзлар панасига ўтиб олиб қоралаган асарларини эсламоқдаман: «Палаткада ёзилган дoston», «Ёшлик девони», «Чинор»... Ахир, бу асарлар адабиётимизнинг кўрки ва ифтихори-ку!

Ҳозирча фақат Эркин Воҳидов асарлари ҳақида икки-уч йилдан буён фикрларингизни қайта-қайта такрорлаётганингизни бир эсга олайлик:

1. «Лекин моҳият эътибори билан «Палаткада ёзилган дoston», юқорида қайд этилганидек, ниҳоясига етмаган изланиш мевасига ўхшайди».

(«Илҳом мевалари», «Шарқ юлдузи», 1969 йил, 1-сон).

2. «Ёшлик девони»даги кўпгина шеърларни мароқ билан ўқийсизу улардан маънавий озуқа, ғоявий кучкувват ололмайсиз. Эркин Воҳидов равонликка, силлиқликка, мусиқийликка ҳаддан ташқари аҳамият бериб, уларнинг бутун вужудимизни, маънавий-руҳий ҳолатимизни ўзгартиришга хизмат қиладиган салмоқли ғояни ифодалашга қаратилишига бефарқ қараётгандай туюлади. Чунончи, «Лола сайли» шеърда «Лола тердик даста даста, кеч билан қайтдик шаҳар, йўлда бир-бир тарқатиб эркин муҳаббат ҳайлига» дейилса, «Йўқ эмиш орзуда айб» ташбеҳида (газални, шеърни ташбеҳ, деб аташ нимаси энди?— Н. Ш.). «Сен-ку Зухросан фалакда, интизорингман фақат, не ажаб талпинса кўнглим, йўқ эмиш орзуда айб», деган фикр ҳимоя қилинадн.

3. «Мавҳумлик, мантиқсизлик, ташқи ялтироқлилик, жимжимадорлик қуйидаги рубойида янада яққолроқ кўринади:

Қора қошинг, қалам қошинг, қийиқ қайрилма қошинг, қиз,
Қилур қатлимга қасд, қайраб қилич, қотил қарошинг, қиз.
Қафасда қалб қушин қийнаб қанот қоқмоққа қўймайсан,
Қараб қўйгил қиёким, қалбни қиздирсин қуёшинг, қиз.

(«Бадий кашфиёт талаби билан», «Шарқ юлдузи», 1971, 8-сон.)

«Лола сайли» шеърида юксак муҳаббат туйғуси билан яшаётган бахтиёр замондошларимиз образи улуғланганлигини таҳлил жараёнида кўриб ўтдик. «Йўқ эмиш орзуда айб» ғазалида лирик қаҳрамон ўз севгилисини гўзаллик тимсоли бўлган Зухро юлдузига ўхшатган ва қалбини унга интилаётганини айтиб, бу ҳаракатини камтарлик билан «орзуга айб йўқ», деган халқ мақоли воситасида асослаётган бўлса, бунинг нимаси ёмон?! «Қора қошинг...» деб бошланувчи тўртликда эса шоир аллитерация усулидан камоли маҳорат билан фойдаланиб, ёр гўзаллигини, унинг бир марта қиё боқиши ёр қалбини қуёшдай иситишини улуғлаган. Бу билан лирик қаҳрамон қалбидаги кучли муҳаббат туйғусини оригинал, гўзал шаклда ифодалашга муваффақ бўлган. «Қ» товуши билан бошланадиган 30 та сўзни топиб мазмундор рубойи яратиш ажойиб санъаткорликдир.

«Палаткада ёзилган дoston»га келганда эса мен бу асар энг ижобий тақризларда қанчалик мақталган бўлса, ундан ҳам кўпроқ таҳсинга лойиқ, деб билман. Бу асарнинг ғоявий-бадний фазилатларини қайтадан исботлаб ўтиришга эҳтиёж йўқ. Дostonнинг Ленин комсомоли мукофотиغا сазовор бўлганлигини қайта-қайта қониқиш билан олқишлайман.

«Ёшлик девони»даги аксарият ғазаллар Эркин Воҳидовнинг қадимий поэтик шаклларда янги давр мазму-

ни ва садоларини ифодалашдаги ўзига хос маҳоратидан далолат беради.

«Ешлик девони»да ёр гўзаллиги, ҳижрон азоби, муҳаббат нашъаси классик шеърият анъаналари таъсирида айнан ўшандай тасвирланган баъзи ғазаллар ҳам йўқ эмас. Бироқ Норбой Худойберганов, назаримда, ана шундай ғазалларни топиб, таҳлил қилиб бергани йўқ.

Эркин Воҳидовнинг «Висол соғинчи», «Ўртада бегона йўқ» номли ғазалларида анъанавий усулда нолафарёд чекувчи ошиқ образи бўртириб тасвирланади. Бу ошиқ чекаётган қайғу-ғамнинг замири, сабаблари очилмайди. Натижада образ қиёфаси тарихий конкретлик касб этмайди.

Лекин яхлит ҳолда олганда Эркин Воҳидов ғазал, мухаммас, қасида каби шеърий шакл ва жанрларда нозиктаъблик билан таъсирчан, шукуҳли асарлар ярадики, улар шеъриятимиз хазинасини бойитди.

Хуллас, ўзбек шеърияти антологиясида «Ҳой ишчилар», «Яша Шўро», «Яловбардорликка», «Турксиб йўлларида», «Бахтлар водийси», «Ўзбекистон», «Ит ҳуради, карвон ўтади», «Виждон сўзи», «Эвакуация кўприги», «Солдатларга», «Саодатнинг Америкалик хонимга жавоби», «Қора кўзойнак» каби ижтимоий-публицистик оташин шеърлар билан бирга, Собир Абдулла ва Эркин Воҳидовнинг ғазаллари, Уйғун ва Зулфиянинг муҳаббат ва пейзаж лирикаси, Асқад Мухторнинг теран фалсафий шеърлари, Миртемир ва Туроб Тўланинг қўшиқлари, Мақсуд Шайхзода ва Рамз Бобожоннинг яхши рубоийлари каби ҳар хил шаклларда, услуб ва усулларда, ҳар хил ранг ва оҳангларда ёзилган шеърлари мавжудлиги учун ҳам мен улуғ Навоий таъбири билан «Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп...» деб айта оламан. Шеъриятимиз бўстонидаги бу рангинликни қадрлай олишимиз ва кўпайтириш йўлида муттасил ғамхўрлик қилишимиз

керак.

1972

«АЛПОМИШ» ДОСТОНИ ВА УНИ УРГАНИШ МАСАЛАСИГА ДОИР*

Маълумки, А. Абдунабиев ва А. Степановлар ўзларининг «Алпомиш эпоси ҳақида»¹, «Халқчиллик байроғи остида»² номли мақолаларида мазкур дostonни халққа қарши зарарли асар, деб кескин қоралаган эдилар. Бироқ авторлар «Алпомиш»ни халққа ёт, зарарли дoston сифатида кўрсатиш учун ўз мақолаларида асарнинг асосий ғоявий мазмунини атайлаб бузиб талқин қилдилар. Фикримизнинг исботи учун уларнинг мақоласида бузиб талқин этилган асосий масалаларни ҳар бирига алоҳида-алоҳида тўхтаб ўтишга тўғри келади.

Биринчидан, мақола авторлари «Алпомиш»нинг «зарарли», «халққа қарши» дostonлигини «исботлаш»да ундаги асосий қаҳрамонларнинг юқори табақа вакиллари эканлигини далил қилиб кўрсатадилар. Тўғри, асарнинг асосий қаҳрамонлари юқори табақа вакиллари дostonдан. Бироқ шуни эсдан чиқармаслик керакки, ўтмишда халқ озодликнинг ҳақиқий, тўғри йўлини аниқ билмаганлигидан давлат бошлиқларининг адолатли бўлишларини орзу қилган. Шунинг учун ҳам халқ адолатли давлат раҳбарларини қўллаб-қувватлагани ҳолда, зolim шоҳларга қарши кескин кураш олиб борган. Бу ҳақиқат ёзма адабиётда ҳам, халқ оғзаки ижодиётида ҳам

¹ Об эпосе «Алпамыш», газ. «Правда Востока», 1952 г., 28 январь.

² «Под знаменем народности», журн. «Звезда Востока», 1952 г., № 2.

* Мақола Х. Дониёров, С. Мирзаевлар билан ҳамкорликда ёзилган.

Ўзининг реал ифодасини топган. «Игорь жангномаси», «Руслан ва Людмила», «Фарҳод ва Ширин», «Садди Искандарий», «Рустамхон», «Тоҳир ва Зухра», «Гўр-ўғли» каби асарларнинг асосий ижобий образлари ҳам юқори табақа кишилари бўлиши билан бирга, улар айна вақтда, халқнинг севимли қаҳрамонларидир.

Асардаги бош қаҳрамонларнинг юқори табақадан бўлиши унинг халққа ёт, зарарли асар эканлигини исботлаш учун далил бўлолмайди. Хусусан, уруғ бошлиқлари билан уруғ аъзолари ўртасида ҳали синфий ажралиш тўла шаклланмаган бир-давр воқеа-ҳодисалари асосида яратилган «Алпомиш» достонининг бош қаҳрамонларини уруғ бошлиқлари ташкил этиши бу асар характерини белгилашда муҳим омил эмас.

Иккинчидан, мақола авторлари, ўз акасига закот беришдан бош тортган Бойсари бошлиқ ўн минг уйли Қўнғирот элининг қалмоқлар юртига кўчиб келишини босқинчилик юриши, деб изоҳлайдилар. Улар шундай деб ёзишади: «Бу юртга у паноҳ изловчи сифатида эмас, балки босқинчи сифатида, қалмоқларга даҳшат солиб ва бу йўлда учраган ҳамма нарсани йўқ қилиб, бостириб келди».

Бу ҳеч қандай асосга эга бўлмаган даъводир. Чунки, Бойсари қалмоқлар юртига босқинчилик мақсадида эмас, балки нажот излаб боради:

Ўз акамдан бундай хўрлик кўргунча,
Қалмоқ бориб жузия берсам бўлмасми?!

Қўнғирот уруғининг кишилари деҳқончиликни билмасликлари туфайли экинларни молга едириб юборганликлари кўпчилик адабиётшуносларимиз томонидан қайта-қайта таъкидланган ва исботлангандир. Достонда очиқ-ойдин кўриниб турган бу ҳолни қандай қилиб «босқинчилик юриши эди», деб изоҳлаш мумкин?

Мана, бу ҳақда Бойсарининг ўзи нима дейди:

Қалмоқ шоҳин ҳимоятим деб эдим,
Орқа тутиб бу юртларга кеб эдим...
Илгарида мен экишни кўрмасам,
Деҳқонлар экинин ўт, деб юрибман.

Бойсари экинларни билмасдан едириб, катта хатоликка йўл қўйганлигини ўз бўйнига олади ва ўз молмулкни товон сифатида беришга тайёр эканлигини айтиди. Қалмоқ шоҳ унинг бу хатосини кечириб, унга Чилвир чўлини яйлов қилиб беради. Бойсариниг бу юришида қалмоқ халқи билан ўзбек халқи ўртасида ҳеч қандай уруш ҳам, ҳеч қандай қон тўкиш ҳам рўй бермайди.

Бас, шундай экан, «Босқинчилар (Қўнғирот уруғи) қалмоқлар билан безбетларча муносабатда бўлдилар, уларни таҳқирладилар, ҳақорат қилдилар», деб ёзиш ва ўн минг уйли Қўнғирот уруғини «босқинчи» деб аташ ҳақиқатни инкор этиш эмасми?

Биз Бойсарини тўлақонли ижобий образ демоқчи эмасмиз. Фақат Қўнғирот элати қалмоқлар юртига босқинчи душман сифатида эмас, «аксинча, бир гап билан», «ҳимоят» деб, «паноҳ берар» деб борганлигига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмаслигини уқдирмоқчимиз, холос.

Мақола авторларининг ёзишларича, совчи бўлиб келган Сурхайл кампирга Барчиннинг онаси, Қоражон ғайридин, демак, унинг бизга куёв бўлиши мумкин эмас, деб жавоб берган эмиш. Авторлар мана шу уйдирмага асосланиб, «Алпомиш» диний, хурофий ғоялар билан суғорилган дoston, деган нотўғри тезисни келтириб чиқарганлар. Ҳақиқатда эса Барчиннинг онаси совчига рад жавобини берар экан, Қоражоннинг ғайридин эканини мутлақо пеш қилмайди, балки:

Қозонда қайнаган ширбоз гўш эмас,
Тўрда турган қизнинг боши бўш эмас,
Қизим домот бобосининг ўғлига,—

деб Барчиннинг унашиб қўйилганлигини сабаб қилиб кўрсатади. Демак фактлар бу ўринда ҳам танқидчиларнинг даъвосини рад этади.

Учинчидан, А. Абдунабиев ва А. Степанов ўртоқлар Алпомишнинг қалмоқлар юртига қилган ҳар учала сафарининг ҳам характерини, нима учундир, бузиб тушунтирадилар. Улар Алпомишнинг биринчи марта Барчинни, иккинчи марта қайнотасини қутқариш учун борганлигини фақат бир баҳона деб ҳисоблайдилар ва Алпомиш аслида қалмоқлар юртига барча ғайридинларни қириш учун борган эди, деб ёзадилар. Бу фикр ҳақиқатдир.

Алпомиш биринчи сафарга, 90 алп ўртасида талашд қолган севгилиси Барчинни қутқариш учун жўнаганлигига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмас:

Мен кетарман ёрим излаб,
Бу жароҳат бағрим тузлаб,
Ёлғизман бўтадай бўзлаб,
Бобом Қултой, хуш қол энди...

Ёр савдоси келди ғолиб,
Мен кетарман бошим олиб,
Қалмоқ борарман ахтариб,
Отам Қултой, хуш қол энди.

Тўғри, Алпомиш ўзининг хайрлашув қўшиғида «душманларнинг додини бериб, қалмоқларга келсам ғолиб», деган сўзларни ишлатади. Бироқ, «душманлар», деганида ҳам унинг Барчинни зўрлаб олмоқчи бўлган зўравон алпларни кўзда тутаётганлигини ким тушунмайди?!

Алпомиш босқинчилик ва зўравонлик позициясида турмаганлигининг яна бир далили шундаки, ҳатто, у ўз севгилиси Барчинни алплардан зўрлик билан ажратиб олиб кетавермай, балки улар билан ёнма-ён туриб, қиз қўйган шартларни мардлик билан бажаради.

Барчин томонидан қўйилган шартларни бажариш учун курашда ўз алпларининг нобуд бўлганлигидан

газабланган қалмоқ шоҳи тинчгина ўз юртига қайта-
ётган Алпомишнинг устига лашкар юборганда ҳам Ал-
помиш Қоражонга бегуноҳ қалмоқларни қирмасликни
тайинлайди:

Хаёлингга бошқа гаплар келмасин..
Қасд қилма, бек дўстим, қалмоқ ўлмасин.
Қалмоқ келар ўз ҳолидан беҳабар,
Келиб қирғин топмасин-да шўрлилар..
Булар эмас келиб бизга гуноҳкор,
Қалмоқ шоҳ амрини тутган кўп аскар,
Хизматкор-да шоҳ амрини тутадн,
Ҳар хизмат буюрса булар кетади.

Фақат қалмоқ лашкарбошлари:

Бугун қаттиқдир саваши,
Алпнинг хунин довлаб келдик.
Бизга дори ўзбек гўшти,—

деб таҳлика сола берганидан кейингина, Алпомиш би-
лан Қоражон жангга киришга мажбур бўладилар.

Юқорида айтилганларнинг ҳаммаси, Алпомишнинг
қалмоқ юртига қилган биринчи юриши босқинчилик ва
зўравонликдан иборат эмаслигини очиқ-ойдин кўрсатиб
турибди.

Қалмоқ юртига Алпомишни иккинчи марта боришга
отлантирган сабаб Ойбарчиннинг қатъият билан унга
қилган наказидир.

Муштипарман энди нима қиламан?
Бормасанг жавоб бер ўзим борайин,—

деб зўр жасорат ва мардлик кўрсатган вафодор аёл-
нинг талаби билан Алпомиш йўлга чиққан экан, бу-
ни қандай қилиб босқинчилик юриши дейиш мумкин?!

Албатта, Алпомиш қалбида ҳеч қандай ўч ҳисси йўқ эди, деб айтиб бўлмайди. Бироқ, у қалмоқ халқидан эмас, аксинча, ўз амакиси ва сеvimли ёрининг отаси Бойсарининг бутун мол-мулкани мусодара қилиб, унга жабр етказган Қалмоқ шоҳидан ўч олиш ва Бойсарини қутқозиш мақсадини кўзлайди. Бу ўринда унинг бегуноҳ халқни шоҳ ва унинг аскарларидан фарқ қила олгани ҳисобга олинса, Алпомиш ҳаракатининг қонунийлиги яна ҳам равшанроқ очилар эди:

Қалмоқ шоҳга борадиган ишим бор,
Менинг ҳам бир ғариб бўлган кишим бор,
Қалмоқ шоҳ устига тикка борарман,
Қайда бўлса уни топиб оларман,
Кўрмаган кунларни унга соларман.

Бунинг устига, Алпомиш Бойсарининг аҳволдан хабар олишга улгурмасданоқ, жодугар Сурхайл кампирнинг тузоғига илинади, ўз шерикларидан жудо бўлади, етти йил зиндон азобида қийналади. Ана шундан сўнггина, Алпомиш қалмоқ шоҳга ва унинг аскарларига қарши жангга киришади:

Етти йил азоб кўргандир,
Шундай ўчини олгандир...

Урушда қон тўкилиши, қирғин бўлиши табиий. Бас шундай экан:

Тош кўрмаган гоҳ кўчалар,
Тош ўрнига бош кўргандир!
Сув кўрмаган гоҳ кўчалар,
Сув ўрнига қон кўргандир,—

каби муболағаларни тушунмасдан кўчириб, ундан нотўғри хулосалар чиқаришнинг нима кераги бор? Дарвоқе, бундай муболағачилик, «Алпомиш» достонининг,

умуман, барча халқ эпосларининг ўзига хос услубини белгилловчи муҳим бадиий тасвир воситаларидан бирику, ахир! Достонда образлар ва ҳодисаларнинг моҳиятини атайлаб бўрттириш учун ишлатилган бундай ажойиб муболағаларни истаганча топиш мумкин. Зотан, адабий асар ҳақида гапирганда, унинг ўзига хос хусусиятларини, хусусан, ўхшатиш, муболаға, сифатлаш каби тасвирий воситаларнинг моҳиятини тушунмасдан иш кўриш адабиётни сохталаштиришга олиб келади.

Шомурти ёқалаб ҳар тараф кетган,
Ичида сичқонлар болалаб ётган,
Изидан тушган пишак олти ойда етган,
Шундай қалмоқ қўлин булғаб келади.

Ёки:

Тўрт юз тўқсон қулоч қўлда ҳассаси,
Сар ҳовуздан катта эди косаси,
Тўқсон қори бўздай бўлган киссаси,—

каби муболағаларни ўқиб, шундай «шомурд», шундай «ҳасса», «коса» ва «кисса»ни ахтариб юриш адабиётнинг ўзига хос хусусиятларини тушунмаслик эмасми?!

Хўш, шундай экан, «Алпомиш» достонидаги ўн минг уйли Қўнғирот уруғи ва унинг бошлиқларини босқинчи дейиш мумкинми? Йўқ, албатта.

Шундай экан, бу асарни халққа қарши, зарарли асар дейиш мумкин эмас ва бунга асос ҳам йўқ. Чунки «Алпомиш» достонининг ғоявий асосини босқинчилик, миллатчилик, динпарастлик каби реакцион идеялар эмас, аксинча, соф инсоний муҳаббат, вафодорлик, самимий дўстлик, мардлик, қаҳрамонлик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, яхшиликка-яхшилик, ёмонликка-ёмонлик қилишдек ғоялар ташкил қилади. Бу ҳақиқатни асарнинг асосий сюжет линиясида, воқеаларнинг тараққиётида, қаҳрамонларнинг ўзаро муносабатлари, симпатия ва антипатияларида яққол кўриш мумкин.

Достонда уруғ бошлиқлари, хусусан уларнинг болалари (дарвоқе, асарнинг асосий қаҳрамонлари ҳам ана шу ёшлардир) халқдан ажралган ҳолда гавдаланмайдилар, халққа қарши турмайдилар, аксинча улар халқ билан биргалашиб кетган ҳолда кўринадилар. Алпомишнинг чўпон Қултойни отам дейиши, чўпон Қайқуботни подшоҳ қилиб кўтариши ёки Қултойнинг Алпомишни «меҳрибоним, жоним болам», деб эркалаши, Барчин ва Қалдирғочнинг оддий кишилар сингари қўй боқиш, сут соғиш каби ишларга ўргатилиши, уруғ бошлиқларининг доимий суратда уруғ аъзолари билан маслаҳатлашиб туриши, мана шуларнинг ҳаммаси достоннинг халқчиллик характерини белгилашда ҳал қилувчи далиллардандир.

Алпомиш халқнинг сеvimли қаҳрамони бўлганлиги учун ҳам, етти йиллик айрилиқдан сўнг, унинг ўз юртига қайтиши катта халқ шодиёнасига айланиб кетади:

Бугун қадр кечалари,
Боғда очилар гунчалари,
Қўнғирот элининг баччалари
Чучвула Алпомиш келди.

Тар очилган тоза гули,
У ҳам чаманнинг булбули,
Обод бўлар Бойсун эли.

Элу халққа бу овоза бўлади,
Қатта-кичик ҳар тарафдан келади,
Келиб бекни зиёрат қиб кўради,
Ҳар йўлларга одам сиғмай келади.

Бойсарининг ўн минг уйли Қўнғирот уруғидан ажралиб Чилвир чўлида қолгандан сўнг хор-зорликларни кўриши ҳам «айрилганни бўри ер», деган халқ мақоли-

даги мазмуннинг бадий тарзда намоён бўлишидир.
Достонда:

Элат билан бирга юрмоқ лозимдир...
Сен қоларсан, кетар бунда элатинг,
Сўнгра учмоқликка йўқдир қанотинг,
Ун минг уйли Қўнғирот эли қувватинг,—

каби соғлом ва халқчил мисраларнинг тезис сифатида достоннинг лейтмотиви сифатида кўп такрорланиши бежиз эмас. Бундай тезислар халққа қарши, реакцион асарларда эмас, балки чинакам халқчил асарлардагина бўлиши мумкин.

«Алпомиш» — қаҳрамонлик достони. Барчиннинг зўравонлик кўрсатмоқчи бўлган алп Кўкамонни йиқитиши, тўқсон алпнинг дўқу дағдағаси олдида ўзини йўқотиб қўймай, мардона туриб уларга жавоб қайтариши, Алпомишнинг алпларга ва қалмоқ шоҳига қарши курашдаги қаҳрамонликлари ўқувчиларни мардлик, баҳодирлик, қўрқмаслик, қаҳрамонлик руҳида тарбиялайди.

Достонда самимий беғараз дўстлик мотивлари Алпомиш, Қоражон, Қайқубот образлари орқали берилган. Диний эътиқодлар Алпомиш билан Қоражон ва Қайқубот ўртасида мустаҳкам дўстликнинг вужудга келишида ғов бўла олмайди. Тўғри, Алпомиш билан Қоражон ўртасида дастлабки вақтларда баъзи бир аччиқ-чучук сўзлар бўлиб ўтади.

Зотан, ҳақиқий дўстлик осмондан тушгандай бирданга пайдо бўлмайди. У фақат бир-бирини яхши синаб олиш жараёнида вужудга келади ва аста-секин мустаҳкамланади. Барчин Қоражонга уни синамоқчи бўлиб, «сенга тегаман», деганда Қоражон Ҳакимбекнинг чин дўсти бўлганлиги учун ҳам қизга рад жавобини беради: Алпомиш учун Қоражон пойгада ва курашда қатнашиб, мардлик кўрсатади, хавф-хатарга чап бериб душ-

ман юртига Алпомишни излаб келади. Алпомиш ҳам қалмоқ юртидан қайтиб, ёру дўстлари орасида Қора-жонни кўрмагач, дарров уни суриштиради ва топтиради.

Достонда вафодор, қаҳрамон, меҳрибон, меҳнаткаш, катта қалб эгаси бўлган хотин-қизлар образи Барчин, Қалдирғоч, шунингдек, Шакамонли мерганнинг онаси сиймосида гавдаланади. Бойбўридан аразлаган Бойса-ри кўчиб кетмоқчи бўлганда, Барчин:

Хотин бўлмасмикин эрнинг вазири?

Бой отамман, бий бобомга не бўлди?

Насиҳат қилмабсан, энди муштипар,—

деб онасини аразлашган ака-укага насихат қилишга, уларни тўғри йўлга солишга ундайди.

Кўриниб турибдики, достонда хотин-қизлар эрларнинг энг биринчи маслаҳатчиси, ёрдамчиси бўлиши лозимлигини айтиш билан уларнинг ақл-идроқда, мардлик ва шижоатда эрлардан кам эмаслиги уқтирилади. Барчин ва Қалдирғочлар доно, ақлли, меҳрибон, сезгир, тадбирли қизлар образи сифатида китобхоннинг муҳаббатини қозонади Қалдирғочнинг янгаси ва акасига бўлган меҳрибонликларида ҳақиқий ватанпарварлик, инсонпарварлик яққол кўриниб туради.

Асарда полигамия (кўп хотинлилик) эмас, аксинча, моногамия (бир хотинлилик) тарғиб қилинади. Барчин Алпомишни ўлди, деб эшитса ҳам уни етти йил интизорлик билан кутади. Алпомиш эса Барчинга бўлган севгисига содиқ қолиб, Тавка ойимга уйланишни рад қилади.

Мана шу юксак инсоний ғоялар «Алпомиш»нинг узоқ асрлар давомида яшаб келишига ҳуқуқ берди ва улар бундан кейин ҳам «Алпомиш» достонининг ўлмас асар сифатида яшашини таъминлайдилар.

«Алпомиш» достони катта тарихий ва тарбиявий аҳамиятга эга. Қўнғирот уруғининг экинни ва закотни

билмаганлиги ва шу каби воқеаларни тасвирловчи эпизодлар — халқимизнинг узоқ ўтмишидаги ҳаётидан бизга хабар етказувчи бадий-тарихий саҳифа билиб хизмат эта олади. Достоннинг тўй қилиш, келин тушириш, совчи юбориш, кураш олиш, ёй тортишув, пойга, ёр-ёр айтишув каби картиналарида халқимизнинг этнографиясига (урф-одатларига, расм-русмларига) оид жуда кўп қизиқ-қизиқ материалларни топиш мумкин.

Бугина эмас, «Алпомиш» достони халқнинг юксак эстетик талабларига жавоб бериб келган, жонли халқ тили бойлигининг бутун гўзалликларини, ширасини ўзида тўла акс эттирган мукамал бир ёдгорлик сифатида ҳам катта қимматга эгадир. Бу достон бадий-тасвирий воситаларнинг энг яхши намуналари, шеъринг вазнимизнинг турли-туман енгил ва равон шакллари, халқ юмори ва афоризмлари, мақол ва ибораларини ўзида мухтасар этган энциклопедиядир.

Қайқуботнинг ўғриликка бориш эпизодида «пирларга сиғиниш» жуда усталик билан масхара қилинади ва шу орқали унинг маъносизлиги фош этилади. «Қайқубот томнинг бошида туриб пастга тушмоққа қулайлаб қаради, бир ер қорайиб кўринди. «Ё жалтанг» деб ўзини ташлаб юборди. Қорайиб турган нарса қудуқнинг оғзи эди, унга тушиб кетади. Шунда қудуққа түшиб, бир сўз айтиб турган экан:

Кўзидан тўкдириб селоб нурини,
Укасини йиқай Жалтанг пирини;
Ғанимга дўст бўлмай, сирим фошлади,
Жалтанг дедим, бу қудуққа ташлади,
Бундан бўлак ўғриликка келмайман,
Жалтанг пирни сира пирим демайман».

Достонда бу каби кулгили ва қизиқ эпизодлар, юмористик элементлар жуда кўп учрайди.

«Алпомиш» достонидаги «дубулға», «ёйандоз», «кеба-нак», «қағаноқ», «кравка» каби атамалар, «элат билан бирга юрмоқ лозимдир», — «Урушда билинар марднинг

сараси», «Қарчиғай қарғага емтик берами?», «Емон одам куйдиради тил билан», «Золим билан ҳаргиз бўлманглар йўлдош» сингари афоризмлар ва идиоматик иборалар:

Барчин турар ҳурдай бўлиб,
Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
Жамоллари ойдаи бўлиб,
Мисли асов тойдай бўлиб,
Кўзи қуралайдаи бўлиб,—

каби содда ва чиройли тасвирлар талантли шоир ва олим Ҳамид Олимжон қалбига зўр ҳаяжон солган эди.

Шунинг учун ҳам у кучли эҳтирос ва самимий ихлос билан бундай деб ёзган эди: «Алпомиш» тил жиҳатдан ўзбек халқ тилининг бутун бойлиги ва рангдорлигини акс эттиради. Достон ўзбек халқ тилининг қанчалик ширали, қанчалик ихчам ва ўз ҳаётини ифода қилиш учун қанчалик мукамал бой эканлигини ҳам кўрсатади. Достонда турмушда учрайдиган энг оддий сўзлардан тортиб, биз учун нотаниш, лекин билишимиз зарур бўлган ҳарбий терминларгача мавжуд. Чорвачиликка оид терминлар ҳадсиз кўп. Буларни биз билмас эдик ва билмасдан туриб, ўзбек тилининг қашшоқлиги ҳақида ёлғон афсоналар ҳам тўқиб юрар эдик. «Алпомиш»да бу кунги адабий тилимиз, матбуот тили учун практик аҳамиятга эга бўлган сўзлар жуда кўпдир.»

Бироқ, шуни ҳам қайд қилиш керакки, «Алпомиш» достони кўпгина бошқа халқ эпослари каби айрим камчиликлардан ҳам холи эмас. Алпомишнинг Барчинни қутқазिशга бориш олдидан иккиланиши, зиндондан қутқазмоқчи бўлган Қоражоннинг ёрдамидан, кейинча таъна эшитиб юраманми, деб фойдаланмаслиги, золим Ултон Тознинг Бойбўрининг чўри хотинидан бўлган бола, деб изоҳланиши каби ҳоллар бунга мисол

була олади. Шунингдек, асарда баъзи бир диний тушунчалар ва ифодалар учрайди. Зотан узоқ ўтмишда яратилган «Алпомиш» дек бир асарнинг диний таъсирдан томонан озод бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Айрим камчиликларидан қатъий назар, «Алпомиш» соф муҳаббат, дўстлик, мардлик ва қаҳрамонликни куйловчи халқчил дostonдир.

1958

ПОЭЗИЯ ҚАҲРАМОНИ

Бу кунги ўзбек поэзиясининг лирик қаҳрамони коммунизм қуриш йўлида олиб борилаётган улугвор курашнинг актив иштирокчиси, бу соҳадаги улкан ғалабалардан завқланувчи ва фахрланувчи, инсон бахтсаодати йўлида изланувчи ва ижодкор, мағрур ва қувноқ совет гражданидир; инсон ва замон, умр ва ҳаёт ҳақида, дунёдаги барча халқларнинг бахти ва тақдири ҳақида мушоҳада юритувчи донишманд инсондир. Бу жиҳатдан Ғ. Ғулом ва Ўйғун, Шайхзода ва Миртемир, Зулфия ва А. Мухтор, Ҳ. Ғулом ва М. Бобоев, Шухрат ва Мирмуҳсин, Ж. Жабборов ва Э. Воҳидов каби шоирларимиз поэзиясидаги лирик қаҳрамонларнинг ана шундай умумий, муштарак томонлари, шунингдек фарқли томонлари ва ўзига хос хусусиятлари бор. Аммо биз фақат поэзиямизда меҳнат кишиси образининг яратилиши ва туркум шеърларда лирик қаҳрамон образининг яратишининг баъзи бир принциплари ҳақида тўхталмоқчимиз.

Меҳнат инсоннинг характерини, жамиятга, Ватанга бўлган муносабатини, ички ва ташқи дунёсини ўзида ёрқин акс эттирувчи воситадир. Қаҳрамонона меҳнат туфайли жамият ўзгармоқда ва ривожланмоқда, янги қишлоқ ва шаҳарлар, улкан саноат гигантлари бунёд бўлмоқда, миллиард-миллиард пуд ғалла, миллион тонналаб пахта етиштирилмоқда, табиат қиёфаси ўзгармоқда, чўллар боғу бўстонга айланмоқда. Шунинг учун

ҳам меҳнат мавзуй, меҳнаткаш инсон образи проза ва драматургияда бўлганидек поэзиянинг ҳам диққат марказида турибди.

Совет кишисининг яратувчилик меҳнатини улуғлаш темасида, меҳнаткаш инсон ҳақида сўнгги йилларда «Мирзачўл гулдастаси», «Кулол ва заргар», «Шофёр» (Ғ. Ғулом), «Тақдир», «Жанг», «Булоқ», «Богбон», (Уйғун), «Умр ўтмоқда» (Зулфия), «Шундай ўтган умр армонсиз», «Гудок», «Таниш» (А. Мухтор), «Она ва тиш» (Шукрулло), «Қалб ва қалам» (Мирмухсин), «Гўзаллик», «Инсон» (Э. Воҳидов), «Йўлда», «Сувчи» (Т. Сайдалиев) каби қатор гўзал шеърлар яратилди.

Меҳнаткаш совет кишиси характерининг олижаноб хусусиятлари, эзгу ўйлари кўпгина шеърларда шоирнинг лирик «мен»и қиёфасида, лирик қаҳрамон образида ифодаланмоқда. Меҳнат мавзуида ёзилган шеърлардаги лирик қаҳрамоннинг бўрттириб кўрсатиш хусусиятларидан бири шундаки, уларда меҳнат совет кишисининг кундалик ҳаётий эҳтиёжига айланганлиги, меҳнат туйғайли Ватанимиз қудратли, ҳаётимиз фаровон бўлаётганлиги, бизда меҳнат бахт-саодат манбаи эканлиги турли-туман шаклларда ифодаланмоқда. Меҳнат поэзиясидаги лирик қаҳрамоннинг меҳнатни бахт манбаи, инсон умрининг ҳайкали, инсон маънавий қиёфасининг, қадр қимматининг ўлчови сифатида талқин қилишида коммунизм қуриш даврининг катта ҳаётий ҳақиқати акс этмоқда. Кўпчилик шоирларимизнинг лирик қаҳрамонига хос бўлган бу муштарак умумий хусусият ҳар бир шоирда ўзига хос образлар ва поэтик мушоҳадалар воситасида ифодаланаётир.

Уйғун «Булоқ» шеърида фақат халқ учун қилинган меҳнатгина инсон умрини унинг ўзи ва элу юрти учун қадрли қилади, деган ғоя булоқ образи воситасида очиб берилади. Шоир булоқнинг тинмай қайнашини тасвирлар экан, табиатнинг бу ҳодисасини инсоннинг меҳнаткашлигига, ижодкорлигига қиёс қилади. Шоир-

нинг гўзал поэтик мушоҳадасига кўра булоқнинг тинмай қайнаши жуда чиройли, ундан зилол сув тинмай оқиб туради. Аммо булоқ қайнашдан озгина муддат тўхтаб қолдими, тамом, унинг кўзини қум ва тупроқлар беркитади, шу билан у ўзининг булоқлигини йўқотади. Инсон ҳам худдий шундай, агар у ишламай қўйса инсонликнинг энг олижаноб сифатидан маҳрум бўлади. Гўзал, мазмундор муқояса ва параллелизм. Уйғуннинг «Ишлаб дам оламан» шеъридаги лирик қаҳрамон эса совет кишисининг меҳнатга бўлган муносабатини жўшқин поэтик таъкидлар орқали реал умумлаштиради:

Бир кун бирор нарса ижод этмасам,
Ўзимни ортиқча сезаман ёмон.
Бекор ўтган ҳар кун гўёки мени
Судрагандай бўлар ҳалокат томон.

Халқ бахту саодати йўлида хизмат қилиш билан ўтган умр ҳақиқий бахтиёр умр, деган ғоя Асқад Мухторнинг «Шундай ўтган умр армонсиз» шеърида Зарафшон дарёси образи орқали очилади. Бу шеърнинг лирик қаҳрамони ўз умрини Зарафшон дарёсида ўтказишни орзу қилади. Нега? Чунки шоирнинг ҳаққоний поэтик мушоҳадасига кўра Зарафшон ўзининг зилол, ҳаётбахш мавжларини юртнинг боғларига, кумуш толаларга беради, она-юрт бағрига сингиб йўқолади. Зарафшон деҳқон қалбларига ёруғлик ва файз бўлиб киради ва ҳоказо. Бас, шундай экан, лирик қаҳрамоннинг ўз умрини Зарафшондай ўтказишни орзу қилиши катта мазмун ташийди. Шоирнинг бу поэтик мушоҳадасида лирик қаҳрамоннинг бой маънавий қиёфаси, чуқур интеллектуал дунёси, юксак идеаллар билан яшаши ёрқин очилади.

Меҳнаткаш инсоннинг ички дунёси фақат шоир лирик қаҳрамоннинг мушоҳадалари орқали очилаётгани йўқ. Балки конкрет касбу кор эгасининг меҳнатдаги фаолиятини характерли типик деталлар ва картиналарда умумлаштирувчи лирик персонажлар образи ҳам поэзиямизда

кўп-лаб яратилмоқда, оддий меҳнаткаш инсон образи ўзининг кўп қиррали қиёфаси билан шеърларимиздан борган сари кўпроқ ўрин эгалламоқда. Лекин бу образлар 30-йилларда яратилган Шодмон, Ҳайдар чўққи (Ғафур Ғулум), Назир ота, бригадир Қарим (Уйғун) каби образлардан ўзининг янги давр кишиси эканлиги билан, мушоҳадасининг чуқурлиги, ҳаётий тажрибасининг бойлиги билан ажралиб туради.

Ғафур Ғулумнинг «Мирзачўл гулдастаси», «Шофёр», «Бир саломнинг кучи», Уйғунинг «Богбон», «Биринчи космонавт», Асқад Мухторнинг «Таниш», «Кекса мастер сўзи», М. Бобоевнинг «Яхши ният билан», Р. Бобожоннинг «Геолог», Мирмуҳсиннинг «Қалб ва қалам», Д. Файзийнинг «Шофёр соатга қарар», «Истараси бунча иссиқ» шеърларидаги лирик персонажлар меҳнат фронтининг турли-туман участкаларида юксак орзу-ниятлар билан, завқ шавқ билан ишлаётган совет кишиларидир.

Ғафур Ғулумнинг «Мирзачўл гулдастаси» шеъридаги гулчи чол образи чўлу биёбонни қадам-бақадам забт этиб, қуришган томирига ҳаёт қонин эмлаган халқнинг бир вакили. У Москва ботаника боғидан, Қрим, Сочидан пайванд олиб, Мирзачўлда гунчалари ўрдак тухумидай новвотранг гуллар етиштирган ажойиб миришкор богбон. Бу «чўтирвоқи чол» ўзининг меҳнати, ички дунёси билан гўзал. Ғафур Ғулумнинг «Бир саломнинг кучи» шеърида лирик персонаж ишчи характерини фақат унинг меҳнатга муносабати фониди очмайди. Балки унинг юксак коммунистик ахлоқини, маданиятини характерли деталларда намойиш қилади.

Катта ҳовуз бўйидаги сўлим чойхонада хушчақчақлик билан суҳбатлашиб ўтирган пенсионер чолларнинг қизғин суҳбати бир масту аласт безорининг қўполлиги билан бузилади. Аммо биринчи босмахона наборшиги Шомухторнинг чойхонага, ассалом, отахонлар, деб кириб келиши, кўришиб, сўрашиши билан суҳбатдаги совуқлик ўрнини яна хушчақчақлик эгаллайди. Шу тарзда

Шомухтор коммунистик ахлоқ принципларини ўзида мужассамлаштирган, фақат меҳнатда эмас, маданият ва ахлоқда ҳам намуна бўла оладиган илғор совет граждани сифатида гавдаланади.

Ғафур Ғулумнинг «Шофёр» шеърида яхлит поэтик характеристикалар, ёрқин таъриф-тавсифлар орқали, оддий, ammo ўз ишига фидокор, вужудидан ғайрат ва шижоат ёғилиб турувчи шофёр йигитнинг умумлашма образи яратилган:

Истаган ҳавода бўрон, ботқоқда
Умид манзилига қувиб боради,
Бензин қурумнинг иси димоқда,
Ғайратдан тер қуйиб, ивиб боради.
Тонгларда уланиб кетар нафасинг,
Жонажон меҳнатга бунча тантисан.
Чунки голиб чиққан ишчи классинг,
Улуғ жамиятнинг зўр фарзандисан.

Қўринадики, шоир муайян касб эгаси шофёр образини гавдалантириш учун ихчам поэтик характеристика яратган; Шу образ учун энг характерли бўлган деталь ва штрихларни топганки, улар зарур касб эгаси бўлган оддий гражданинг қиёфасини, унинг жамиятда тутган ўрнини ва қадр-қимматини очиб беришда муҳим роль ўйнаган.

Асқад Мухторнинг «Таниш» номли шеъридаги лирик персонаж — фронтовик ишчи образи ҳам катта маҳорат билан чизилган. Ғафур Ғулум шофёр образини яратишда поэтик характеристика топиш йўлидан борган бўлса, Асқад Мухтор «Таниш» шеърида фронтовик ишчи образини яратиш учун қаҳрамон биографиясининг ғоят характерли бир саҳифасини эслатиб ўтиш йўлидан боради. Бу порлоқ саҳифа ишчининг ўтмиши, ҳозир ва келажаги ҳақида китобхонга конкрет тасаввур бера олади:

Ишдан келарканман
Ҳар кун трамвайда

Кўзимга тўқнашар таниш кўзлари.
Хорғин, сочи оппоқ, тишлари майда,
Кўксида колодка излари.
Бир вақт ёшликдаги расмини кўрганман
Фронт газетасин бир бурчагида.
«Унинг ҳисобида ўн тўрт фердинанд»,—
Деб ёзилган эди расм тагида.
Қилган иши арзир нақ жар солишга,
У бўлса на эслар, на сўз айтади.
Ҳар кун шу йўл билан аста бориб ишга,
Яна шу йўл билан аста қайтади.

Мамлакатимизда қаҳрамонлик совет кишисининг ҳаётига чуқур сингиб кетганлиги ҳақидаги катта ғоя, шунингдек, фронтовик ишчининг олижаноблиги, камтарлиги, унинг романларга арзигулик биографияга эга эканлиги бу шеърда ғоят қисқа, шу билан бирга, жуда ёрқин қилиб ифодаланган. Фронтовик қилган иши нақ жар солишга ариза-да, шоир жар солмайди, уни таъриф-тавсифларга кўмиб ташламайди. Унинг биографиясидан ёрқин бир лавҳани тасвирлаш орқали ишчи образининг улугворлигини очишга муваффақ бўлади. Ҳа, Асқад Мухторнинг поэзиядаги стилига ана шу хусусият хосдир. Асқад Мухтор поэтик мавзунини ёритишда конкрет ва типик картина яратиш ва юзаси сокин, таги жунбишли мушоҳада юритиш йўлидан боради.

Ҳозирги ўзбек совет поэзиясида меҳнаткаш инсонни улуглаш, бир томондан, муайян касб-кор эгасининг конкрет, индивидуал образини яратиш шаклида намоён бўлаётган бўлса («Шофёр», «Таниш» шеърларидагидек), иккинчи томондан, ижодкор, яратувчи, дунёни қайта қурувчи, табиатни ўзгартирувчи меҳнаткаш инсоннинг ялли образини яратиш шаклида кўринмоқда. Бундай иккинчи хил шеърларга Шайхзоданининг «Бу меҳнат байрами», Шукруллонинг «Буюклик», «Инсон ва яхшилик», Саида Зуннунованинг «Қимдир елкасини тутган», Эркин Воҳи-

довнинг «Инсон» сингари шеърлари мисол бўла олади. Бу шеърларда конкрет касб-кор эгаси бўлган шахснинг тасвири эмас, балки меҳнаткаш синфнинг жамият тараққиёти давомидаги тарихий хизматларидан, инсон ва ҳаёт ҳақидаги мушоҳадалардан чиқарилган хулосалар ва умумлашма фикрлар, таъкидлар биринчи планда туради.

Меҳнаткаш инсоннинг умумлашма образини тарихий аспектда яратиш жиҳатидан Эркин Воҳидовнинг «Инсон» шеъри айниқса характерлидир. Унда меҳнаткаш инсон жамиятнинг тараққиётини ҳаракатга келтирувчи, ер юзини маъмур ва обод, гўзал қилувчи қудратли куч сифатида улуғланади:

Машраб бўлиб дорга осилган,
Утда ёнган Жордано бўлиб.
Чиқишмаган худолар билан,
Тан олмаган расуллар йўлин.
Хайём бўлиб сипқорган бода,
Қуфру диндан бўлгум деб озод.
На у дунё, на бу дунёда
Тинч турмаган сира одамзод.
Худо унинг феълини билиб,
Дучор этмоқ учун кулфатга,
Жаннатидан бадарға қилиб,
Маҳкум этган асрий меҳнатга.
Бугун мана чексиз фазога
Кемалардан юбориб карвон,
Бир вақт уни қувган худога
Панд бермоқда тинчимас инсон.
Даҳрийликнинг шаробин ичиб,
Ўз меҳнатин билиб беминнат,
Равзалардан мангу воз кечиб,
Ер юзини қилмоқда жаннат.

Шундай қилиб, ҳозирги ўзбек совет поэзиясида меҳнаткаш инсон образини яратиш турли-туман шакл ва

сулларда намоён бўлмоқда. Баъзи шеърларда эл-юрт бахт-саодати учун қилинадиган меҳнат бахтиёрликнинг рамзи эканлиги лирик қаҳрамон образини булоқ, ғарм, дарё каби чиройли табиат образларига қиёс қилиб, параллел қўйиб тасвирлаш воситасида очилмоқда. Баъзи шеърларда эса, муайян касб-кор эгасининг конкрет, индивидуал образи ёки дунёни ўзгартириш учун, янада гўзалроқ қилиш учун меҳнат қилаётган инсон улуғланмоқда. Кўринадики, воситалар ва формалар ранг-баранг. Муддао — совет кишисининг меҳнатга янгича муносабатини кўрсатиш, инсон меҳнатининг яратувчилик ва ўзгартувчилик қудратини умумлаштириш ва уни улуғлаш. Поэзиямиз 50-йилларнинг биринчи ярмида меҳнат мавзусини ишлашда йўл қўйилган камчиликлардан, қуруқ, ҳиссиз, схематик образлар яратишдан қутилиб бормоқда.

Энди айрим туркум шеърларнинг лирик қаҳрамони ҳақида бир-икки ғиз сўз.

Сўнгги йилларда поэзиямизда шеърый туркум яратиш анъанаси ривожланди ва унинг бир қанча яхши намуналари вужудга келди. «Ленин ва Партия» (Ғ. Ғулом), «Юрак ҳамма вақт йўлда» (Зулфия), «Қорақалпоқ дафтари» (Миртемир), «Қитъалар уйғоқ» (Ҳ. Ғулом), «Қавказ дафтари» (Шуҳрат), «Кўз ёши ва табассумлар» (С. Акбарий) ана шундан далолат беради. Бу асарларда шеърый туркумнинг жанр хусусиятлари яққол кўзга гашланиб туради.

Шеърларнинг ғоявий тематик мантиқ асосида ўзаро боғланиши, ҳар бир шеърда катта мавзунинг маълум бир томонини ранг-баранг қирраларини муайян ғоявий позициядан туриб ёритиш, ягона лирик қаҳрамон образининг бутун цикл давомида иштирок этиши, лирик қаҳрамон дунёқараши ва ахлоқий қиёфасининг барқарорлиги ва изчиллиги, турли-туман лирик персонажлар хатту ҳаракати ва фаолиятининг лирик қаҳрамон томонидан таҳлил қилиниши — ана шу хусусиятлар умуман шеърый тур-

кум жанрида, жумладан юқорида саналган асарларда ҳам кўзга ташланади.

Масалан, Ҳамид Фуломнинг «Қитъалар уйғоқ» туркумида америкалик журналист мистер Вункс, мисрлик жафокаш аёл Ҳусни, ироқлик революционер шоир Муҳаммад Ал-Жавоҳир, грек халқининг миллий қаҳрамони Монолис, япон қизи гўзал Такака каби бир қанча лирик персонажлар мавжуд. Ҳар бири ўз биографияси ва тақдири, характери ва қиёфасига эга бўлиб чиққан бу лирик персонажлар қитъалар уйғоқ эканлигини, уйғоқчилик эмас, мустақиллик ва озодлик учун муттасил кураш олиб бораётганлигини конкрет ва реал ифодалайди. Бироқ, туркумнинг бошидан охиригача изчил ҳаракат қилувчи яна бир образ бор. Бу лирик персонажларнинг ҳаракат ва фаолиятларини поэтик мушоҳада ва муҳокамадан ўтказувчи воқеа-ҳодисаларни коммунистик дунёқараш асосида таҳлил қилувчи ва баҳоловчи лирик қаҳрамон образидир. Туркумнинг яхлитлигини, ғоявий-эстетик қимматини ана шу лирик қаҳрамон образисиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Бу лирик қаҳрамон бир шеърда бир хил, иккинчи шеърда иккинчи хил дунёқараш ва ахлоқий қиёфа билан кўринавермайди. Унинг дунёқараши ҳам, ахлоқий қиёфаси ҳам барқарор ва изчил. Шундай бўлиши керак ҳам.

Шуҳратнинг «Дунай соҳиллари» циклидаги шеърларида ҳам ғоявий-тематик мантиқ бирлиги бор. Туркум 25 шеърдан ташкил топган бўлиб, шоир Дунай бўйидаги мамлакатларнинг табиати, маданий ёдгорликлари, ажойиб кишиларини муҳаббат билан тасвирлайди. «Мен жаноб эмасман», «Хоин», «Гуллар», «Сен бунда ётасан» «Ватанга қайтиш» каби шеърларида ватанпарварлик дўстлик, қардошлик каби катта ижтимоий туйғулар кўтаринки публицистик руҳда куйланган.

Лекин «Дунай соҳиллари» туркумидаги лирик қаҳрамоннинг ахлоқий қиёфаси изчил эмас. Бу туркумдаги лирик қаҳрамон саёҳатга жўнаш олдидан Совет мамлака-

тининг эркин, мағрур ватанпарвар граждани сифатида гавдаланади. Унинг сеvimли ёри ҳам бор. Ана шу сеvimли ёри билан хайрлашар экан, унга вафо ва садоқат ҳақида жуда илиқ сўзлар айтади:

Кузатиш қанчалик оғир бўлса ҳам,
Лабингда табассум,
Кўзингда йўқ ёш!
Биласан меҳрингни: мисоли қуёш
Қалбимни ёритар ҳар ерда, ҳар дам!

Лекин худди шу лирик қаҳрамон Дунай бўйи мамлакатларида саёҳат қилиб юрар экан, хайрлашиб қолган ёрининг меҳри, унинг қалбини «ҳар ерда, ҳар дам мисоли қуёш» ёритолмайди. «Будапешт ҳақида термалар» шеърида «меҳри қуёш» ёрини унутиб, бундай дейди:

Буданинг қизлари эркин, қора қош,
Пештнинг шўх қизлари дуркун, қора қош.
Бирини кўзимнинг остига олсам,
Севгимга нималар деркин қора қош!

«Балиқ ови» шеъридаги қуйидаги мисраларда лирик қаҳрамоннинг ҳар бир қизга ошиқлиги яна ёрқинроқ очилади:

Юр соҳилга, дединг қиз,
Хўп дедим дарров.
Қўрқма, дединг, мен ёлғиз,
Кўрмайди биров.
Кулиб қўйдинг мийиқда,
Мийиғингга жон!
Бундай олов қилиқда
Ёндим бегумон!

«Дунай соҳиллари» туркумидаги лирик қаҳрамон қаерда қандай қизни учратмасин, ўша қиз гўё унга «ошиқу шайдо» бўлиб қолади. «Балиқ ови» шеъридаги қиз ҳам унга «Соҳилга юр, қўрқма, мен ёлғиз, биров кўрмайди», дейди. «Можар қизга деганим» шеъридаги қиз ҳам «Дунайни қўй, боққа юр, Биров кўрмас ёққа

юр», дейди. Бу гаплар, чамамда, шеър учун қаҳрамон қилиб олинган қизлар учун ҳам ҳақоратдир, ҳойнаҳой!

Туркумнинг лирик қаҳрамони ана шундай қилгиликларни қилади-ю, «Ватанга қайтиш», «Соғинганда» каби туркумни яқунловчи шеърларда яна ўша сафарга жўнаиб, хайрлашиб қолган ёрига вафо ва садоқат, соғиниш ҳақида гапиради:

Соғиндим бўтакўз севган ёримни.

(«Ватанга қайтиш».)

Мунча ҳам кеч қолдинг!— сафардан қайтсам,

Доимо сўзингнинг боши шу, жоним.

Бу соғинч белгиси, ростини айтсам,

Соғиниб қолибсан жону жаҳоним!

Хўш, муайян туркумга кирувчи шеърларда гўзалларни улуғлаш ва таърифлаш мотивлари мутлақо бўлмаслиги керакми?

«Совет Ўзбекистони» газетасининг 1965 йил 17 январь сонида Ғафур Ғуломнинг бошқа асарлари билан бир қаторда «Моҳгул», «Сочинг оқарибди», «Сўранг» номли шеърлари босилди. Балки «Моҳгул» шеъри шоирнинг «Афғонистон» циклидаги шеърларидан бири бўлиб қолар. Бу шеърда гўзалликдан завқланиш туйғуси бор. Моҳгулнинг чақинсимон қорачиғи, «Жаҳон сизган онгли қора кўзлари», унинг йўловчиларга кулиб турган чехра билан хизмат қилиши лирик қаҳрамон қалбида завқу шавқ ҳиссини тоширади. Уни гўзаллик намунаси сифатида улуғлайди, шоир. Аммо лирик қаҳрамон Моҳгулдан интим вафолар ҳам кутмайди, ошиқлик ҳам даъво қилмайди. Балки афғон қизининг самолётда стюардесса сифатида хизмат қилишнинг ижтимоий моҳиятини биринчи планга чиқариб тасвирлайди. Моҳгулни «Қобул, Ҳиротда чодра ичра зулматда юрган» қизларга контраст қўйиб улуғлайди. Барча афғон қизларининг Моҳгулдай эркин ва озод бўлишини орзу қилади. Шунинг учун ҳам шоирнинг ўз рафиқасига бағишланган «Сочинг оқариб-

ди», «Сўранг» шеърлари билан афгон қизига бағишланган «Моҳгул» шеъри ўртасида ғоявий зиддият бўлмайди.

Шундай қилиб, бизнингча туркум шеърларда лирик қаҳрамоннинг ахлоқий қиёфасида изчиллик бўлиши керак. Шуҳратнинг «Дунай соҳиллари» туркумида эса, ана шундай изчиллик йўқ. Туркум шеърлар яратганда масаланинг ана шу томонини эътиборга олиш лозим.

1965

ТАНҚИДИЙ ФИКРНИНГ ИШОНАРЛИ БУЛИШИГА ЭРИШАЙЛИК

Ўзбек адабий танқидчилигининг сўнгги йилларда сезиларли тараққиёт жараёнини босиб ўтаётганлиги қувончли ҳолдир. Бу тараққиёт энг аввало шунда кўринадики, адабиётимизнинг атоқли намоёндалари, асосчилари бўлган Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Ойбек, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, А. Қаҳҳор, К. Яшин каби ёзувчиларнинг ҳаёти ва ижоди, маҳорати ва услуби ҳақида тўғри, изчил, кенг ва чуқур маълумот бера оладиган, филолог студентлар, адабиёт ўқитувчилари учун ҳақиқий қўлланма бўла оладиган танқидий асарлар яратилди.

Сўнгги йилларда адабиётнинг турли жанрларига ва масалаларига бағишланган проблематик ва обзор мақолаларнинг кўплаб яратилаётганлиги ҳам адабий танқиднинг анча олдинга силжиганлигини кўрсатади.

Проблематик ва обзор мақола — тадқиқотчидан адабиёт назарияси ва тарихи бўйича тўла билим, чуқур эрудиция, юксак дид, кенг мушоҳада талаб қилувчи қийин ва мураккаб жанрдир. Иззат Султоновнинг «Ўзбек совет адабиёти янги босқичда» номли обзор мақоласида 50-йиллар охири ва 60-йиллар бoshларидаги ўзбек адабиётининг ютуқ ва камчиликлари, янги тенденциялари яхши умумлаштирилди. Ҳ. Ёқубовнинг «Лирикада замондошимиз нафаси» мақоласида эса худди шу даврдаги поэзиямизнинг янгиликларига, ижобий ва салбий томонларига мазмундор обзор берилди. Лазиз Қаюмовнинг «Ҳосил» номли мақоласи ҳам обзор жанрида ёзилди

ва 1964 йилда яратилган «Болалик», «Қудратли тўлқин», «Давр менинг тақдиримда», «Сенга интиламан», «Уфқ», «Тақдир», «Бир фелъетон қиссаси», «Йўл» каби ўнлаб проза асарларининг ютуқ ва камчиликлари ҳақида ёрқин тасаввур ҳосил қилди.

Сўнги йилларда проблематик мақола жанрида Озод Шарафиддинов ва Умарали Норматов баракали ишлади. Озод Шарафиддиновнинг «Шарқ юлдузи» журналида босилган «Замон, қалб, поэзия», «Ниҳоллар», «Лирик поэма», Умарали Норматовнинг «Қиши кишига дўст, ўртоқ ва биродар», «Ёзувчи фалсафаси ва маҳорага», «Қалбларга йўл топиб», «Поэма — қалб қўшиғи» каби мақолалари бунинг далилидир. Чиндан ҳам бу мақолаларни ўқир эканмиз, улар асосан адабиётимиздаги янгиликлар, ютуқлар ва камчиликлар ҳақида зарур, муҳим гап айтиш эҳтиёжи асосида ёзилганлигини сезиб турамиз.

Проблематик мақолада гап маълум бир назарий масала атрофида боради. Лекин мунаққид таҳлил қилаётган бадий асарнинг ғоявий-бадий хусусиятлари, ютуқ ва камчиликлари ҳақида аниқ тасаввур бера олиши лозим. Озод Шарафиддиновнинг «Лирик поэма» мақоласида баъзи адабиётшуносларнинг лирик поэмага ноҳақ равишда салбий муносабатда бўлаётганликлари, лирик поэмада сюжетнинг характери, муҳим ижтимоий проблемалар бу тур поэмага асос қилиб олинаётганлиги, интеллектуаллиги ва унинг характерларни жонли, тўлақонли, кўп қиррали қилиб ифода-лашдаги роли, психологик тасвир каби масалалар ҳақида гап боради. Таҳлил жараёнида танқидчи «Сурат», «Тошкентнома», «Менинг маҳаллам», «Қуёшга ошиқман» каби лирик поэмаларнинг ғоявий мазмуни, бадий хусусиятлари ҳақида китобхонга конкрет тасаввур беради.

Проблематик мақолада маълум жиҳатдан баҳоланаётган ҳар бир асарни ғоя ва мавзу, мазмун ва форма

жиҳатидан батафсил таҳлил қилиб чиқишнинг кўпинча имкони бўлмайди. Шунинг учун ҳам проблематик мақолада муайян асар ҳақида айтилган ҳар бир фикр остида чуқур подтекст бўлиши керак. Аниқроғи, танқидчи ўша асарни ўз тафаккурида, мушоҳадасида бўлса ҳам, чуқур таҳлилдан ўтказганлиги сезилиб туриши лозим. Масалан, У. Норматов «Ёзувчи фалсафаси ва маҳорат» деган мақоласида даврнинг катта ғояларини, муҳим гапни, чуқур фикрларини ўзида ташиган асаргина ғоявий-бадий жиҳатдан бақувват бўлиб чиқиши мумкинлигини «Давр менинг тақдиримда», «Қонли сароб», «Имон» каби асарлар мисолида исботлайди. Мақолада бу асарлар кенг таҳлил қилинмайди. Бироқ танқидчининг фикрлари, чиқарган ҳукмлари конкрет таҳлил, чуқур мушоҳаданинг натижаси эканлиги равшан сезилиб туради. Мана, «Давр менинг тақдиримда» романидаги Аҳмаджон ҳақида нима дейди танқидчи:

«Шуниси муҳимки, Аҳмаджон ҳаётда жуда кўп машаққатларни бошидан кечирса-да, ўзини бахтиёр ҳис этади, чунки чеккан жафолари зое кетган эмас. Аҳмаджон ҳаётини, куч-қувватини, ақл-заковатини катта мақсадларга, асрнинг буюк ишларига фидо этган. Аҳмаджон ўзининг Ватан ва давр олдидаги ижтимоий бурчини юксак даражада англаб этади ва уни шараф билан адо этади. Китобхон ҳам унинг ҳисларига ҳурмат билан қарайди, унинг энг бахтиёр инсон эканига, унинг йўли чинакам бахт йўли эканига тўла ишонч ҳосил қилади».

Бу гаплардан танқидчининг шу образни, умуман романни чуқур мушоҳададан ўтказганлиги билиниб турибди. Адабий танқидда маҳорат юзасидан гапирганда шуни айтиш керакки, баъзи бадий асарлар чуқур таҳлил ва мушоҳададан ўтказилмасдан проблематик мақола учун объект қилиб олинмоқда ва бунинг оқибатида муайян асар ёки образ ҳақида бир мақоланинг ўзидаёқ қарама-қарши фикрлар айтилмоқда. Масалан, Очил Тоғаев ўзининг «Асқад Мухтор романларида кон-

«Фликт ва характер» деган мақоласида аввал шундай деб ёзади:

«Бўриев Раҳмонқулов билан биринчи тўқнашувда унинг ёшлар ҳақидаги нотўғри кайфиятига зарба беради. У ёшларнинг қурилишдан қочиб кетмасликлари учун олиб қўйилган паспортларини қайтариб беришни талаб қилади. (Маълумки, бу тўқнашувда Бўриев ғолиб чиқади, ёшларнинг паспорти қайтариб берилади — Н. Ш.)

«Бўриев Раҳмонқулов билан иккинчи тўқнашувда конфликт бирмунча жиддий тус олади. Бу биринчи навбатда Бўриевнинг дадил амалий тадбирлари туфайли келиб чиқади».

Ана шу таъкидлардан сўнг танқидчи Бўриев билан Раҳмонқуловнинг юқорида айтилган тўқнашувлари ҳақида шундай дейди:

«Бир хил масала бўйича дастлабки қуруқ тортишувлар характерлар такомиллашувида деярли бадий эффект бермаганлиги туфайли, бу тортишувларда конфликт ривожиди ҳам кескинлик ва драматизм яққол кўзга ташланмайди. Бўриев Раҳмонқулов фикр ва тадбирларига ўзининг бирор ижобий таклифини қарши қўёлмайди».

Бу қандоқ бўлди? «Бўриев Раҳмонқулов билан биринчи тўқнашувда унинг ёшлар ҳақидаги нотўғри кайфиятига зарба» берса, Раҳмонқулов паспортларни эгаларига қайтариб бериб, шумлик йўлига ўтса, иккинчи тўқнашувда конфликт бирмунча жиддий тус олса ва ва айна вақтда бу тортишувлар «характерлар такомиллашувида деярли бадий эффект бермаса», конфликт ривожиди ҳам кескинлик ва драматизм яққол кўзга ташланмаса ёки «конфликтнинг жиддий тус олиши Бўриевнинг дадил амалий тадбирлари туфайли келиб чиқса» ва айна вақтда «Бўриев Раҳмонқулов фикр ва тадбирларига ўзининг бирор ижобий таклифларини қарши қўёлмаса?!» Конфликт асосидаги концепция такрор бўлгани учун бу тортишувлар образларнинг дастлаб

белгиланган характер ва хусусиятларига ҳам деярли янгилик киритмайди.

Очил Тоғаев ўз мақоласида «Туғилиш» романининг камчиликлари ҳақида жуда кўп гапирди: «Жуман билан Поччаев ўртасидаги конфликт ривожланиш ўрнига ўз-ўзидан сўнади. Асарда анча ҳаяжонли тасвирланган ёшлар коллективининг, ёшлик романтикасининг Бўриев билан Раҳмонқулов ўртасидаги конфликтга бевосита амалий таъсири кам... Партия ташкилотининг асосий конфликтга бевосита иштироки ва таъсири сезилмайди. Шунинг натижасида Бўриев билан Раҳмонқулов ўртасидаги кураш линияси анча тор доирада давом этади.

Ёзувчи конфликт имкониятидан ҳаёт зиддиятларини ҳар тарафлама кенг ва чуқур акс эттириш учун етарли фойдалана олмаган. Романда белгиланган Самандаров, Гажен жинни ва Хумохон образлари билан боғлиқ бўлган зиддиятлар конкрет тўқнашувларда ривожлантирилмайди. Шунинг натижасида бу зиддиятларнинг асосий конфликтга алоқаси кам бўлиб, унга деярли таъсир этмайди» ва ҳоказо.

Танқидчининг хулосаси эса қуйидагича:

«Ёзувчи Асқад Мухтор ўзининг «Туғилиш» романида ҳаёт зиддиятларини бадиий конфликтларда ҳаққоний акс эттиради, улардан тўлақонли характерлар яратишда фойдаланади».

Энди ўзингиз ҳукм қилинг: китобхон танқидчининг қайси фикрига ишонсин? Демак, муайян асарни проблематик мақола учун объект қилиб олишдан бурун танқидчи у асарнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақидаги фикрларини яхшилаб аниқлаши, қўйилтириши керак. Акс ҳолда қарама-қаршиликлар ва хатоликларга йўл қўйиши табиий.

Очил Тоғаевнинг мақолаларида этика қондаларига баъзан риюя қилмаслик ҳоллари учраётганлигини ҳам айтиш керак. С. Мамажоновнинг «Коммунизм ва адабиёт» номли китоби ҳақида ёзади: «Айниқса, С. Мама-

жонов китобида саёз гаплар жуда кўп, тили оғир. Автор муҳокамаларни стилистик жиҳатдан атайлаб мураккаб-лаштириб, ўз фикрларига гўё «илмий» тус бермоқчи бўлади. С. Мамажоновнинг бошқа мақолаларида ҳам шундай хусусият мавжуддир».

Очил Тоғаевнинг мақоласидаги бу айбнома исботсиз даъволигича қолаверган. Умуман, танқидчининг мақолаларида «фаҳми етмаган», «саёз гап», «юзаки фикр» каби қўпол иборалар кўп ишлатилади. Ахир танқидчиликда тақриз қилинаётган асарнинг камчилик ва нуқсонлари аниқ далиллар воситасида кучли мантиқ билан исботлансагина ишончли бўлади-ку!

1963

ҲАР БАЙТНИНГ БИР ЖАҲОН МАЗМУНИ

Навоий ижодкорлигининг буюк кучи унинг тарих ва фалсафага, ҳуқуқ ва ахлоққа, адабиёт ва санъатга, танқид ва назарияга оид ёзган ғоят турли-туман асарларида, ғоялари ва образлари оламининг беқиёс кенглигию теранлигида яққол кўришиб турганидек, чуқур мазмунга, тарихий-фалсафий мантиққа эга бўлган алоҳида-алоҳида байтларда ҳам ўзлигини намоён қилади.

Ҳа, Навоий шеъриятида жуда катта тарихий фактларни умумлаштирувчи, бутун бир тарихий ҳикоя ва қисса учун асос бўладиган воқеа-ҳодисаларни ифодаловчи байтлар кўп. Навоий даври адабиётининг эстетик принципларида ҳам шеърда бирор янги гап топиб айтиш катта санъаткорлик ҳисобланган. Шунингдек, аввал айтилган бирор поэтик гап, ҳукм ғоят оригинал тасвирий воситалар билан ифодаланса, бу ҳам катта санъаткорлик намунаси сифатида баҳоланган. Мавлоно Лутфий ёш Алишернинг:

Оразин ёпғоч кўзимдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Уйлаким пайдо бўлур юлдуз ниҳон бўлғач қуёш,

байтига бутун ижодини алмаштирмоқчи бўлганлиги ҳам Навоий байтидаги санъаткорликнинг юксак даражада эканлиги билан изоҳланади.

Навоий девонларида ҳар бири бир олам мазмунни, теран фалсафий фикрни ифодаловчи байтлар ғоят кўп

бўлиб, уларни, аксарият ҳолларда, ўша даврнинг тарихий фактларини, ижтимоий ҳодисаларини, замона хусусиятларини билмасдан туриб, тушуниш ва талқин қилиш мумкин эмас.

Мана шундай байтлардан бири:

Шоҳ тожу хилъатиким, мен томошо қилғали,
Ўзбаким бошида қалпоқ, эгнида ширдоғи бас.

Албатта бу байтда фикр оддий нутқдагидай изчил, тўла, батафсил баён этилмаган. Лекин шоир поэтик жумлани шундай тузган ва шундай сўзларни танлаб ишлатганки, улар шоирнинг мураккаб фикрини тўла-тўқис англаб олишга йўл очган. Яъни байтда қуйидаги мазмун бор:

Одамлар учун подшоларнинг дабдабали юришларини, тожини, ранг-баранг кийимларини томоша қилиш қизиқарли. Аммо мен учун эса бошига қалпоқ кийиб, эгнига қуёш иссиғидан сақлайдиган яхтак (ширдоғ) кийиб, ишлаётган оддий ўзбекни томоша қилишнинг ўзгача завқу шавқи бор.

Демак, бу биргина байтда Навоийнинг ўз давридаги ижтимоий табақаларга бўлган муносабати, аниқроғи, моддий бойликларни яратувчи меҳнаткаш халққа бўлган катта муҳаббати ифодаланган.

Навоийнинг «Наводируш-шабоб» девонидаги ғазалларида қуйидаги байтларни ўқиймиз:

Эй Навоий, менга бас ул санами лўливаш,
Бекка қипчоқу, шоҳга қиёту билгут.
Мен тилаб ҳусн, вале шоҳ тилаб наслу насаб,
Менга лўли била ҳинду, анга қўнғироту қиёт.

Бу байтларда, биринчидан, шу нарса диққатга сазоворки, Навоий ўз даври аристократларининг ақидаларига қарши бориб, севгида ирқий, миллий ва диний айир-

маларни рад этган. Шунинг учун унинг лирик қаҳрамони «лўливаш» бир «санам»ни севиб қолганлигидан қайғурмайди, аксинча буни катта қониқиш билан эътироф этади. Иккинчидан, бу байтларда XV аср шароитидаги ўзбек уруғларининг жамиятда, давлат идора ишларида тутган мавқеи ўз аксини топган. Бу байтлардан англанлишича, подшолар, беклар ҳар бир ишда ҳам наслу насаб суриштирган, шоҳ ва беклар ўз атрофига кўпроқ қиёт, қўнғирот, билгут уруғидан бўлган кишиларни йиққанлар. Жанговор қипчоғу оғир уруғларидан қўшин тўplashга алоҳида эътибор қилганлар.

Мен Навоий газалларини мутолаа қилар эканман, қуйидаги байт устида ўйланиб қолдим:

Азми Бағдоду Бухоро айлаган аҳбоб учун,
Берса тонг йўқ элга ашким Дажлау Жайхунни ёд.

Ўйлантирадиган жойи шундаки, нега Навоий Боғдод ва Бухорога кетиб қолган дўстлар учун Дажла ва Жайхун (Аму) дарёлари менинг кўз ёшларим бўлиб кўринса, бу ҳеч ажабланарли эмас, демоқда? Бу гапнинг тагида қандай тарихий фактлар, қандай ижтимоий ҳодисалар ётипти?

Бу аламли гаплар Абу Саид Мирзонинг Ҳиротни босиб олгандан сўнг авж олдирган зулму истибдоди билан бевосита боғлиқдир. Чунки Абу Саид Ҳиротнинг аввалги ҳокимларини ҳам, амалдорини ҳам алмаштиради. Абул Қосим Бобир замонида шуҳрат қозонган олим ва шоирларни ҳам таъқиб остига олади. Кўпларнинг молу мулкларини ўз қўшинларига талатади, босқинчилардек иш тутати. Ана шуларнинг ҳаммасини Навоий ўзининг «Ҳасби ҳол» номи билан машҳур бўлган маснавийсида жуда катта нафрат ва норозилик билан тасвирлайди.

Абу Саид ва унинг кишилари қилган талон-тарожни «Бўлиб наҳбу яғмо қалилу қасир», деган мисрасида умумлаштирадими, бунинг маъноси — «халқнинг молу

мулкини талон-тарож қилиш, талаб олиш кучайди» демакдир. Худди ана шу пайтда кўпгина олимлар, шоирлар бош олиб турли шаҳарларга кетиб қоладилар. Навоийнинг энг яқин кишилари, дўстлари, ҳомийлари ҳам Ҳиротдан чиқиб кетадилар. Жумладан, Навоийнинг энг яқин мураббийси, отахони Саид Ҳасан Ардашер ҳам Ҳиротдан кетиб қолган эди. Шунинг учун Навоий эслатилган маснавийсида «Ҳирот аҳлини ҳодисалар ели учуриб кетди», деб таъкидлаган эди. Шундай бир шароитда Навоийнинг Бағдодгами, Бухорогами, бошқа шаҳарларгами кетиб қолган дўстларини эслаб изтироб чекиши, уларни соғиниб кўз ёш тўкиши табиий эди. Демак, Навоийнинг «Жайхун дарёси Бухорога кетиб қолган дўстларимга менинг кўз ёшим бўлиб кўриниши ажабланарли эмас», деган аламли поэтик фикри кучли ҳаётий маъна тўққа эга эди.

Навоийнинг «Қора кўзим» номи билан машҳур бўлган ғазалида шундай байт бор:

Хазон сипоҳиға, эй боғбон, эмас монийъ

Бу боғ томида гар игнадин тикан қилғил.

Бу байтдаги мазмун, умуман олганда, тушунарли: эй боғбон, агар боғнинг тепасини игна билан қоплаб чиқсанг ҳам, бари бир хазон қўшинини (кузнинг келишини) тўхтатиб қололмайсан, деярли шоир. Лекин ана шу гап тагида жуда кучли фалсафий асос ва рамзий маъно мавжуд. Бу образли гапдан биз табиатнинг ўз қонуниятига бор, ана шу қонуниятига кўра у ривожланади, бу қонуниятни истаганча ўзгартиравериш мумкин эмас, деган хулоса ҳам чиқариб оламизки, бу хулоса материалистик дунёқарашга мос келади. Шунга кўра, ҳар фаслни ўз хусусиятини ҳисобга олган ҳолда иш кўриш керак, жамиятда эса ҳар қандай бало-офатларни олдиндан сезиб, чора-тадбирларни кўриб қўйиш лозим, деган маъно ҳам чиқади.

Навоийнинг қуйидаги бир байтида бутун бир романтик қисса учун сюжет бера оладиган мазмун бор:

Келди Чин наққоши ул юз тарҳини қилмоққа нақш,
Чеҳра очиб нақши девор айладинг наққошни.

Бу байт асосида шундай бир ҳикоя тузиш мумкин: Навоий яшайдиган Ҳирот шаҳрида бир гўзал маҳбуба бор экан. Унинг гўзаллиги ҳақидаги овозалар бутун Хуросон мамлакатига ва қўшни мамлакатларга ҳам тарқалибди. Жумладан Чин мамлакатига ҳам етиб борибди. Чин азалдан гўзал манзаралар ва гўзал одамларнинг суратини чизишга моҳир бўлган рассомлари билан машҳур. Ана шундай рассомлардан бири лавҳу лавнини, яъни ёзув тахтаси, бўёқлари, мўйқаламларини қўлтиқлаб йўлга тушибди. Қайсидир карвонларга эргашиб Ҳиротга етиб келибди ва ўша гўзалнинг адресини аниқлаб, уйига борибди. Рухсат олиб уйга кирса, бурчакда бир маҳбуба юзида пардаси билан турган экан. Наққош (рассом) унга ўз муддаосини баён этибди. Гўзал маҳбуба, марҳамат, расмимни чизсангиз чиза қолинг деб, юзидаги пардани кўтарибди. Гўзалнинг суратини чизаман, деган наққош гўзаллик кучидан беҳуш бўлиб деворга ёпишганича ўзи «нақши девор» бўлиб қолибди.

Ана, бир байтнинг маъно, мазмуни, берадиган тасавури ва эстетик кучи.

Ҳа, Навоий — гениал шоир. Унинг гениаллиги кучли мантиқий далилга, теран мазмунга, ҳаётийликка, тарихий асосга, романтик фантазияга эга бўлган ҳар бир байтида ҳам биллурда акс этган қуёш нуридек жилваланиб туради.

1968

БИР МУХАММАС ҲАҚИДА

Машҳур ва моҳир шоирларнинг энг яхши ғазаллари-га мухаммас боғлаш классик адабиётда кенг тарқалган анъаналардан бири бўлиб келган. Мухаммас боғлаш куч синашнинг, қобилият ва таъбни синовдан ўтказишнинг, шу билан бирга энг кучли ва мақбул поэтик фикрлар ҳамда тасвирларни давом эттириб, ривожлантиришнинг ўзига хос йўлларида бири ҳисобланган.

Адабиётшунослигимизда классик адабиётдаги бу қутлуғ анъанани кенгроқ тадқиқ қилишга кейинги вақтларда анча катта эътибор берилаётганлиги диққатга сазовор. Раҳмонқул Орзибековнинг «Ўзбек поэзиясида ғазал ва мухаммас» номли монографиясида («Фан» нашриёти, 1976 йил), Абдурашид Абдуғофуровнинг «Алишер Навоий мусамматлари» номли мақоласида («Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1978, 1-сон) мухаммас боғлаш анъанаси кенг ёритилган. Ўзбек совет адабиётида классик поэзиядаги жанрлардан, шеърӣ шакллардан фойдаланиш турли йўсинда давом этиб келмоқда.

Ўзбек совет шоирлари классик шеърӣят анъаналарига мурожаат қилганларида айниқса ғазал, рубоӣ каби поэтик шаклларга кўпроқ майл кўрсатдилар.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Собир Абдулла, Ҳабибий, Ҳамид Ғулум, Туроб Тўла, Эркин Воҳидов, Ҳайдар Яҳеев каби шоирлар ижодида ғазал шаклидан новаторлик билан

фойдаланишнинг ажойиб намуналари намойиш қилинди. Мақсуд Шайхзода, Рамз Бобожон, Асқад Мухтор каби шоирларимиз эса рубоий формасида янгича гоё, янги мазмунни ихчам бир тарзда ифодаловчи бир қатор шеърлар яратдилар.

Олтмишинчи йилларда эса ўзбек поэзиясида мухаммас боғлаш тенденцияси қайта жонланди. Бу икки йўсинда давом этди. Биринчидан, Ҳабибий, Собир Абдулла, Эркин Воҳидов каби замондош шоирларимиз ғазалларига боғланган бир қатор мухаммаслар вужудга келди. Иккинчидан, классик шоирларнинг ғазалларига боғланган мухаммаслар пайдо бўлди.

Ғафур Ғулумнинг Навоий ғазалига боғланган «Тун билан тонг», Эркин Воҳидовнинг Фузулий ғазалига боғланган «Этмасмидим», Навоий ғазалига боғланган «Айлағач» радифли, Омон Матжоннинг Огаҳий ғазалига боғланган «Устина» радифли мухаммаслари бунинг далилидир.

Танқидчиликнинг бу мухаммасларни таҳлил қилиб, ютуқ ва камчиликларини умумлаштириши бу кунги адабий жараён учун катта аҳамиятга молик.

Шундай экан, Ортиқбой Абдуллаевнинг «Шеър қадри», «Шоирлик масъулияти» сарлавҳали мақоласида («Шарқ юлдузи», 1977 йил 4-сон) Омон Матжоннинг «Огаҳий ғазалига мухаммаси мулоқот» шеъри ҳақида билдирилган фикрларига бефарқ қараш мумкин эмас. У ёзади:

«Шоирнинг «Огаҳий ғазалига мухаммаси мулоқот» номли арузда битилган шеъри на аруз, на мухаммас талабларига жавоб бера олади. Мухаммас боғлаган шоир ўзи қўшган уч мисра билан олдинги байт мазмунини янада кучайтириши, унинг номаълум қирраларини очиб, бўрттириб кўрсатиши лозим эди».

Албатта, мухаммас боғловчи шоир ўзи танлаган ғазалнинг руҳига тўла кирмоғи, ундаги мазмун ва шаклни, образлар ва ташбеҳларни, куй ва оҳангни, вазну қо-

фияни ўзлаштирмоғи ва шунга мос тарзда ўз мисраларини ижод қилмоғи лозим.

Бу жиҳатдан классик поэзиямиздаги Навоий, Огаҳий, Фурқат, Муқимий каби забардаст шоирларнинг тазмин мухаммаслари ибратлидир. Шунингдек, Фафур Фуломнинг Навоий, Эркин Воҳидовнинг Навоий ва Фурқат, Фузулий каби буюк шоирлар ғазалларига боғланган мухаммасларида ҳам ғазал мазмунини янада кенгайтириш, мазмун ва шакл хусусиятларини тўла сақлаш принцип-ларига риоя қилинганини кўрамиз.

Омон Матжоннинг «Огаҳий ғазалига муҳаммаси мулоқот»и бошқачароқ характерга эга. Бунда у буюк ўтмишдоши билан барча даврлар учун бирдай аҳамиятли бўлган масалалар хусусида суҳбат қуришни, фикрлашишни мақсад қилиб қўйган. Шунинг учун ҳам шеърни «Мухаммаси мулоқот» деб атаган. Демак мухаммас боғлаш анъанасига янгича нуқтаи назардан ёндашиб, новаторлик кўрсатган.

Огаҳийнинг «Устина» радифли ғазали шоир услубини яққол акс эттирувчи жуда мукамал ва оригинал шеърларидан биридир. Бу шеърда Лутфий, Навоий, Машраб каби жасоратли шоирлар лирикасидаги илғор анъаналар — гўзалликни улуғлаш, элу юртга, дўсту ёрга ота-шин муҳаббатни шеър пафосига айлантириш, хусусан ишқий-интим фикрлар орасида давр адолатсизликларини, ижтимоий масалаларни ифодалаш, фалсафий фикрларни баён қилиш каби хусусиятлар давом эттирилган ва ривожлантирилган. Агар классик поэзиямиздаги кўпгина яхши шеърларда ижтимоий фикрлар ғазалнинг кульминациясини ташкил этувчи бирор байтда ифодаланган бўлса, Огаҳийнинг бу ғазали ишқий кечинмалар, севимли ёрнинг гўзаллиги, жабру жафоси ҳақидаги интим туйғулар билан бошланадию кейинча ижтимоий мотив тобора юксала боради ва адолатсизликдан, зулму истибоддан кескин норозилик кайфиятлари

авжга чиқади ва шеър кучли ижтимоий-фалсафий фикрлар билан яқунланади.

Ғазалнинг худди ана шу хусусиятини, бош пафосини Омон Матжон юракдан ҳис этган. Маълумки, ғазалнинг биринчи байтида ёр қошу кўзининг ниҳоятда чиройлилиги ва у ошиқ қалбига ларза солиши, юракни қиндан чиқадиган даражада ҳаприқтириши кучли ташбеҳлар ва ҳарф санъати воситасида жуда гўзал бир тарзда ифодаланган. Огаҳий гўзалнинг кўзини жаллодга нисбат беради (бу кўчма маънода, ўткир нигоҳли, чиройли кўзнинг ошиқ қалбига таъсирини метафористик тарзда ифодалаш усулларидан бири). Шоир кўзни жаллодга ўхшатгач, шунга мутаносиб равишда қошни қатл олдидан жаллод ортида саф тортиб турувчи сарбозлар ҳайъатига қиёс қилади. Шу билан ўлим жазосига ҳукм қилинган кишини қатл қилиш жараёни қандай ўтишини ҳам акс эттирган. Иккинчи мисрада кўзни сод ҳарфининг шаклига, қошни нун ҳарфининг шаклига қиёс қилиш билан ўзига хос тасвирийлик ҳосил қилади, конкретликни кучайтиради, фикрни бўрттиради: Ошиқ — қатл қилинувчи, кўз — жаллод, қош — жаллод ортида тизилиб турувчи сарбозлар сафи. Ғазалдаги биринчи байтнинг мазмуни ва бадий хусусиятлари ана шундай.

Анъанага кўра мухаммас боғловчи шоир чиройли кўзу қош ва унинг ошиққа таъсири ҳақидаги тасвири янада ривожлантириши ва деталлаштириши лозим эди. Омон Матжон қўшган мисралар эса кўзу қош ҳақида эмас. Шоир кўклам пайти Огаҳий ҳақида ўй-хаёлга берилиб, уни зиёрат қилиш учун қабри тепасига борганлигини дастлабки икки мисрада ифодалайди. Учинчи мисрада Огаҳийдан гўё сас эшитгандай бўлиб, унинг сўзларини келтиради. Ана шу сўзлардан ташкил топган учинчи мисра тасвир ва ифода мантигини «Устина» радифли ғазалнинг биринчи байти билан чам-

барчас боғлайди ва икки давр шоири ўртасида ғоят мазмунли, латиф бир мулоқот бошланади:

Кўклам эди. Жунбиш келиб ўю хаёл, ёд устина,
Рухни зиёрат этгали бордим мен устод устина.
Сас берди ул: ҳолим забун, келдингми имдод устина,
Мушкин қошининг ҳайъати ул чашми жаллод устина.
Қатлим учун нас келтирур нун эътибон сод устина.

Кўриниб турибдики, Омон Матжон қўшган уч мисра Огаҳийнинг «Устина» ғазалидаги биринчи байт билан тўла-тўқис уйғунлашиб кетган. Огаҳий мисраларида бўлганидек Омон Матжон мисраларида ҳам ражази мусамманни солим баҳрининг қоидаларига аниқ риоя қилинган. Ҳар бир мисра мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун ўлчовига тўла мос. «Устина» радифи сақланган. Огаҳий байтидаги жаллод, сод сўзларига оҳангдош бўлган ёд, устод, имдод сўзлари қофия сифатида келтирилган.

Демак, Омон Матжон мухаммас боғлашнинг шаклий қоида-қонунларига тўла риоя қилгани ҳолда мазмун йўналишига янгича ёндашган.

Мухаммаснинг иккинчи бандини олиб кўрайлик:

«Эй пир, дедим, ёдлар бугун ашъорларингни Хоразм,
«Қўйгил, деди, фахриянги, дардимни топгил чорасин,
Ён. Ошиқ ўл, ҳеч босмасин даврон юки кўз қорасин,
Қилгил томоша қомати зебоси бирла оразин,
Гар кўрмасанг гул бўлганин пайванд шамшод устина».

Иккинчи банддаги биринчи мисрада Омон давримизда Огаҳий ижоди зўр қадру қиммат топиб шеърлари халқ орасида кенг ёйилганлигини ифтихор билан баён этади. (Бу мисрада арабчада кўпликни ифодаловчи ашъор сўзига «лар» қўшимчаси қўшилганлигига катта нуқсон деб қараш ҳам унчалик тўғри эмас. Бу

сўзнинг ашъорлар шаклида ишлатилиши Амирийда, ҳозирги шоирларимиздан Ҳабибийда ҳам учрайди.) Иккинчи, учинчи мисралар Омоннинг Огаҳий тилидан берган сўзлари бўлиб, «Устина» радифли ғазалнинг иккинчи байтига чамбарчас боғланган ва шеърдаги гўзал маъшуқани улуғлаш, оташин муҳаббат туйғуси билан яшаш пафосига тўла-тўқис мос тушган. Шу тарзда икки давр шоири ўртасидаги мулоқот тобора кучайиб, кенгайиб боради. Шеърнинг биринчи ярмида совет шоири «Олам ғами»дан сўз очмоқчи бўлса, Огаҳий ишқий кечинмаларни ифодалашни тобора кучайтириб боради. Шеърнинг иккинчи ярмида мухаммас боғловчи шоир «Сўз йўқ, дедим, сурмак қийин дилдан дила ишқ рахшини»,— дея муҳаббатдан сўз очганда эса ғазал соҳиби ижтимоий фикрларни ифодалашга алоҳида эътибор беради ва шундай уқтиради:

«Чўнг ҳам чуқур фикр эт, деди, тингларда шоир, бахшини!

Ишқ ҳақинда шеър битиб шоҳларга айтганман шуни:

«Э шоҳ, карам айлар чоғи тенг тут ёмону яхшини,

Ким меҳр нури тенг тушар вайрону обод устина».

Бу бандда Огаҳийни Омон тилидан ифодаланган сўзлари билан ғазал мисралари бир-бирига жуда қотишиб кетган ва фикрнинг мантиқий давоми бўлиб чиққан.

Мухаммас боғловчи «олам ғами», «фалак мавзуси»дан сўз очмоқчи бўлганда ғазал соҳиби ишқ-муҳаббат кечинмасини ифодалашга алоҳида ургу бериши, кейинча эса, ижтимоий мотивларга ўтиб кетиши шуни англатадики, гўё устоз шоир ҳаётга, гўзалликка оташин муҳаббат туйғусидан адолат, карам, тенглик, эрк ҳақидаги ижтимоий фикрлар табиий равишда келиб чиққанлиги хусусида ўз шогирдига таълим бергандай бўлади. Аввало ҳаётни, гўзалликни оташин муҳаббат билан севишни ўрган, ундан шу муҳаббатга

тўсиқ бўлувчи ёвуз кучларга нафрат туйғуси ўз-ўзидан туғилади ва табиий равишда шеърга сингиб кетади, дея ишора қилади устоз. Бу эстетик принциплар устоз учун ҳам, шогирд учун ҳам бирдай қимматли. Ана шу икки тенденцияни бирликда, яхлитликда ифодалашнинг ажойиб намунасини кўрсатгандай бўлади Огаҳий. Шогирд ишқ ҳақида «обод замон, тенглик, дедим, турмуш гўзал, қушдек кўнгил»— дея ширингуфторликка ўтиб кетганда, устоз энди унга оламга кенг аспектда қараш ҳақида ўғит беради ва дунё миқёсидаги қарама-қаршиликларни чуқур идрок этишга чақиради. Шундай қилиб «Мухаммаси мулоқот»нинг Огаҳийнинг «Устина» радифли ғазалига хос бўлган драматизми, оташин ижтимоий пафоси янада кучаяди ва кульминацион чўққига кўтарилади.

«Обод замон, тенглик дедим, турмуш гўзал, қушдек кўнгил»,
Ўғлон деди, бу ларзакор очунга кенг наззора қил,
Олам билан бўй ўлчашиб кўрмай ҳаво эттингми, бил:
Хоки танинг барбод бўлур охир жаҳонда неча йил
Сайр эт сулаймондек агар тахтинг қуриб бод устина.

Мухаммаснинг охириги банди Огаҳийнинг ўз давридаги муаммоларини тўла айтишга журъат этолмай, ғамситама остида эзилганлигини, янги давр шоири эса ўз даври овозини баралла ифодалашга бурчдор эканлигини ифодаловчи поэтик хулоса билан якунланади.

Ана шуларнинг ҳаммаси Омон Матжоннинг бу шеъри мухаммас боғлашнинг анъанавий усулларини ўзига хос новаторлик билан янгилашга муваффақ бўлганлигидан далолат беради.

1978

ФАЛСАФИЙ ТЕРАНЛИК, РОМАНТИК ЖУШҚИНЛИК

Ғафур Ғуломнинг воқеликни поэтик идрок қилиш ва акс эттиришдаги устакорлик фазилатларидан бири романтик кўтаринкилик ва публицистик жўшқинликдир. Бу хусусият унинг лирикасида социалистик қурилиш романтикасини чуқур идрок этиш ҳамда В. В. Маяковский традицияларини новаторлик билан ўзлаштириш асосида шаклланди ва ривожланди.

Ғафур Ғулом воқеликни фалсафий нуқтаи назардан идрок этувчи ижодкор бўлганлиги учун 20—30 йиллардаги курашлар, социалистик қайта қуришлар, янгиликлар энди услуби шаклланаётган шоирнинг туйғуларига романтик парвоз бахш этди. У завод-фабрикаларнинг халқ мулкига айлантириш, мамлакатнинг индустриллаштирилиши, ер-сув ислоҳати, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш, маданий революция каби буюк воқеа-ҳодисаларга фалсафий-тарихий нуқтаи назардан ёндашганлиги учун уларда меҳнаткаш халқнинг минг йиллик ниятлари, романтик орзулари амалга ошаётганлигини кўрди. Шу туфайли ана шу воқеа-ҳодисаларни романтик кўтаринкилик ва публицистик жўшқинлик билан тасвирлаш Ғ. Ғулом лирикасида етакчи хусусиятга айланиб, услуб белгиси даражасига кўтарилди.

Боку нефть булоқларини очиш, биринчи беш йиллик планининг икки ярим йилда бажарилиши муносабати билан ёзилган «Нефть» шеъридаги «Ер куррасини анор каби сиқа олдик биз» каби муболағали мисра-

лар Гафур Гуломнинг оддий кундалик воқеа-ҳодисалар романтикасини, улуғворлигини кўтаринки образлар орқали очишга алоҳида эътибор билан қарашидан далолат беради.

30-йилларнинг иккинчи ярмида яратилган «СССР Конституцияси», «Диктатура», «Совет қаҳрамонларига», «Кўк бўсағасида» каби шеърлар ҳам романтик тасвирнинг кучлилиги билан характерланади.

Совет челюскинчиларининг Шимолий Муз океанидаги содир бўлган табиат стихиясини енгиб чиқишдаги қаҳрамонликларини кўрсатиш учун Гафур Гулом аввало даҳшатли табиат манзарасини романтик бўёқдорлик билан бўрттириб тасвирлайди. Шеърдаги эпитетлар ҳам, ўхшатишлар ҳам, муболағалар ҳам, интонация ва паузалар ҳам челюскинчиларни ўраб олган мураккаб манзарани янада бўрттириброқ гавдалантиришга хизмат қилган.

Шеърдаги тасвирлар ўзбек халқ эртаклари ва дostonлардаги романтик тасвирларга жуда ўхшаб кетади, уларга жинсдош ва ҳамоҳанглиги билан эътиборни тортади. Ана шу табиат стихияси билан олишиб, ғолиб чиққан совет кишиларининг қаҳрамонлиги Гафур Гулом қалбини кучли ифтихор туйғуси билан тўлдиради. Натижада, совет кишиларининг энг муҳим хусусиятларини умумлаштирувчи ажойиб романтик-поэтик характерикалар вужудга келади:

Бу биз — тоғларни қул этган, бу биз — осмонни забт қилган,
Бу биз — чуқларга гул эккан, бу биз — денгизда банд тортган,
Бу бизнинг ўлкамиздир, қаҳрамон миллион ўғил туққан,
Қураш — одат, енгув оддий ҳунардай кўксида оққан!

Худди шундай руҳдаги характеристикалар «Кўк бўсағасида» шеърида янада қуюқлашганлигини кўрамыз. Бу шеър ҳам реал тарихий факт асосида Чкалов, Бай-

дуков, Беляковларнинг Шимолий қутб орқали Америкага учиши, 10 минг километрлик масофани қўнмасдан учиб ўтиш бўйича рекорд қўйишлари муносабати билан ёзилган эди. Ана шу тарихий факт Ғ. Ғулом поэтик ҳаёлининг романтик парвози учун кучли қанот бахш этади. «Кўк бўсағасида» шеърисидаги:

Арктика чигали ўлкам кафтида
Бир бўртак дўл каби осон эриди,
Чўллар саркашлиги ҳужумимиздан
Қум соатдай низомга бошини эгди.

«Пахта — тинчлик хазинаси» шеърисидаги:

Бу халқ истаса бас, миниб нурдан от
Арктика чўлига зигир экади,—

каби муболағалар В. В. Маяковский традицияларига хос романтик тасвир услубининг новаторлик билан давом эттирилиши ва ривожланиши эди.

Ғафур Ғуломнинг «Соғиниш», «Қуз келди», «Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим» каби ранг-баранг мавзуда ёзилган шеърларини ҳам фалсафий фикрлар, тарихий қиёслар, романтик тасвирлар юксакликка кўтарди. Фронтга кетган ўғлини соғинган отанинг ҳиссиётлари асосида ёзилган «Соғиниш» шеъри ҳаёт ва умр, ота ва фарзанд меҳри, ўлим ва абадийлик ҳақидаги фалсафий мулоҳазалар, романтик тасвирлар туфайли мисли кўрилмаган мукамаллик касб этади. Бу шеърда ўғлидан хат ололмай, уни соғиниб ўртанаётган отанинг ҳолати фавқулудда катта таъсир кучига эга бўлган романтик тасвир орқали ифодаланади:

Зўр карвон йўлида етим бўтадек
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Ўзинг мураббийсан, хабар бер, Қуёш.

Карвон образига Ғ. Ғулом бошқа шеърларида ҳам вақт-вақти билан мурожаат қилиб туради. Гарчанд бу образ дастлабки қарашда архаик бўлиб кўринса-да, романтик тасвир услубига мойил бўлган катта шоир қалами остида муваффақиятли чиқади ва ҳодисалар моҳиятини алоҳида кўтаринкилик билан очишга хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда, «Куз келди» шеърида фаровон, тўкин-сочин Ўзбекистон кузининг бойликларини бўрттириб ифодалаш учун «Қатор туяларга сепини ортан» карвон образининг ишлатилиши ҳам ўринлидир.

Ғафур Ғулом социализм қурилишидаги ижтимоий ҳодисаларнинг оламшумул моҳиятини очиш учун табиат қудратини ўзида жамғарган стихиялардан романтик образ сифатида фойдаланади ва шу асосда совет халқининг беқиёс қудратини, советлар Ватанини улуғлайди:

Қуюнлар, ўту сув, яшин, зилзила
Олий биноларни қилолур барбод,
Аммо биз асосин қўйган бу олам
Олам сўнгигача қолажак обод.

Шоир «Ассалом» шеърида инглиз мустамлакачиларига хитобан «Негр қони каби кўпирган Нилнинг қуту баракаси сизни қилди тўқ», деб ёзади. Бу мисралар катта ижтимоий ҳодисаларни ва уларга нисбатан совет кишининг муносабатини жамлаб, умумлаштириб, романтик бўёқлар билан ифодаллагани учун катта ғоявий-эстетик қувват касб этади. Америка империалистлари негрлар меҳнати эвазига бойиб кетганларидай, Англия мустамлакачилари ҳам араблар ва Нил дарёси вужудга келтирган моддий бойлик ҳисобига қутуриб кетганликлари ҳақидаги ғоя юқоридаги мисраларда ўзининг оригинал ифодасини топган.

«Йиллар», «Инсоният байрами», «Поль Робсонга», «Ливан омон бўлади», «Икки Шарқ», «Яшасин тинчлик!». «Шараф қўлёмаси», «Инсоният программаси»,

«Май манзараси» каби шеърларда шундай романтик тасвирлар мавжудки, улар СССРнинг уруш ва тинчлик кунларидаги зафарли юришларини, тарихий ғалабаларини бутун улуғворлиги билан бўрттириб умумлаштиради, истиқболни кўз ўнгимизда равшан гавдалантиради, ижтимоий ҳодисаларнинг келажаги, оқибати ҳақида аниқ башорат сифатида жаранглайди.

Ғафур Ғулом башоратлари қанчалик романтик руҳда бўлмасин, улар конкрет реалистик асосга эга эканлиги билан алоҳида куч-қудрат ва ҳаётийлик касб этади. Шоир 1939 йилда «Истасак нур миниб ярим секундда учармиз фазонинг бурчдан бурчига» («Кўк бўсағасида») деб ёзган эди. Орадан 20 йилдан кўпроқ вақт ўтгач, совет граждани Юрий Гагарин биринчи марта космосга парвоз қилди ва гўё шоир башоратини тасдиқлагандек бўлди. Ғулом 1941 йилда «Замин тарбузидан фашизм иллат йўқолур жуда тез, мутлақ, абадий» деб ёзган эди, 1945 йилда Германия фашизмнинг уяси узил-кесил тор-мор қилинди. 1948 йилда инглиз мустамлакачиларининг тақдири ҳақида «Шарқнинг азамат фили залвардор хартумила тўймас қари арслоннинг белини букажакдир» («Инсоният байрами») деб ёзган эди, 1949 йилда Ҳиндистон ўз мустақиллигини қўлга олди ва инглиз мустамлакачиларини ҳайдаб чиқарди. Ғафур Ғулом 1951 йилда «Фашизмнинг занглаган қиличини янкилар реваншистлар қўлига қайтадан тутқазса ҳам, Ғарбий Германиянинг ҳар озод граждани ўз тинчлик шиори-ла қолажакдир мустаҳкам», деб ёзган эди. КПССнинг донолик билан юритган ташқи сиёсати ва Ғарбий Германия меҳнаткашларининг кураши самараси ўлароқ 1973 йилда СССР ва Ғарбий Германия ўртасида битим тузилди. Жазоир халқининг қаҳрамон қизи — Жамилага бағишланган шеърда «Сен ўлмайсан, яшайсан, қотилнинг қўли қисқа, озодликнинг бошини зулмат қирқолмагандек», деб ёзган эди. Кейинча Жазоир

Француз мустамлакачилигидан қутулиб, ўз мустақиллигини қўлга олди. Бу фактлар Ғ. Ғулом башоратлари ҳақиқатан ҳам реал асосларга эга эканлигидан далолат беради.

Хуллас, Ғ. Ғулом лирикасида воқеликни фалсафий нуқтаи назардан, кенг тарихий масштабда, романтик жўшқинлик билан идрок этиш ва тасвирлаш бўртиб турадики, бу хусусиятлар шоир услубига ўзига хос индивидуал муҳр босади ва унга янгича оригиналлик бахш этади.

1974

ҚАТРАДА ОСМОН АКС ЭТГАНИДЕК...

(*Ғ. Ғуломнинг «Хотин» шеъри ҳақида*)

«Хотин» номли шеър Ғафур Ғулом ижодий хазина-сининг ажойиб дурдоналаридан биридир. Бу шеърда Ғафур Ғулом поэтик маҳоратининг жуда кўп яхши фазилатлари ва ўзига хос хусусиятлари акс этган.

Шоирнинг аксарият шеърларида бўлганидек, бу шеърда ҳам мавзу ғоят кенг масштабда ёритилади. Хотин деган тушунчанинг моҳияти, мазмуни марксистик дунёқараш асосида кенг ва чуқур очилади. Хотин қомати шамшод, қошлари қилич, кўзлари нарғиз, юзлари анор гўзалгина эмас. Йўқ, шоир хотинлар ҳақида неча-неча юз йиллар давомида поэзиямизда айтилиб келган гапларни такрорламайди. Шоир бу қадимий мавзуга ўзига хос новаторлик билан чуқур ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан ёндашади.

Шоирнинг ҳаққоний фалсафий-поэтик мулоҳазасига кўра хотин бу инсонни ўз бағрида парвариш қилиб, унинг кўзига кўзгудек жаҳонни бахш этувчи мунис ва меҳрибон она, «чуғурчуқ қиз-ўғил» туғиб оилани бунёд ва обод қилувчи сеvimли ёр, қайғу-ғамингга ҳам, қувончингга ҳам баб-баравар шерик бўлган ғамхўр опа-сингил ва қадрдон қиз демакдир. Қишилик жамиятининг бутун тарихий тараққиёти давомида эркакка йўлдош ва ҳамкор бўлиб келган буюк кучдир, инсониятнинг тенг ярми ва шеригидир. Шунинг учун ҳам шоир ўз фикрини янада конкретлаштириб «сенсиз келажак йўқ, бемаъни жаҳон», дейди.

Шоир эркакка аёлнинг азалий йўлдошлиги ҳақидаги ҳақиқатни юқоридагидек ҳаяжон бахш поэтик таъкидлар орқали ифодалаш билан чекланмайди. Эркак ва аёл узоқ ва яқин ўтмишда, антагонистик жамиятда сон-саноқсиз азоб-уқубатларни бирга тортганлигини:

Не-не мусибатда қолиб бошимиз,
Не кулфат тортмадик сен билан бирга,—

каби мисраларда умумлаштиради. Шоир керак бўлганда конкрет факт ва образларга, ҳаётини деталларга муурожаат қилади:

Мен Фарҳод, аждар-ла олишган дамда
Қоматинг ханжардир, машъалдир кўзинг.

Ғафур Ғулум мазкур шеърда аёлларнинг умумлашма ялпи образини катта маҳорат билан яратган. Шоир она, ёр, қиз, опа-сингил қиёфасида гавдаланувчи ва бутун хотин жинсини ўзида мужжасамлантирувчи аёлга муурожаат қилади. Улуғ Ватан уруши даврида қадрдон ота, севимли ёр, меҳрибон ака-укалар ҳижрониди ўртанаётган аёлга «энди кўрибмизми бу оғир кунни, йиғлоқи ўз бахтин душмани ахир», деб тасалли беради ва шундай қийин кунларда ҳамкорлик ва мададкорликни янада кучайтиришнинг буюк аҳамиятини очиб беради:

Ватан озод бўлур, серҳаракат бўл...
Меҳнатда тафовут бўлмайди. Чалиш,
Трамвай ҳайдашдан қила кўрма ор,
Саодат гарови ҳар қандай юмуш,
Хонзода қизидай ўтирма бекор.

Кўринадики, шоир эркак ва аёл ҳамкорлигининг тарихи, фалсафий асослари ҳақида мулоҳаза юритар

экан, ундан ҳаёт-мамот жанглари кетаётган Улуғ Ва-
тан уруши кунларининг энг актуал ғоясини келтириб
чиқаради. Аёлларни маккор душман устидан ғалаба
қозонишга қаҳрамонона меҳнат билан ҳисса қўшишга
чақиради.

Ғафур Ғуломнинг «Турксиб йўлларида», «Яловбар-
дорликка», «Кузатиш», «Мен яҳудий», «Йиллар», «Ўз-
бек элининг ғурури», «Менинг партиям», «Инсоният
программаси» каби жуда кўп шеърларидек мазкур
шеърига ҳам мазмун кенглиги хос. Яъни бу шеърга
ҳам поэмага арзигулик катта мазмун усталик билан
сингдирилиб юборилган. Мазмуннинг ана шундай
поэмасифат кенглиги туфайли шоир битта шеър дои-
расида тасвирдан ҳикояга, ҳикоядан фалсафий-поэтик
мулоҳазага, ундан эса хитоб ва мурожаатларга тез-
тез ўтиб туради. Шу асосда шеърнинг ўзига хос синфо-
низми вужудга келади.

Ғафур Ғулом поэзиясининг тили жонли халқ тили
бойлигининг қомусидир. Унинг шеърларида жонли
тил иборалари, фразиологизмлар, мақол ва маталлар
кўп бўлиб, улар миллий колорит, гўзал соддалик, ҳая-
жонбахш образлик ҳосил қилишга хизмат қилади.
Шоир «Хотин» шеърисида ҳам «дарди йўқ кесақдир, ишқи
йўқ эшак», «Йиғлоқи ўз бахтини душмани» каби халқ
мақолларидан усталик билан фойдаланиб, уларни ўз
фикрининг узвий давоми ва ишончли далили сифатида
келтиради. Бу билан ўзининг миллионлар номидан
гапираётганлигини, халқ тажрибаси ва халқ доноли-
гидан келиб чиқаётганлигини асослайди. Ғафур Ғулом
мавжуд мақол ва афоризмлардан фойдаланиш билан
бирга ўзи ҳам кўплаб мақол ва афористик мис-
ралар яратади. «Хотин» шеърисидаги «Супурги тегма-
ган хонумон хароб», «Икки дўст қийинни енга олмаса,
ҳаётнинг чипакка чиқар омади», «Саодат гарови ҳар
қандай юмуш» каби қатор мисралар мисолида ҳам бу-
ни яққол кўриш мумкин. Бу мисралар ҳаётий тажри-

а асосида айтилган ҳаққоний фикр сифатида ҳам, ўз ҳазилиши, ихчамлиги жиҳатидан ҳам мақол мисралардир. Фафур Гулом бадий тафаккурининг меваси бўлган бундай мақол ва афоризмлар шоирнинг бутун поэзияси бўйлаб сочилган.

Фафур Гулом ўз шеърларида қандай сўзни ишлатмасин, қандай иборадан фойдаланмасин, уларнинг ҳаммасини аниқлик ва конкретлик ҳосил қилишга хизмат қилдиради. Ана шу аниқлик ва конкретлик туйғули Фафур Гуломнинг ташбиҳли мисралари ҳам, ташбиҳсиз мисралари ҳам образли бўлиб чиқади. Мана, бир мисол:

Улғайдим: «ёр сенга мубтало бўлдим...»

Кучини кўрсатди шунда ғазаллар.

Ҳазил-ҳазил билан мучаллар ўтди,

Кулмасин комсомол ёшлик гўзаллар.

Бу мисраларда махсус ташбиҳлар бўлмаса-да, ҳаёт аёл ва эркакларнинг инсоний туйғулари ва ўзаро ҳамкорликлари билан мантиқлидир ва гўзалдир, деган катта ғоя ўзининг ёрқин, образли ифодасини топган.

Ташбиҳларсиз гўзал, образли мисралар Фафур Гулом шеърларида жуда кўп. Аммо унинг поэзиясини, жумладан, «Хотин» шеърини ҳам ёрқин эпитетларсиз, оҳори тўкилмаган, янги ўхшатишларсиз: ноғихоний метафораларсиз, кучли оригинал муболағаларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Масалан, «Онам деганимда оқ соч, жафокаш, мунис ва меҳрибон чехранг намоён» деб ёзар экан, бу байтдаги эпитетлар она чехрасининг нуронийлигини, фарзанднинг онага бўлган қайноқ меҳру муҳаббатини ғоят аниқ ва ёрқин акс эттиради.

«Бадавлат чўнтакдан сўм санагандай, чуғурчуқ қиз-ўғил тугдинг, тасанно...» байтидаги ўхшатиш эса етти ухлаб тушига кирмайдиган даражада оригинал,

аммо шу билан бирга ғоят мазмундор, қувноқ ва дил-рабодир.

Демак «Хотин» шеъри қандайдир айрим жиҳатлари билан эмас, балки мазмун ва шаклнинг барча элементлари билан, уларнинг ўзаро бирлиги ва уйғунлиги билан гўзалдир, ҳаяжонбахшдир.

Ғафур Ғулом ўзининг «Вақт» шеърида **«Қатрада осмон акс этганидек жаҳондай маънодор қорачуғимиз»**, деб ёзади. Ҳа, қатрада осмон акс этади. Худди шунингдек Ғафур Ғуломнинг ҳар битта шеърида, жумладан, «Хотин» шеърида ҳам унинг катта истеъдоди, ўзига хос маҳорати ва услуби, теран фалсафий-поэтик мушоҳадаси балқиб туради.

1963

ЛОЧИННИНГ ПАРВОЗИ

Расул Ҳамзатовни лочинга ўхшатиш мумкин. У Доғистоннинг пасту баланд тоғларида учишни машқ қилган, сўнгра она халқи, жонажон партияси берган куч-қудрат туфайли чексиз сарҳадлар ва юксакларга парвоз этган истеъдодли шоирдир. «Оташин муҳаббат ва ўтли ғазаб» (1943), «Она ерим», «Бизнинг тоғлар» (1947) каби дастлабки тўпламларидаёқ бу лочиннинг қанотлари бақувват, кўзлари ўткирлиги, узоққа уча олиши, олисларни кўриши сезилиб турарди.

Аmmo бу чоғларда ҳали у фақат ўз ўлкасининг дарё ва тоғлари устидагина учиб, қўниб юрарди. «Доғистон баҳори» (1950), «Тоғ қизи» (1958) каби шеър ва достонлари лочиннинг парвоз доираси тобора кенгайиб, баландлашиб бораётганлигидан далолат беради. Чунки бу асарларда воқеа-ҳодисаларни, ўзгаришларни, ўсиш-юксалишларни эмас, халқимиз кўтарилган чўққилар юксаклигидан қараб идрок этиш, баҳолаш ва тасвирлаш кўзга ташланади.

Расул Ҳамзатовнинг мукамал асарларини ўз ичига олган «Туғилган куним» тўплами 1952 йилда СССР Давлат мукофотига, «Юксак юлдузлар» китоби 1963 йилда Ленин мукофотига сазовор бўлди. Эндиликда у иттифоқдош республикалар адабиёт мухлислари хонадонларига қўниб, уларни маънавий олам юксакликларига чорламоқда.

Бунинг сири нимада? Ҳамма гап шундаки, Расул

Ҳамзатов асарлари қандайдир ўз шахси, ҳатто ўз миллати манфаатлари билан чекланган туйғулар ва фикрлар ифодасигина эмас, балки XX аср кучларининг олдинги сафларида турган прогрессив инсоният қалбининг акс-садосидир. Замондошларимизнинг эзгулик ва бадбинлик, адолат ва зулм, маърифат ва жаҳолат, муҳаббат ва нафрат ҳақидаги ўйлари, тушунчалари Расул Ҳамзатов шеърларида ўзига хос миллий оҳанг, тиниқ бўёқларда ифодаланган. Дунё миқёсидаги воқеа-ҳодисаларни ўзининг қалб мулкига айлантириб, чуқур идрок этиб, бадий ифодалаш орқали унинг асарлари умумбашарий аҳамият касб этган.

Расул Ҳамзатовнинг аввалги энг сеvimли шеърининг формалари тўртликлар ва саккизликлар эди. Шоирнинг тўртликлари ва саккизликлари «Овулдан хат» номи билан алоҳида тўплам бўлиб чиқди. Ана шу кичик поэтик шаклларда давримизнинг катта ғоялари ифодаланганлиги учун ҳам улар доvруқ таратди, шоирга шон-шуҳрат келтирди.

Ана шундай саккизликларидан бирида қуйидаги қисса баён этилади: бир ўғил кўзлари ногирон онасини етаклаб кўп йўллар юрибди, охир-оқибатда азиз она кўзларини очиш давосини топишга муяссар бўлибди, она ёруғ дунёни кўрибди, кўзи очилибди. Шоир ана шунини баён этганидан сўнг, хитоб қилади:

Қўлингни бер, ногирон Ер — онажон,
Мен билан юр, очилажак кўзларинг

Шоир даврнинг катта ижтимоий проблемаларини, масалан, тинчлик учун кураш муқаддаслиги ҳақидаги ғояни саккиз мисра шеърда, Кавказ халқларининг ёрқин миллий анъаналари билан боғлиқ ҳолда ифодалайди. Унинг ана шундай миниатюраларидан бирини русчадан ағдариб, эътиборингизга ҳавола қиламан:

Бир вақтлар уришиб қолса йигитлар,
Югуриб борарди авар аёли.
Рўмолин отарди оёқ остига
Йигитлар ташларди шунда қуролин.
Қитъалар қайрашиб ваҳшат қиличин
Яланғочламасданоқ қиргин қасдида,
Аёллар ивиган рўмолингизни
Ташланг эркакларнинг оёқ остига.

Тинчлик мавзунда ёзилган катта-кичик шеърларнинг сон-саногі йўқ. Аммо бу саккизлик уларнинг ҳеч бирига ўхшамайди. Шеърнинг гоёси — умумбашарий, руҳий-психик тузилиши, образлари, деталлари расулона — аварча.

Ҳамзатов «Дружба народов» журналининг 1972 йил 5-сонида босилган сонетлари учун шу журнал редакциясининг биринчи даражали мукофотини олди. Бу факт шоирнинг яна бир янги поэтик шаклда ижодий муваффақият қозонганлигига далил бўлди.

Сонетлар ўн тўрт мисрадан иборатлиги, мазмунининг лириклиги, фалсафийлиги билан анъанавий сонетларга ўхшайди. Бироқ, улар — қофиясиз. Бу жиҳатдан Расул Ҳамзатов авар шеърини поэтикасига содиқ қолади. Чунки авар шеърини мисралар охирида келувчи қофиялар бўлмайди. Оҳангдошликни, ритми мисралардаги бўғинлар миқдори, ундошлар такрори, туроқлар таъминлайди. Бу асарлар рус тилига таржима қилинганда эса, сонетнинг бандланиш системасидаги асл назарий қоидаларга амал қилинган ва қофиядошлик сақланган. Расул Ҳамзатов бунинг табиий бир ҳол эканлигини асослаб ёзади: «Авар шеърини учун аллитерация (товушлар такрори — *Н. Ш.*), туроқ, традицион вазнлар табиий бўлганидек, рус шеъри учун қофия ҳам шундай табиийдир. Таржимада бир тилга хос бўлган шаклларни бошқа тилга сунъий кўчириб, бу тил қоидалари ва поэтикасини бузиш мумкин эмас. Мен ўз

тажрибамдан аниқ биламанки, бундай ҳаракат яхши самара бермайди. Пушкиннинг «Евгений Онегин» асарини оригиналдагидай қофиялаш системаси билан таржима қилиш йўлидаги уринишлар бизда ҳам бўлган эди. Авар тилида онегинча бандлар кўзга кўринди-ю, бироқ, Пушкин кўринмади. Лермонтов асарларини рус шеърляти қонунлари асосида таржима қилганда ҳам шундай бўлган эди. Шунинг учун тоғликлар таржимонга «Бизни Лермонтовдан Мартинов эмас, балки сен айирдинг дейишди».

Хуллас, Расул Ҳамзатовнинг авар тилидаги сонетлари ўз халқининг диди, поэтикасига мослиги билан ажралиб туради. Аслини олганда гап поэтик жанрнинг фақат айрим шаклий белгиларида эмас, балки моҳиятида, мазмунида ва шунга мос шаклий яхлитликдадир. Ана шу жиҳатдан қараганда, Расул Ҳамзатов қадимий традицион шаклни замонавийлик даражасига кўтаргани ва янгилаганлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Мен бу сонетларни ўқиб, мазмунини чақар эканман, Расул Ҳамзатовнинг ижодий диапозони ғоят кенглиги, шеърларининг оҳанг ва бўёқларига, ранг-баранглигига яна бир марта имон келтирдим ҳамда уларнинг айримларини ўзбек тилига ағдариш устида машқ қилдим. Мана, ўша уринишларимдан бири:

Ибн Сино касалга ҳатто рецептин
Шеърда битган экан деб эшитганман.
Арфада куй чалса, ҳар қандай касал
Туриб кетган экан деб эшитганман.
Табиб ё фусункор эмасман, аммо
Мен бера олурман сизга маслаҳат:
Инсонлар, севингиз бир-бирингизни,
Муҳаббат бахш этар одамга сиҳат.
Бизга боғлиқ эмас гарчанд кўп нарса,
Ҳамма севишганлар ҳам бахтиёр эмас.

Бироқ қанча кучли бўлса муҳаббат,
Яшашга шунчалар ортади ҳавас.
Тирикман, сабаби — сени севаман,
Тирикман, сабаби — мени севасан.

Расул Ҳамзатовнинг «Тоғ қизи» поэмаси «Доғистоним» мемуар қиссаси билан бирга бепоён мамлакатимиз бўйлаб парвоз қилди.

«Тоғ қизи»да тасвирланишича туғилиши биланоқ Усмонга унаштириб қўйилган Асият ўнинчи синфни битириб, ҳар қандай дўқ-пўписаларга қарамай эскиликка қарши исён кўтаради. Бу эркинлик ва мустақилликни шоир ғоят юксак романтик кўтаринкилик билан тасвирлайди. Асият рус тили ўқитувчиси Вера Васильевна ёрдамида шаҳарга жўнайди, ўқишга киради. Муҳаббатнинг роҳатли ва азобли дамларини бошидан кечиради. Аммо «обрўйи топталган» Усмон Асиятни излаб топади, унинг ёқасини йиртиб, юзига пичоқ уради. «Бу аҳволда энди сенга ким қарайди?!» дея алам ва ғазаб билан қичқиради. Асиятнинг ҳақиқий ошиғи — Юсуф (илгари чўпон, кейин студент) ҳамда бошқа дўстлари унга ёрдам қўлларини чўзадилар. Асият даволанади ва соғайиб, дўстлари даврасига қайтади. Поэма Асият ва Юсуф муҳаббатининг ғалабаси билан яқунланади.

Бундай сюжет, умуман олганда бир қанча асарлар учун анъанавий бўлиб кўринса-да, Расул Ҳамзатов унга оташин юрак ҳароратини, урф-одатларнинг поэтиклаштирилган тасвирини сингдириб публицистик ва романтик жўшқинлик билан йўғиради ва оригиналикка эришади. Бу асарлар Наум Гребнев, Яков Козловскийларнинг муваффақиятли таржимаси туфайли рус ва бошқа халқлар китобхоналарига ҳам катта завқ-шавқ бағишламоқда.

Ўзбек тилида Расул Ҳамзатовнинг «Юксак юлдузлар» тўплами 1964 йилда нашр этилган эди. Бу тўпلامга кирган шеърлар Мамарасул Бобоев, Зоҳиджон Оби-

довлар томонидан муваффақиятли таржима қилинган. Расул Ҳамзатовнинг янги асарларини ўзбек тилига ағдариш ва нашр этиш адабий жамоатчиликнинг галдаги шарафли вазифаларидан бири бўлиб қолади.

Бугунги кунда совет адабий жамоатчилиги истеъдодли ижодкорнинг 50 йиллигини кенг нишонламоқда. Бу давр ичида шоир эришган улкан ижодий муваффақиятлар партия ва ҳукуратимиз томонидан муносиб тақдирланди. У СССР Олий Советининг депутаты, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси, Ленин ордени, Октябрь Революцияси, Меҳнат Қизил Байроқ орденлари соҳиби, РСФСР Ёзувчилар союзи правлениесининг секретари, СССР Давлат мукофоти ва Ленин мукофоти лауреатидир.

Бир вақтлар Доғистон қоялари, дараларида учиб, қўниб тобланган тоғ лочини эндиликда бепоён Совет мамлакати осмонида ва ундан ҳам олис-олисларга парвоз қилмоқда, янада юксакроқ чўққиларни мўлжалга олмоқда.

1973

ПОЭЗИЯМИЗНИНГ ЁРҚИН ЮЛДУЗИ

Ғафур Ғулум, Ойбек, Уйғун, Шайхзода, Зулфия... булар ўзбек совет поэзияси осмонига ёрқин юлдузлардир. Бу юлдузлар орасида Ғамид Олимжоннинг ўрни ва мавқеи, ёлқини ва ёрқинлиги яна ўзгача.

Ғамид Олимжон бори йўғи 35 йил умр кўрди, 15-16 йилгина ижодий иш билан машғул бўлди. Лекин ана шу қисқа муддат унинг улуг бир истеъдод соҳиби эканлигини намойиш этиши учун монелик қилолмади.

«Бахтлар водийси», «Ўзбекистон», «Ўрик гуллаганда», «Ўлка», «Шодликни куйлаганимнинг сабаби», «Бахт тўғрисида», «Россия», «Ниҳол», «Шинель», «Жангчи Турсун», «Севги» каби кўплаб ҳароратли лирик шеърлар, «Дўстлигимиз ҳақида», «Мен ўзбек халқи номидан сўзлайман», «Бирлик» сингари оташин публицистик мақолалар, «Ўқиш ва ўрганиш қийинчиликлари тўғрисида», «Адабиётимизнинг тикка кўтарилиш даврида», «Социалистик реализмни эгаллаш йўлида», «Ўзбек совет адабиётининг биринчи даври», «Алпомиш» тўғрисида», «Бизнинг Муқимий» каби мазмундор илмий-танқидий асарлар, «Зайнаб ва Омон», «Ойгул билан Бахтиёр», «Семурғ» каби севимли дostonлар, узоқ тарихни жонлантирган «Муқанна» драмаси — булар катта ижодий хазинанинг дурдоналари бўлиб, улар Ғамид Олимжон номини абадийликка муҳрлади.

Ғамид Олимжон поэзиясининг кучи, ўзига хослиги, айниқса, унинг шеърларини Ғафур Ғулум, Уйғун лири-

каси билан чоғиштириб қараганда ярқираб кўзга ташланади.

Ҳамид Олимжон поэзияси билан Уйғун лирикаси ўртасидаги яқинлик шундаки, ҳар иккала шоирнинг ҳам талай шеърлари табиатга рўбарў келишдан, табиат билан учрашувдан, табиат билан мулоқотга киришишдан пайдо бўлади. Уйғун поэзиясида бундай шеърларнинг кўплиги маълум. Ҳамид Олимжон девонини варақлайлик: «Ўрик гуллаганда», «Чирчиқ бўйларида», «Бахтлар водийси», «Жануб кечасида», «Чимён эсдаликлари», «Дарё тиниқ, осмон беғубор», «Дунё гўзал кўринар сенга», «Ниҳол», «Қамал қилинган шаҳар тепасидаги ой», «Шарққа кетганда». Ҳамид Олимжон поэтик хазинасининг дурдоналари бўлган бу шеърларнинг ҳаммаси лирик қаҳрамоннинг табиат билан учрашувидан, мулоқотга киришишувидан бошланади.

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оппоқ бўлиб гулади.

«Ўрик гуллаганда» шеърининг бошланмаси бўлган ана шу икки мисрасида ва ундан кейинги бир неча байтида берилган гўзал табиат манзараси чуқур мушоҳада уйғотиш воситаси сифатида келган. Ўзининг бахтиёрлиги ҳақида бутун атрофдан, табиатдан нидо эшитишни истаган лирик қаҳрамон ўз деразаси олдида гуллаган ўрик баҳонасида «Ҳар баҳорга чиққанда яккаш бахтим борми дея сўрайман», дейди. Шу савол асосида чуқур мушоҳада меваси бўлган фикрларни, бахт-саодат тароналарини, янги замон ҳақиқатини табиат тилидан беради. Боғлар бахтни мақтаган овозга тўлади:

«Мана сенга олам-олам гул,
Этагингга сиққанича ол.
Бунда толе ҳар нарсадан мўл,
То ўлгунча шу ўлкада қол.

Умрида ҳеч гул кўрмай, йиглаб
Утганларнинг ҳаққи ҳам сенда...
Ҳар баҳорни йиглаб, қаршилаб
Кетганларнинг ҳаққи ҳам сенда...»

Бадний тўқима кучи билан табиатнинг садоси сифатида берилган бу мисралар остида қанча маъно, қанчалик чуқур мушоҳада бор! Фожиали ўтмиш билан бу кунги бахтиёр ҳаёт ўртасида фарқ, Ғафур Ғулом шеърларидагидек конкрет тарихий фактлар, таъкидлар орқали берилмасдан, балки холис табиат сўзлари замирига сингдирилган. Ўзбекистон қадимда сон-саноқсиз фожиаларни бошидан кечириб, узоқ тарихий йўлни босиб, қанчадан-қанча қурбонлар бериб, Совет ҳокимияти даврида бахтлар ўлкасига айланганлигини тасаввурдан ўтказган шоир ҳаёлидаги поэтик мушоҳадаларнинг натижасидир бу мисралар.

Ғафур Ғулом шеърларида ҳам табиат лавҳалари, пейзаж тасвирлари бор. Аммо у Ҳамид Олимжон каби табиатни гапиртирмайди, ўз поэтик фикрларини унинг тили билан ифодаламайди. Ғафур Ғуломнинг лирик қаҳрамони табиат устидан ҳоким, унинг ҳар бир ҳодисаси устидан ўзи ҳукм чиқарувчи.

Ҳамид Олимжон лирик қаҳрамони эса табиат бола-си, уни ўзгартирувчи, унга сайқал берувчи бўлса-да, бари бир табиатнинг эрка боласи. Бу лирик қаҳрамон Ўзбекистоннинг табиатини саҳросида илонлар чопмайдиган, чўлларида тиканлар ўсмайдиган (бу характерис, тикалар катта мажозий маънога эга), кулбаларни кўчма қум босмайдиган («Ўзбекистон») ўлкага айлантиришда халқи билан бирга баҳодирона кураш олиб борган бўлса-да, ўзини табиат боласидек ҳис қилади, ундан сир олади, роз сўрайди, ўз қалбида тўлқин урган ҳисларни табиат қалбидан чиқариб тақдим этади. Бу лирик қаҳрамон ўзини она табиатнинг эрка боласи сифатида ҳис қилгани учун «Қашқатотғнинг ёнбағрида худди

чумолидай ўрмалайман» дейишдан чўчимайди. Санъатга озор бермаслик учун булоқ лабига оҳиста ётиб, қониб сув ичади («Чимён эсдаликлари»).

Ғафур Ғулумнинг поэтик фикрлаши эса бошқача. У улкан табиат ҳодисаларини баъзан ғоят кичрайтириб тасвирлашдан қайтмайди:

Помир чўққилари биз юксаларкан,
Этик пошнасидай кичик поядир.

(«Кўк бўсағасида»)

Ер куррасин анор каби сиқа олдик биз.

(«Нефть»)

Худди ана шу қирралари билан ҳам Ҳамид Олимжоннинг теран фикрли, қалб диалектикасидан иборат лирикаси Ғафур Ғулумнинг фалсафий-тарихий, роман-тик лирикасидан фарқ қилиб туради.

Уйғун учун табиатнинг ҳар бир ҳодисаси севинч ёки ғазаб туйғусини жўшқинлик билан ифодалаш воситаси бўлиб хизмат қилса, Ҳамид Олимжон поэзиясида табиат ҳодисалари, манзаралари, чуқур фикрларни изчил ривожлантириш учун старт майдончасидир.

Мана, Ҳамид Олимжоннинг Улуғ Ватан Уруши давридаги гўзал шеърларидан бири — «Ниҳол». Бу шеърдаги лирик персонаж — ўзбек қизи. У азиз ёри фронтга жўнаш олдидан ўтқазган ниҳолга қараб ўйга толади:

Сен ўтқазиб кетган ниҳол
Ўсиб бўйингдай бўлди.
Новдалари барг чиқарди,
Боши гулга кўмилди.
Қачон сени кўргим келса,
Тиқиламан ўшанга.
Кўп нарсалар айтган каби

Қараб туради манга.
Саволимни тушунгандай
Сялкиннади у секин.
Соғинибсан бечора, деб,
Энтикиб оламан тин.

Бу шеърдаги вафодор қиз фронтдаги азиз ёрини соғинганлигини дафъатан очиқ-ойдин тан олишдан тийилиб туради. У миллий психологик ҳолат билан ибо сақлайди, мушоҳадаларини ҳам, соғинч ҳисларини ҳам аввал ниҳол тасвири орқали беради:

Қуёш чиқиб исятса ҳам
Сендурсан деб ўйлайди.
Тун ой кезиб ўтса ҳам
Сендурсан деб ўйлайди.
Агар шамол қўзғаб қолса,
Титрашади келди деб.
Ерга қадар эгилади,
Айтганларим бўлди деб.
Ноёб йигит, босиб ўт деб,
Тўкилади йўлингга.
Гул барглари учишади
Тушайин, деб йўлингга.

Шеърда ўз ҳиссини ниҳол тасвири орқали бераётган қиз қалбида охири ибодан кўра соғиниш ҳисси устун чиқадди. Шунинг учун ҳам у одатий ибо, уятчанлик, тортинишни, қизлик ғурурини енгиб ўтиб, бор овоз билан ўз қалбининг соғинчини очиқ изҳор қилади:

Ниҳол эмас, боғ ҳам эмас,
Мен сенга интизорман.
Кўзларимга суртмоқ учун
Жиндек гардингга зорман.

Гўё қиз қалбидаги соғинч ҳисси ана шу тарзда портлаб кетгандек бўлади, чақмоқ чаққандай бирдан

ёришиб кетади. «Кўзларимга суртмоқ учун жиндек гардинга зорман...» — соғиниш ҳиссини бунчалик лирик, бунчалик содда, бунчалик кучли қилиб ифодалаган байтлар поэзиямиз тарихида камдан-кам топилади.

Қизнинг шеър охиридаги сўзлари фронт орқасидаги барча қизларнинг жанг майдонларида ҳаёт-мамот учун кураш олиб бораётган ҳамма йигитларга хитобан айтилган қалб нидоси сифатида жаранглайди. Бу шеърдаги чуқур туйғулар ниҳол тасвири орқали берилган қиз кечинмалари ва мушоҳадаларидир. Бу мисраларда соғиниш ҳисси жуда кучли, ғоят нозик қилиб ифодаланганлиги кўриниб турибди. Аммо бундан ташқари ана шу туйғу остида чуқур фалсафий бир мушоҳада ҳам бор: ҳаёт қиз-йигитларнинг меҳнати, яратувчанлиги билан гўзал, табиат йигитларнинг меҳнати, парвариши билан тирик, турмуш қиз ва йигитларнинг севгиси, ижодкорлиги билан латофатли, мазмундор деган теран фикр жуда содда, самимий лирик жамиятдаги ўрнини қўширишган.

Фафур Ғулом йигитларнинг шариатдаги ўрнини қўширишда фалсафий-поэтик таъкидлар орқали ифодаланган эди:

Йигитлар халқларнинг мақтови, кўрки,
Наслнинг жавҳари, давлат таянчи,
Юртнинг ободлиги, тўйлар сабаби,
Элнинг гуркираши, файзи, қувончи...
Йигит омон бўлса, хавфу хатар йўқ,
Қалқон бор: қалъа бут, қўрғон саломат.
Қизлар кулгусида авжу даромад,
Чоллар уйқусида жаннат — фароғат.

Худди ана шу фалсафий мазмунни Ҳамид Олимжон «Ниҳол» шеърисида конкрет бир образ — фронтдаги ёрини соғинган қизнинг кечинмаларини, қалбидаги психологик тебранишларни таҳлил қилиш орқали ифодаланган. Демак, ҳар иккала буюк шоиримизнинг дунёқараши

ва ғоявий позициясида бирлик, муштараклик бор. Аммо мавзуни ёритишда, мазмунни шакллантиришда ҳар бирининг ўз йўли, ўз усули, ўз образлари мавжуд.

Ҳамид Олимжон ҳамиша ўзбек поэзияси осмонининг энг порлоқ юлдузларидан бири бўлиб қолади, деганимизда, у яратган асарларнинг ана шундай ўзига хос ғоявий-бадий баркамоллигини назарда тутамиз.

1962

БИЗНИНГ ЗУЛФИЯМИЗ

Ўзбек халқи тарихида хусусан, адабиётимиз тарихида меҳнаткаш ва курашчан, оқила, фозила, шоира аёллар мўътабар ўринга эга.

Узоқ асрлик феодал истибдоди шаронтида дин-шариат аёллар учун остона ҳатлаб ташқари чиқишини, овозини қаттиқроқ чиқаришини ман қилиб қўйган эди. Ана шу исканжали шароит доирасида ҳам Меҳрибегим ва Зебунисобегим, Нодира ва Увайсий, Дилшод ва Анбар отин, Ҳакима ва Мутриба каби ўнлаб ўзбек ва тожик шоиралари етишиб чиқди ва уларнинг овози асрлар оша янграмоқда. Аммо уларнинг овози ҳақиқатан ҳам дин-шариат, золим ҳукмдорлар, жоҳил эрлар исканжаси остида эзилган аёлларимизнинг ҳасрат ва надомат тўла фарёдлари эди, доду бедодлари эди.

Зебунисо шоҳ қизи бўлишига қарамай,

Сад баҳор охир шуду ҳар гул ба фарқе жо гирифт,

Ғунчан доғи дили мо зеби дасторе нашуд,—

деб нола чекди.

Нодира шоҳ хотини — малика бўлса ҳам,

Фалакдин ўтди фиғоним, қуёшга етди уним,

Ҳануз Нодира кам бўлмади, бу оҳу наво,—

дея фарёд қилди.

Қўқонда забардаст шоира Анбар отин давр азоб-уқубатлари туфайли дардманд бўлиб қолиб «бу умрим

«...ди кўтоҳким фалак гардишидан минг дод», дея 45
йилда армон билан дунёдан кўз юмганида, яъни 1915
йилда, Тошкентдаги ўқчи маҳалласида бир қиз туғил-
ди. У Исроил темирчининг қизи Зулфия эди. У дунёга
келгандан 2 йил кейин Улуғ Октябрь революцияси га-
лаба қозонди. Зулмнинг пайи қирқилди, истибод еми-
рилди. Ватанимизда социализм қурилиши бошланди.
Хотин-қизлар ҳам жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоларига
айланди. Бу Зулфиянинг тақдирини порлоқ қилди. Шу-
нинг учун ҳам Зулфия Нодира ва Увайсий, Ҳакима ва
Анбар отинлар каби нола-фарёд билан эмас, шодлик
ва қувонч куйлари билан, замон мадҳиясини куйлаш
билан адабиётга кириб келди ва бундай деб ёзди:

Толе йўрғаклади мек туғилганда,
Мен кўрдим Октябрь тонгга отганин.
Халқим ҳур, севинчда, қуёш бошида,
Бир умр ҳурликка, бахтга боққанин.

Эски турмуш 15-16 яшар қизни ичкари зиндонига
етақларди. Янги социалистик тузум 15-16 яшар Зулфия-
ни қайноқ ҳаёт бўстонига етаклади. У 1931 йилда Тош-
кентдаги хотин-қизлар педагогика билим юртига ўқиш-
га кирди. 1932 йилда унинг «Ҳаёт варақлари» номли
биринчи шеърлар тўплами босилиб чиқди.

1935 йилда эса у Ўзбекистон Фанлар Комитети қо-
шидаги Тил ва адабиёт институтининг аспирантурасига
ўқишга кирди. 1938—1940 йилларда республика ёш-
лар нашриётида редактор бўлди. 1939 йилда «Қизлар
қўшиғи» номли тўплами нашр этилди.

Улуғ Ватан уруши йилларида Зулфиянинг ёзган
асарлари «Уни Фарҳод дер эдилар», «Ҳижрон кунлари-
да» номли тўпламларида босилиб чиқди. 1941—1950 йил-
ларда Зулфия Ўзбекистон Давлат нашриётида бўлим
мудирини бўлиб ишлади. 1950 йилдан 1954 йилгача «Ўзбе-
кистон хотин-қизлари» журналинда бўлим мудирини, 1954

йилдан буён эса шу журналнинг бош муҳаррири бўлиб ишлаб келмоқда. Шоиранинг қисқача биографияси ана шундай. Лекин Зулфия ҳассос шоира, атоқли жамоат арбоби сифатида биз учун азиз ва мўътабардир.

Шеърятнинг таъсир кучи унинг халқчиллигида, кишиларнинг меҳнати ва курашига ҳамкорлигида, дардига малҳам бўла олишидадир. Зулфия шеърлари 40 йилдан буён ана шундай улуғвор вазифани бажариб келмоқда. Халқимиз тўй-томошаларда унинг шеърларини тарона қилиб айтмоқда, халқаро миқёсдаги мунозараларда ғоявий муҳолифларимизга ўқ қилиб отмоқда, мусибатли дамларда юрак дардларига малҳам этмоқда.

Зулфия шеърлари даҳшатли Улуғ Ватан уруши бошланган кунлардан эътиборан ана шундай куч-қудрат касб эта бошлаган эди.

Зулфиянинг бу давр шеърларидаги лирик қаҳрамон Ватан тупроғига қаттол ёв бостириб кириши туфайли йиғи-сиғига берилган аёл эмас, балки халқ дostonларидаги Гулнор пари ва Ой Барчинлар жасоратини ўзида мужассамлаштирган, душманга қарши курашга отланган жасур аёл бўлиб гавдаланади:

Кириб келган сари душман ўт сочиб,
Мени қоплаб олди ғазаб, ҳаяжон,
Фашист куйдиргани ҳар хона учун
Қасос истагида оловланди жон.

У ўзбек адабиётида биринчи мартаба аёллар номидан шеър ёзиб «қўлимда қуролу устимда шинель» деб бонг урди. Фронтдаги азиз ёрига хитоб қилиб:

Ишқинг қанотда сени сўроқлаб,
Парвоз қилмоқдаман осмонда енгил.
Тездан етажакман сенинг ёнинга,
Қўлимда қуролу устимда шинель!—

дея майдонга чиқди.

Бу шеър шоиранинг Ҳамид Олимжон билан мушоирага киришишининг бир кўриниши эди. Ҳамид Олимжоннинг «Қўлингга қурол ол!» деган ҳайқирғига жавоб эди.

Зулфиянинг Улуғ Ватан уруши йилларида ёзган «Уни Фарҳод дер эдилар» поэмаси жангда фашист гандаларига қарши курашиб ярадор бўлган сеvimли ҳофиз Қобилқори Сиддиқовнинг жасурлигини улуғлайди. Қобилқори Сиддиқовнинг ярадор ҳолатда Фарҳод ариясини куйлаб жон бериши ва жангчиларни душманга қарши курашга отлантириши поэмада таъсирли ва ҳаяжонли қилиб ифодаланган.

Улуғ Ватан уруши даврида берилган сон-саноқсиз қурбонлар ва Ҳамид Олимжоннинг фожиали ҳалокати Зулфия шеърлятида висол ва ҳижрон, ҳаёт ва ўлим мавзунинг кенг ўрин олишига сабаб бўлди.

Аммо бу қадимий ва азалий мавзулар унинг шеърларида янгича бир тарзда ҳал қилинди. Зулфиянинг «Ҳижрон кунларида», «Юлдуз», «Не балога эттинг мубтало», «Сен қайдасан, юрагим», «Кўрганмидинг кўзларимда ёш» каби шеърлари оғир жудолик изтироби, айрилиқ ҳасрати, йўқотиш алами билан тўлиб-тошган ва ҳар қандай одам кўзидан беихтиёр қайғу ёшларини оқизадиган шеърлардир. Аммо улар инсонни ҳаётдан воз кечишга, бадбинликка томон судрамайди, улар юксак инсоний муҳаббатни улуғловчи, вафо ва садоқат туйғуларини қалбга сингдирувчи шеърлар бўлганлиги учун ҳам азиз ва мўътабардир. Бу шеърлар капиталистик дунёдаги буржуа адабиётчиларининг Улуғ Ватан уруши даври Совет адабиётида кишилар бирёклама, сохта, чуқур инсоний изтироблардан маҳрум қилиб, темир роботлар сифатида тасвирландилар, деган даъволари пуч ва асоссиз эканлигини исботловчи оптимистик лирик фожиалардир. Чунки бу шеърлар мавҳум ҳасрат-надомат ифодаси эмас, балки буюк гуманистик туй-

ғулар, меҳр-муҳаббат ҳислари билан лиммо-лим қалб-нинг айриликқа, ўлимга қарши исёнидир.

50 — 60-йилларда Зулфиянинг ижтимоий ҳаётга иштироки фаоллаша борган сари меҳнат мавзуи ва меҳнаткашлар образи унинг ижодидан тобора кенг ўрин ола боради. Шоиранинг «Хулқар» (1947), «Мен тонгни куйлайман», «Дугоналар билан суҳбат» тўпламларидаги шеърлар, публицистик асарлар ана шундан далолат беради. Кейинги йилларда Зулфиянинг жамоатчилик фаолияти халқаро миқёсда тобора кенгайиб борди. У гоҳ Ҳиндистонда, гоҳ Японияда, гоҳ Югославия, гоҳ Қоҳирада бўлиб ёзувчиларнинг анжуманларида қатнашди, тинчлик тарафдорларининг форумларида нутқлар сўзлади, дунёдаги прогрессив кучларни, тинчлик ва озодлик, тинчлик ва биродарлик каби буюк мақсадлар йўлида бирлашиб ҳаракат қилишга даъват этди. Унинг «Салом сизга эрқарвар эллар», «Мушоира» каби шеърлари худди ана шу курашлар жараёнида ҳиссий таассуротлар, юксак ғоялар илҳомидан пайдо бўлди.

Мушоира деган сўз аслида шоирларнинг ўзаро шеър айтишиб мусобақалашувини англатади. Зулфия қадимий сўзнинг ана шу маъносини янгилади, унга жуда катта ижтимоий мазмун сингдирди. «Мушоира» Осиё ёзувчиларининг Деҳлида ўтказилган конференцияси ҳақида жуда ёрқин тасаввур беради ва прогрессив шоирлар бирдамлиги ва ҳамкорлигининг санъаткорона ифодаси сифатида жаранглайди:

Бунда узоқдаги дўст бўлар яқин,
Санъат маҳоратнинг байрами бунда.
Қофия, сўз, мисра баҳслари қизгин,
Юраклар даврага киради бунда.

...
Шеър ўқийди Непал, Вьетнам, Хитой,
Рус, тожик ўқийди шеърини сарбаст,

Қора алангадай соқолли ҳиндлар,
Қордай оқ либосли бенгаллар, ҳиндлар.

...
Хавфдан халос бўлган башариятнинг
Ениқ нафасига тўлсин бу жаҳон.
Хавфдан халос бўлган башариятнинг
Қўшигин тўқисин озод, тинч инсон.

Демак, Зулфиянинг «Мушоира» асари шунчаки дав-
радаги беш-ўн шоирнинг навбат билан шеър ўқиб,
мусобақалашуви деган маънони англамайди, балки жа-
ҳон шоирларининг тинчлик, озодлик, тенглик, демокра-
тия учун кураш йўлидаги ғояларини ифодалашдаги
бирдамликни, ҳамкорликни, шоирона мусобақани англа-
тиш даражасига кўтарилади.

Зулфия СССР халқлари дўстлигининг оташин куй-
чиси сифатида барча қардош республикалар халқларига
таниш ва ардоқлидир. Унинг «Тожикистон хотиралари»,
«Юрак ҳамиша йўлда» туркумидаги «Қозоғистон ўлан-
лари», «Кўкчатов», «Укпар жиғали», «Булут ўйини»
каби шеърларидаги дўстлик туйғулари, бепоён она-Ва-
тан гўзалликларига чексиз муҳаббат, ҳар бир совет
кишиси қалбига куч-қувват, ором ва лаззат бахш этади.

Зулфия ижодининг интернационалистик мазмуни бу
билан чекланмайди. Унинг сеҳргар қалами буюк рус
шоири Некрасов ва украин адибаси Леся Украинанинг,
Соломея Нерис ва белорус Эди Огнецветнинг, Мирдзи
Кемпи ва ҳинд булбули Амрита Притамнинг асарлари-
ни ўзбек тилида ажиб жозибали оҳангларда янгатди.
У Ҳамид Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон», «Семурғ»
асарлари асосида опера либреттоси ва сахна асарлари
яратди. Мустай Каримнинг «Ой тутилган тунда» пьеса-
си Зулфия таржимасида Ўзбекистоннинг деярли бар-
ча театрларида қўйилди ва кенг шуҳрат қозонди.

Шоиранинг «Қуёшлик қалам» достони буюк адиби-
миз Ойбекка сўзлар жавоҳиридан ясалган поэтик ҳай-

кал бўлди. Буларнинг ҳаммаси Зулфияга чексиз ҳурмат, эҳтиром, обрў ва шуҳрат келтирди.

Зулфияни «Саодат» журнаlining муҳаррирлик столида, Водил ёки Самарқанддаги колхозлардан бирида пиллачилар ва пахтакорлар билан суҳбатда, Ўзбекистон ССР Олий совети сессиясининг минбарида, Тошкент, Деҳли, Қоҳира, Коломбо анжуманларида, япон аёллари билан дардлашувда, Ҳамид Олимжон ҳайкали қаршисида таъзимда, Саида, Гулчеҳра, Ҳалима, Ойдин, Мукаррама, Ҳамида, Бибисора каби шоира қизлар даврасида онабоши сифатида кўрганимизда ҳар гал қалбимиз қувонч ва ғурур туйғулари билан тўлади.

Ўзбеклар билан бирга қардош халқлар ҳам Зулфиянинг мафтунлиги бўлиб қолишди:

Степан Шчипачев Зулфияни

«Олам қандай баркамол, тугал
Бунга мисол — мана сен ўзинг»,—

деб улуғлайди.

Микола Бажан Зулфия ижодини «Бахт нурларига йўғрилган ижод», деб характерлайди.

Эди Огнецвет шоирамизнинг асарларини белорус тилига таржима қилар экан, уларни «юксак шеърый сарчашмалар», деб завқланади. Лидия Бать «у тонгни куйлайди» деб фахрланади. Қайсин Қулиев:

Ҳуснинг дилимизда уйғотар ҳавас,
Виждонимиз учун поклигинг ҳакам,—

деб шеър ёзади. Мирмуҳсин «Озод Шарқ қизи» сарлавҳаси билан унга қасида бағишлайди.

Ўзбекистон партия ҳукумати унга «Халқ шоираси» деган юксак унвон берди, Ҳиндистон «Жавоҳарлал Неру» мукофотига сазовор қилади, кўксига «Нилуфар» мукофоти лауреати нишони тақилади, Болгариянинг Қарилл Мнорадий ордени топширилади.

КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежнев Зулфия номини ардоқлаб тилга олади.

Юзлаб, минглаб китобхонлар Зулфия шеърларини тенгсиз завқ-шавқ билан ўқийдилар, ёд оладилар, декламация қиладилар. Ана шуларнинг ҳаммаси социалистик тузумнинг қудратини, ўзбек хотин-қизлари чордевордан мўъжизавий, қудратли кучга айланганлигини мужассамлантиради. Партиямиз бахш этган эрку имконият туфайли ўзбек совет адабиётида шундай бир истеъдод ва соз пайдо бўлдики, у аёл қалбининг фақат интим нола-фарёд билан куйлаши ҳақидаги асрий ақидага барҳам берди. Бу бизнинг Зулфиянинг янгроқ созидир:

Бу соз соҳиби халқининг яратувчилик меҳнати туфайли йилдан-йилга гуллаб-яшнаб, қудратли бўлиб бораётган Улуғ Ватанини таъриф-тавсиф этди, баҳор гулларини, куз неъматларини, пахтакор ва чорвадорларни, пиллачи ва соҳибкорларни мафтун бўлиб тасвирлади; «Ўзбек қизи овози»ни бутун дунёга эшиттирди, «Саодатнинг америкалик хонимга жавоби»ни ёзди; қишлоқда янгича тўй ўтказаетган «келинчак»ни қутлади; «зоотехник қиз»га олқиш ўқиди. Бу бизнинг Зулфиямиздир.

У бутун совет халқи номидан хорижий мамлакатларга кириб борди ва «Салом Миср», «Салом сизга эрк-парвар эллар» деб табассум қилди. Осийе шоирларининг тинчлик учун кураш анжуманига қатнашди ва улар Деҳлида ўтказган «Мушоира»ни дoston қилди; дунё халқларининг тинчлик учун курашини уюштиришда актив фаолият кўрсатди ва «Мен коммунистман» деб ҳайқирди. Уйда эса «Ўғлим, сира бўлмайти уруш», деб фарзандлари қошида парвона бўлди. Бу бизнинг Зулфиямиздир.

У «Саодат»ни ўзбек хотин-қизлари ҳаёти ва курашининг, қаҳрамонлигининг кўзгусига айлантирди. Юзлаб «Дугоналар билан суҳбат» қурди. Шогирдларининг шеърларини ўқиб, маслаҳат берди, илҳомлантирди.

Бу бизнинг Зулфиямиздир.

Каттакон Ватан ва буюк халқ хизматларидан ҳориб-
чарчаб қайтган дамларида ҳам унга ором йўқ: «Сен
қайдасан, юрагим», «Не балога этдинг мубтало», дея
азиз Ҳамид хотирасида ўртанди. Бу туркумдаги шеър-
ларида у жавоб қилишга лойиқ вафо ва садоқат маъбу-
даси бўлиб тавдаланди.

Бу бизнинг Зулфиямиздир. Яна сўзимнинг бошига
қайтаман. Зебунисо шоҳ қизи бўлишига қарамай:

Сад баҳор охир шуду ҳар гул бар фарқе жо гирифт,
Гунчаи доғи дили мо зеби дасторе нашуд,—

деб нола чекди.

Нодира малика бўлса ҳам:

Фалакдин ўтди фиғоним, қуёшга етди уним
Ҳануз Нодира кам бўлмади, бу оҳу наво,—

дея фарёд қилди.

Оддий темирчи қизи Зулфиянинг қуйидаги мисра-
лари эса ҳаққоний, юксак фахриядир:

Аёл бахти! Мендай аёл бахтига
Тақдир Маликани кўрганми лойиқ?
Халқ меҳрида, ёрман эл шуҳратига,
Бахтли аёл деса ҳақли халойиқ.

Ҳа, «Бахтли аёл деса ҳақли халойиқ».

1976

«КАРВОН ҚУНҒИРОҒИ»

Ижодкорнинг истеъдоди унинг воқеликни ўзича идрок этишида, даврнинг катта масалаларини илғаб умумлаштириши ва уларни ўзига хос шакллар ва усуллар, ифода-тасвир воситалари билан акс эттиришида намоён бўлади. Ижодкорда ана шундай белгилар бўлмаса, у тайёр андозаларнинг оддий тақлидчиси даражасида қолади, яратган асарлари китобхон тушунчасидан шунчаки ўрин олса-да, унинг қалбига ва руҳига сизиб кирмайди, абадий ўрнаша олмайди. Шу жиҳатдан қараганда адабиётга ўз образли фикрлаши, бадий воситалари ва усуллари билан киришга интилувчи ижодкорнинг пайдо бўлиши гўё янги хазина ёки булоқнинг кўз очишидир.

Омон Матжоннинг «Очиқ деразалар» тўпламида бўлганидек, «Карвон қўнғироғи» номли иккинчи китобидаги шеърлари ҳам бошқа шоирларникидан ажралиб туради, поэтик мазмуни, кашф этган образлари билан фарқ қилади. У шеърларидан бирида ёш болани кўчага, девор ва дарахтларга оқ бўр билан қуёшчалар чизиб ўйнашини ажиб меҳр-муҳаббат билан тасвирлайди. Боланинг оддий ўйинида инсон қалбида ёшлиқдан томир отувчи эзгуликни, гўзалликни нурга, юксакликка интилишини кўради. Девору дарахтларга қуёшчалар чизиб юрган болакайнинг келажакда нурга зор гўшаларга қуёш элтажагига бўлган ишонч катта поэтик ғояга айланади. Шу тарзда шоир инсон гўзаллиги, эзгу-

лиги, улуғлигини ўз поэтик гидроки, ўз образи билан янгидан кашф этади.

Сукунат тиллардир... Қачон ва кимдан эшитгансиз бундай иборани? Биринчи қарашда бу ибора ғайритабiiй туйилмайдими? Ҳа, шундай. Аммо Омон ўз поэтик талқинлари, мушоҳадалари билан ана шу «ғайритабiiй» иборага жон ато этади, ҳаётiiйлик бағишлайди: «Сукунат тиллардир... Оқшомнинг юлдузли тиллари, Гулларнинг илтижо тиллари... Кўзнинг киприк тили, ёш тили. Бутун самовотнинг бош тили...» Бу образлар ва поэтик талқинлар туфайли «сукунат тиллардир» деган ибора ҳаяжонли, сеҳрли, рамзий маъно касб этади ва провардида Ойбек ҳақида ўйлатади, хаёлга толдиради.

Омон Матжоннинг фалсафiiйлик ва тарихiiйлик билан йўғрилган бадiiй фикрлаш тарзи унинг шеърларига ўз муҳрини босади. Буни бошқа шеърларида бўлганидек, «Бир қадам олға» шеърда ҳам яққол кўриш мумкин. Бу шеърда инсоният тарихидаги чекинишларнинг ички моҳияти, фалсафаси пойма-поя очила боради. Чекинишлар илғор ва реакцион кучлар қарама-қаршилигини ифодалаш билан бирга жамиятни олға силжитиб, қийинчиликларни енгиш учун инсон тафаккури кашф этган тактик йўллардан бири сифатида талқин қилинади:

Келажакни кашф этдик чекинишларда шундай,
Боқiiйлик шарафига муяссар бўлдиж ўлиб.
Топталмасин кўклардан топган учқунимиз деб,
Биз гулханга чекиндик камтар Бруно бўлиб.

Омон Матжоннинг шеър учун танлайдиган тарихiiй фактлари умумбашарiiйлиги, кенг масшаблилиги билан алоҳида салмоқ касб этади. Юқоридаги бандда Брунонинг куйдирилиши чекинишларнинг мантиқiiй бир босқичи, бўлаги сифатида олинса, ундан кейинги бандда Улуғбек фожиаси умумлаштирилади. Навбатдаги банд-

да эса Россия революцион тактикасидаги, Улуф Ватан урушидаги чекинишларни тасвирлаш орқали олға қараб бориш ғояси илгари сурилади:

Ғарб ақлининг очгандир қурум босган кипригин
Ленин қорачиғида Разливга кўчган зиё,
Ун олчоқни Берлиндан Ньюренбергга элтгали,
Панфилов сафигача чекиниб келди дунё.

Бу каби мисраларда фактларни ҳис-ҳаяжонга, кучли поэтик фикрга айлантира олувчи, тарихий воқеалар денгизда бемалол ғаввослик қила олувчи, уларни совет кишиси, коммунист инсон нуқтаи назари билан баҳоловчи қобилият ва маҳорат ярқираб кўринади.

Омон Матжоннинг «Очиқ деразалар» тўпламида озгина нишон берган ҳажвий тасвирга мойиллик «Қарвон қўнғироғи» тўпламида яна аниқроқ кўзга ташланди. Муҳими шундаки, ҳажв воситаларини салмоқли ижтимоий ғояларни ифодалаш учун хизмат қилдиришга интилиш кучайди. «Деворлар» шеъри ана шу жиҳатдан характерлидир. Социалистик жамият нормаларига зид ҳолда «ўз дунёси»ни яратишга интиладиган, беҳисоб бойлик орттириш, уни авайлаб-асраб қўриқлаш ҳирси билан баланд деворлар қуршовида яшайдиган, айшу ишратни асосий шиор ва касбу кор қилиб олган типлар бу шеърда аччиқ киноя воситасида лаънатланади:

Қўрқма, қўрқмагин сен, эй қаллоб одам,
Кўрганмисан қачон кўчганин девор?!
Яшайвер тинчинга, қўрғонлар тикла,
Қат-қат деворларга ўра ҳар ёнинг!
Асраб ол қопоғон зотдор итлардан,
Яқин ҳам йўлатма бу кенг дунёни!

Заҳарханда ва кесатиг оҳанги билан суғорилган бундай жанговор туйғулар «Олтин», «Бойқушлар», «Еғмаган булутлар» каби шеърлар танасига ҳам асаб томирлари-дек ёйилган.

Омоннинг бадий фикрлаши ва оҳангларидаги тас-
вир палитраси ва шаклларидаги ранг-баранглик унинг
ижодига нисбатан катта ишонч ва умид ҳосил қилади.
Зотан, унинг тўпламида «Она деган сўз», «Инқилоб»,
«Бир қадам олға», «Коммунистнинг юраги» каби жўш-
қин публицистик монологлар ҳам, «Болакай чизган
қуёшчалар», «Иигирма иккилар», «Эски ўчоқ» каби
поэтик этюд характерида ёзилган шеърлар ҳам, «Чор-
лов», «Гурлан билан» каби мурабба ва мухаммаслар
ҳам, «Хум», «Ёнғин», «Ун учинчи эшик» каби поэтик
қиссалар ҳам, рубоийлар ҳам бор.

Қуйидаги икки бандни бир чоғиштириб кўрайлик:

Фурсати тугаганмас жангнинг ҳам, жадалнинг ҳам,
У мангу боқий қолур ҳаёт матлаби каби.
Мисли самандар қушдек бош кўтаргай хокидан
Курашда ўлган жами коммунистнинг юраги!

(«Коммунистнинг юраги»)

Хоразм бир зар китоб, зар узра зар Гурлан билан,
Хоразм уммон эрур, неча гуҳар Гурлан билан,
Хоразм бир офтоб, кўкда кезар Гурлан билан,
Хоразм бахтим қуши, мен унда пар Гурлан билан.

(«Гурлан билан»)

Биринчи банддаги тафаккурга бой лирик қаҳрамон-
нинг ҳукмона оҳангдаги жиддий публицистик монологи
тўлқинлантиради. Иккинчи бандда ўз юртини, шу ор-
қали Ватанини мафтун бўлиб куйлаётган шоирнинг
лирик ҳаяжони, оҳангдор такрорлар сеҳри завқ-шавқ
бағишлайди.

Шеър ҳаяжон ҳосил қилувчи фикр ва ёки фикр уй-
ғотувчи ҳаяжон билан тирик, таъсирчан ва қудратли.
Мукамал ва нимжон, сермағиз ва пуч, сермазмун ва
бемаъни, гулувли ва ҳиссиз шеърларни қиёс қилганинг-

да бу ҳақиқатнинг ҳаётийлигини яна ҳам чуқурроқ ҳис қиласан киши.

«Қарвон қўнғироғи» тўпламидаги ҳар бир шеър, ҳар бир мисра Омон Матжоннинг ўзига хос истеъдодидан хабар бериб туради. Аммо бу талантни камол топтириш устида ҳали кўп ишлаш керак. Мен бу ўринда айниқса бир масалага эътиборни тортишни истар эдим. Маълумки, социалистик реализм методи лирик поэзияда ҳам ҳаққонийлик, замонавийлик, тарихийлик каби хусусиятларни мисли қўрилмаган даражада кучайтириб юборди. Проза, конфликтлар ва характерлар курашини кенг тасвирлайдиган адабий турларгина эмас, лирик поэзия ҳам тараққиётимиз солномасига айланиб қолди. Бу анъана Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир, Зулфия, Ҳамид Ғулом каби шоирларнинг ҳар бири ижодида ўзига хос услуб ва шаклларда намоён бўлди. Ана шу традицияни қадрлаш, равнақ топтириш поэзияда реализмни янада чуқурлашувида ғоят муҳим аҳамиятга эга.

«Қарвон қўнғироғи» тўпламидаги «Йигирма иккилар», «Шуълалардан ҳайратланиш», «Бир қадам олға», «Деворлар» каби шеърларнинг ҳаётийлиги ва улардаги мазмун теранлигини кучайтиришда ҳужжатлилик ва тарихий конкретлилик муҳим роль ўйнаган. Бироқ тўпланда давримизнинг улкан воқеаларини, меҳнат кишиларининг характери, психологиясини акс эттириш асосига қурилган шеърлар оз. Борларида ҳам баъзан тарихийлик, конкретлик етишмайди, истиора ва ташбеҳларга нисбат излаш шартли — архаик характер касб этади. Масалан, «Қарвонлар» номли асарида Омон Туямўйин гидроузели қурилишида олган катта таассуротларини ифодаламақчи бўлган. Ният — яхши! Бироқ шу ҳодисанинг моҳиятини очиш учун қуйидаги мисраларда қўлланилган риторик саволлар ҳам, метафора-лар ҳам ўринли эмас: Али пайғамбарнинг ўз дулдული билан Амудан ҳатлаб ўтганлиги, Авлиё Сулаймон от-

лари учун саҳрода булоқ пайдо бўлганлиги ҳақидаги афсоналарни эслаб, бадий тафаккурни шу асосга қуриш билан улкан социалистик иншоотнинг аҳамиятини очиб бўладими ахир? «Қарвонлар»да катта социалистик иншоотнинг қаҳрамонлари амалий иши, характери, идеали, қийинчиликларни енгиши, кураши билан намоён бўлмайди.

Омоннинг бу масалага қандай қарашини унинг бундан кейинги асарлари кўрсатар. Аммо умуман олганда, «Очиқ деразалар», «Қарвон қўнғироғи» тўпламлари адабиётимизда эл эҳтиёжи учун зарур бўлган янги кон кўз очаётганидан далолат беради. Гап ана шу коннинг ва ҳаёт конининг социалистик реализм принциплари, воситалари билан кенгроқ ва кўпроқ қазилишида...

1976

ДРАМАТИК ДОСТОНЛАР

Омон Матжоннинг биринчи тўплами Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида «Очиқ деразалар» номи билан 1970 йилда босилиб чиққан эди. Бу тўплам билан танишган адабиёт мухлислари ва мутахассислари Омон Матжон ижодига катта умид боғлаганлари шубҳасиз. Матбуотда босилган тақриз ва мақолалардан, катта-кичик йиғинларда қилинган доклад ва маърузалардан бу аён. Кейинча нашрдан чиққан «Қарвон қўнғироғи» (1973), «Қуёш соати» (1974) китоблари бу умидларни янада мустаҳкамлади ва Омон Матжон истеъдодининг қирраларини — фалсафийлик ва мушоҳадакорликни, лиризм ва ҳажвиётни, тарихийлик ва замонавийликни уйғунлаштириш қобилиятини яққолроқ намойиш қилди.

Омон Матжон ўз китобхонлари кўнглини энди нима билан овлар экан, дея ширин ташвиш тортиб турганимизда, унинг «Драматик достонлар»и босилиб чиқди.

Лирик шеърлар, қўшиқлар, тўртликлар, лирик шеърӣ қиссалар, насрдаги назмлар, драматик достонлар... Ана шу жанрлардаги асарлар Омон Матжоннинг тематик ва материал, мазмун ва шаклда ранг-баранглик йўлидан бораётганлигидан гувоҳлик беради ва қувонтиради.

А. С. Пушкин «Ёзувчидаги бир хиллик ундаги ақлнинг бир ёқламалигидан далолат беради», деб бежиз айтмаган. Омон Матжоннинг беш йиллик адабий маҳ-

сулидаги ранг-баранглик алоҳида қадрланишга лойиқдир.

«Беруний», «Паҳлавон Маҳмуд» ва «Тўғон» асарларининг жанрини драматик дostonлар дея белгилаш муайян изоҳ талаб қилади, албатта. Бу асарлар диалоглар ва монологлар усулида ёзилган бўлса-да, муаллиф драманинг жанр хусусиятларига риоя қилиш йўлидан бормайди. Бу асарларни саҳнада намойиш қилиш зарурияти туғилиб қолгудек бўлса, эҳтимол режиссёр билан муаллиф ҳамкорликда анча бош қотиришлари керак бўлар. Интригаларни кучайтириш ва кўпайтириш, драматик ҳолатларни бўрттириш ва ихчамлаштириш устида ишлаш талаб қилинар. Зотан, Омон Матжон бу асарларни саҳнада кўришга эмас, кўпроқ ўқиб идрок қилишга мослаб, дoston сифатида ёзганлиги сезилиб турибди. Яъни муаллиф драма билан дostonнинг хусусиятларини қўшиб юборган. Қаҳрамонлар муносабатининг авж нуқталарини ҳис-туйғуларининг таранглашган ҳолатларини юксак кўтаринкилик билан аке эттириш, олижаноб фазилатларини романтик пафос билан улуғлаш бу асарлар нафасидан яққол уфуриб турадики, шу хусусиятлар билан ҳам улар дoston деб аталишга муносибдирлар.

«Беруний» ва «Паҳлавон Маҳмуд» асарлари Хоразмнинг узоқ ўтмишидаги зулматли ва чароғон саҳифаларини жонлантирса, «Тўғон» Амударёга сад боғлаётган замондошларимиз ҳаёти ва курашидан ҳикоя қилади.

Бу учала асар воқеалари асосидаги вақт қарийб минг йил. Аммо ҳар учала асарнинг ҳам ғоявий асосларини тўғрилиқ, мардлик, жасорат, дўстлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, юксак муҳаббат каби олижаноб фазилатлар билан эгрилик, қаллоблиқ, хиёнат, худбинлик, мансабпарастлик, шуҳратпарастлик каби манфур хислатлар ўртасидаги абадий кураш ташкил этади, воқеалар эса Хоразм образи атрофида жипслашадик, ана шу ришталар уларни бирлаштиради ва

уларни драматик дostonлар трилогияси деб аташ учун асос бўлади.

Олижаноб инсоний фазилатлар билан манфур хислатлар ўртасидаги зиддиятни узоқ ўтмиш ва ҳозирги давр воқеалари фонида бадий гавдалантириш учун шунга мувофиқ образлар яратиш, конфликтлар топиш, сюжет тузиш, тил ва композиция маҳоратини намойиш этиш талаб қилинади. Ана шуларни ўйлаганда Омон Матжоннинг драматик дostonларида кўпдан-кўп воқеалар ва ҳар хил характерлар ўртасидаги муносабатлар бадий тафаккур элагиде эланиб, пишитиб тақдим этилганлигини кўриб, қаноат ҳосил қилади, киши.

Хўш, мана Паҳлавон Маҳмудни олайлик. Унинг XIII асрда яшаганлиги, зўр паҳлавон бўлганлиги, форс тилида жуда кўп рубойлар ёзганлиги ҳақида умумий маълумотлар мавжуд эди, холос. Демак, ана шу маълумотлардан, унинг шахсиятидан, рубойлари мазмунидан келиб чиқиб, Паҳлавон Маҳмуд ва у мулоқотда бўлган кишилар образини яратиш бадий фантазиянинг кучига ва кўламига боғлиқ.

Омон Матжон Паҳлавон Маҳмуд, унинг Така ота бошлиқ ҳамкасб (пўстиндўз) дўстлари, севгилиси Бибиҳоним, Бибининг онаси Дуржон, акаси Аёз, Доруға ва унинг аъёнларидан Сотим, Шайх, Ҳинд подшоҳи Рой образларини ана шундай бадий тафаккур кучи билан яратган, улар ўртасидаги муносабатлардан қизиқарли сюжет воқеаларини келтириб чиқарган. Шу тарзда XIII аср Хоразмдаги қарама-қаршиликларни, инсон эрки ва қобилиятининг топталишини, Паҳлавон Маҳмуд буюк тарихий шахслардан бири сифатида ғоят ибратли, мазмундор, зиддиятларга тўла умр кечирганлигини конкрет ва яхлит бадий лавҳаларда гавдалантиришга муваффақ бўлган.

Муаллиф ўйлаб топган зиддиятли ҳолатлар асар қаҳрамони Паҳлавон Маҳмуд феълу атворидеги барча фазилатларни яққол гавдалантиришга хизмат қилган.

У қўшни қиз Бибихонни жонидан ҳам азиз билади. Унга жону жаҳонини бағишлашга тайёр. Бибихон излаб келганида Паҳлавон Маҳмуд уни дунёга сиғмас шодлик билан, жўшқин, самимий меҳр-муҳаббат билан қарши олади. Бу меҳр-муҳаббатни ифодаловчи ажойиб исра-лар юракка қўйилиб киради ва китобхонни дарзага солади:

Биби, Бибихоним, кўнглим чароғи,
Соғинч қушларининг беҳишти, боғи.
Юпанчим, севинчим, меҳрим, мадорим,
Феруза баҳорим, олтин сеторим.
Очил, шабнам дилинг кўриб ёнай мен,
Қўзларинг тубида мангу қолай мен.

Аmmo Бибихоннинг акаси Аёзнинг хислатлари Паҳла-вон Маҳмуд тушунчалари ва идеалларига мутлақо зид: Хоразм паҳлавони унвонини айёрлик билан олишдан ташқари, лаганбардорлик билан солиқ солувчи манса-бини ҳам эгаллайди. Меҳнаткаш халқдан турли баҳона-лар билан қайта-қайта солиқлар йиғиб, элу юртни та-лайди, хонадонларни топтайди, поймол қилади. Аёзнинг бу хатти-ҳаракатларига қарши Паҳлавон Маҳмуд аёв-сиз кураш олиб боради.

Пўстиндўзлардан қўшимча солиқ йиғишга келган Аёз ва унинг аёнлари билан мунозарга киришади, улар-нинг жирканч башараларини очиб ташлайди ва ҳайдаб юборади.

Паҳлавон Маҳмуд Аёзга ўзининг бир рубойисини узатар экан, «Исминг йўғу феълинг бор», дея рубойини баралла овоз билан ўқийди:

Ҳайратда боқаман баъзан «хўроз»га,
Қўкка учмоқ истар у ўхшаб ёзга!
Ахлат чўқилашга ўрганган боши
Қўйиб юборгаймн уни парвозга?!

Паҳлавон Маҳмуд бу рубоий орқали Аёзни маънавий жиҳатдан ерга парчинласа, иккинчи томондан, солиқчиларни бирма-бир девордан улоқтиради. Аёзнинг ўзини оти билан кўтариб йўлга тўғирлаб қўяди ва паҳлавонлигини зolimларга қарши курашда намоён қилади.

Хуллас, драматик дostonдаги бундай ҳолатлар Паҳлавон Маҳмуднинг шоирлик талантини ҳам, қўрқмас баҳодирлигини ҳам, халқ манфаати йўлида, жонини хавфга қўйиб бўлса-да, курашишга тайёр олижаноб одамлигини ҳам китобхон кўз ўнгида яққол гавдалантиради.

Ҳиндистонга саёҳат ва у ерда жаҳон паҳлавонлари билан курашларда ғолиб чиқиш, Ҳинд подшоси Ройнинг тазйиқларидан қутулиши, хоразмлик асирларни қулликдан қутқариш картиналарида Паҳлавон Маҳмуд шахсиятининг улугворлиги тобора яққолроқ намоён бўла боради.

Муаллиф Паҳлавон Маҳмудни фақат ёвузларга шафқатсиз бўлган баҳодир, курашларга тайёр паҳлавон, фалсафий ва ижтимоий мазмуни чуқур рубоийлар ижод қилувчи шоир сифатида кўрсатиш билан чекланмаган. Уни ғоят нозик қалб эгаси сифатида ҳам гавдалантирган. Шу жиҳатдан қараганда Маҳмуднинг охириги картинадаги ҳолати китобхон қалбига кучли ҳаяжон солади.

Паҳлавон Маҳмуд Ҳиндистондан Хоразмга қайтгандан кейин севгилиси Бибихоннинг Сотим томонидан ўлдирилганлиги ҳақидаги хабарни эшитади. Қалбида Сотимга қарши қасос ўти алангаланadi. Аммо шу пайт Сотимнинг ўзи Бибихон ҳажрида қон йиғлаб келади ва Аёз синглиси Бибихонни (доруғага тегишга рози бўлмаганлиги учун) бўғиб ўлдирганлигини айтади. Бугина эмас, Сотимни Бибихоннинг қотил деб овоза қилганлигини айтиб, фарёд чекади.

Энди Аёздан қасос олиш ҳисси Маҳмудга ором бермайди. Шундай ҳолатда у Бибиҳон қабрини зиёрат қилишга боради. Биби қабри устида унинг онаси Дуржон қон йиғламоқда, энди якка-ёлғиз ўғли Аёзнинг доғи ҳажрида ўртамасликни сўраб, ҳақ таолога илтижо қилмоқда эди. Бу фоже ҳолат унинг қарорини яна ўзгартиради ва у ўзининг бахтсизлигидангина эмас, балки замона зулмидан, давр бедодидан фарёд чекади, қизи мотамида ўртанаётган онанинг дардига малҳам топиш учун ўз қалбида аланга олиб ёнаётган қасос ўтини сўндириш чорасини излайди.

Эй ҳақ! Яна қандай шўриш, не кулку?!
Мен бугун ашаддий рақибим билан
Қурашга мададлар сўрасам сендан,
Отай деб унга шарт палаҳмонимни,
Сўрасам бергил деб унинг жонини —
Қулоқ осмоқ ҳатто турсин у ёқда,
Истак алангасин топтаб тупроққа,
Ёвимга минг жони бўлса бергувчи,
Ҳаттоким мададлар тилаб тургувчи
Нажот ҳамширасин рўбарў этдинг,
Бошимга яна бир гаш тақдир битдинг!

Шу тарзда Омон Матжон Паҳлавон Маҳмуднинг оғир тақдирини, мураккаб характерини ва умуман феодал жамият фожиасини гоёат ҳаяжонли бир тарзда гавдалантириб беради.

Олижаноб фазилатлар билан салбий хислатлар ўртасидаги зиддият «Тўғон» драматик достонида ҳам конфликт ва сюжетни ҳаракатга келтирувчи асос ролини ўйнаган. Аммо «Тўғон»даги конфликтнинг икки томонида турувчи одамлар ўз тушунчаси, психологияси, хатти-ҳаракати билан янги давр кишилари. Улардаги ижобий фазилатлар ва салбий хислатлар ҳам янгича кўринишларга эга. Масалан, конфликтнинг манфий оқи-

мида турувчи Қувватов, Бек, Назарбеков, Ҳаётхонлар Тўямўйин гидроиншооти қурилишига қарши эмас. Қурилиш бошлиғи Қувватовнинг иллоти шундаки, у котлован ва тўғонни тезроқ битказиб шуҳрат орттириш, мукофотлар олиш, кимсан фалончи деб тилга тушиш «орзуси» билан яшайди. Шунинг учун иншоотнинг сифати ҳақида чуқур ўйламайди. Унинг учун энг муҳими графикни вақтида бажариш.

Ёш инженер Бек эса мустақил фикрга эга эмас. У Қувватовнинг измидан чиқмай, обрў иззатларига шерик бўлса бас. Унинг турмуш ўртоғи Ҳаётхоннинг идеали эса, молу дунё, яхши уй-жой, обрўли, мансабдор эр.

Қурилишнинг бош инженери Феруз, бошқарма бошлиғи Низомов, Братск каби катта гидроиншоотларда ишлаб келган тажрибали қурувчи Виктор, Қилич, Саман каби ёшлар эса қалби пок, нияти соф кишилар.

Омон Матжон ўзи танлаган ана шу образлар характерларидаги хусусиятларни, уларнинг ишга ва одамларга бўлган муносабатларини конкрет ҳаётний лавҳаларда кўрсатиш орқали очиб бера олган.

Феруз қилинаётган ишнинг барча томонлари ҳақида чуқур мулоҳаза юритувчи, узоқни ўйлаб иш кўрувчи, халқ ва давлат манфаатларини ҳамма нарсадан устун қўювчи йнгит. Шунинг учун қазилаётган котлован чуқурлиги пландаги меъёрига етгандан кейин тупроқ составини, ер ости қатламларининг сифатини яна текширишдан ўтказади. Котлован тубида ўтмиш замонлардан қолган қандайдир ўпқон борлиги ҳақида қарорга келади ва шунинг учун ҳам котлован остига шу ҳолда бетон ётқизишга қарши чиқади.

Қувватов Феруз фикрлари билан ҳисоблашмай, тезроқ рапорт беришга шошилаётганлигини сезиб қолгандан сўнг эса котлованга сув қўйиб юборади. Сув ўпқонни ўйиб, тагига тортиб кетаверганидан сўнг Феруз гипотезасининг тўғрилиги аниқ бўлиб қолади. Котлован қайтадан мустаҳкам қилиб ишланади.

Шундай қилиб, автор Феруз образида катта гидроиншоот қурилишини келажакдаги ҳалокатдан сақлаб қолиш учун курашган қаҳрамонни бутун олижаноблиги билан, қатъияткорлиги, мулоҳазакорлиги билан гавдалантиради. У бошда кўп ва катта гапирмайдиган, бироқ ҳар бир ишни охирига етказиш учун қунт билан ҳаракат қиладиган актив фаолият эгаси сифатида кўринади. Гипотезаси исботлангандан сўнг эса, давримиз қаҳрамони сифатида янада вазминроқ салмоқ касб этади. Шунинг учун ҳам унинг Қувватов ва Бек каби амалпараст, шахсиятпараст, шуҳратпарастларни фош қилувчи сўзлари барча меҳнатсевар, ватанпарвар ёшларнинг қалб нидоси сифатида жуда таъсирли жаранглайди:

«Сахти сумбатларига қарасанг, қайси бир гўзал планетадан келиб қолган экан бу дилбар зотлар деб ўйлайсан! Ҳавасинг келади... Лекин аста-секин ичкари оламларига назар солсанг қабристон қуртларидан ҳам ашаддийроқ текинхўр!»

Социализм принципларига хиёнат қилувчиларнинг манфур хатти-ҳаракатларига қарши исён сифатида жарангловчи охириги монолог Феруз характеринигина эмас, балки драматик дostonнинг ҳам кульминациясидир.

Шу билан бирга Омон Матжоннинг драматик дostonларида танқидий фикр-мулоҳаза уйғотувчи айрим камчиликлар ҳам кўзга ташланади.

«Тўғонда» дастлабки қисмлар ортиқча чўзиб юборилган. Феруз ва Санамнинг асар бошидаги суҳбатлари асосий конфликт ва интригаларнинг келиб чиқиши учун замин ҳозирлашга хизмат қилдирилмаган. Шунинг учун ҳам у суҳбатларнинг узундан-узоқ давом этиши сюжет суръатини сусайтиради, характерларнинг инкишофига етарли даражада хизмат қилмайди.

Виктор, Санам, Қўзи каби образларнинг конфликт ва сюжет ривожиддаги мавқеи аниқроқ, конкретроқ қилиб белгиланиши лозим эди. Шундай суръат, ритм

суслиги «Паҳлавон Маҳмуд»нинг дастлабки ҳолатларига ҳам хосдек туюлади.

Омон Матжоннинг драматик дostonлари унинг ижод сўқмоқларидан дадил олға интилаётганидан далолат беради. Унинг муваффақиятлари қувончли.

1975

ҲАМИД ҒУЛОМ

Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий ва Садриддин Айний, Абдулла Кодирий ва Сўфизода каби устозлар бошлаб берган ўзбек совет адабиётини Ойбек ва Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон ва Комил Яшин, Уйғун ва Абдулла Қаҳҳор, Назир Сафаров ва Миртемир каби улкан талантлар ривожлантирдилар ва 30-йилларда янги поғонага кўтардилар. Улар социалистик реализмнинг имкониятлари беқиёс даражада кенг эканлигини ўз асарлари билан амалда намойиш қилдилар, гоёвийбадий мукамал асарлар яратиб, революцион курашларнинг, социалистик қурилишнинг қаҳрамонларини яққол гавдалантириб бердилар. Натижада халқнинг адабиётга бўлган меҳр-муҳаббати, адабиётнинг жамиятдаги мавқеи ва обрўи мисли кўрилмаган даражада ортди. СССРда социализмнинг ғалаба қозониши билан юзага келган кўтаринкилик бутун халқнинг ғайрат-шижоатини, илҳомини тўлқинлантириб юборди. Ана шундай бир пайтда, яъни 30-йилларнинг II-ярмида ўзбек совет адабиётига Шароф Рашидов ва Ҳамид Ғулом, Асқад Мухтор ва Саид Аҳмад, Зулфия ва Туроб Тўла, Иззат Султон ва Қуддус Муҳаммадий каби бир қатор истеъдодли ёшлар кириб келдиларки, улар Улуғ Ватан урушидан кейинги даврда ўзбек совет адабиётининг кенг масштабда, ранг-баранг жанрларда тараққий этиши ва янги камолот босқичига кўтарилишини таъминлаган катта ижодий кўчга айландилар.

Ҳамид Ғулом адабиётимизнинг учунчи бўғинига мансуб ана шу гуруҳнинг ҳамиша олдинги сафларида бориб, катта ижодий йўлни босиб ўтди ва халқимизнинг ардоқли ёзувчиларидан бирига айланди. Адиб ижодий ишини жамоатчилик фаолияти билан қўшиб олиб борганлиги туфайли унинг ижоди доимо халқимизнинг буюк мақсадлар йўлидаги, коммунистик қурилиш йўлидаги курашига ҳамоҳанг бўлиб ривожланди. Ҳамид Ғулом ҳаёт йўлининг саҳифаларини бирров хотирдан ўтказайлик: 30-йиллар давомида кундузлари аввал мактаб, кейинча олий ўқув юрти талабаси, кечқурунлари саводсизликни тугатиш курсларининг муаллими, газета, журналларнинг ходими, 1941—44-йилларда Ўзбекистон радиосининг редактори ва бош диктори, 1944—1954 йилларда «Совет Ўзбекистони» газетасида бўлим мудирининг, 1954—1956 йилларда Олий адабиёт курсининг тингловчиси, 1956—1958 йилларда «Литературная газетасининг Ўзбекистон бўйича мухбири, 1958—1965 йилларда Ўзбекистон ёзувчилар союзи правлениясининг секретари, 1965—1971 йилларда «Шарқ юлдузи» журналининг бош редактори, 1971 йилдан бошлаб эса Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг директори. Ана шундай актив меҳнат фаолияти ва айна пайтда Тошкент шаҳар ва область партия комитети аъзоси, Тошкент шаҳар ёки область совети депутати, СССР ёзувчилар Союзи правлениясининг аъзоси, Осиё ва Африка ёзувчилари билан алоқа боғлаш Совет комитетининг аъзоси, «Ватан» жамияти Президиумининг аъзоси сифатида олиб борган катта жамоатчилик фаолияти Ҳамид Ғуломнинг ижодига алоҳида бир активлик, кўтаринкилик, халқчиллик ва партиявийлик бахш этди. Ёзувчи ижодининг кўп тармоқли, кенг планли, кўп жанрли бўлиб ривожланишига асос бўлди.

60 йиллик шонли умр йўли, 45 йиллик тинимсиз меҳнат ва ижод якунига кўра биз бу кун Ҳамид Ғуломни ҳам шоир, ҳам адиб, ҳам драматург, ҳам публицист,

ҳам таржимон, ҳам адабиётшунос, ҳам меҳнат ветерани, ҳам жамоат арбоби сифатида ардоқлашга, олқишлашга, қутлашга муяссар бўлиб турибмиз.

Ҳамид Гуломнинг шеърӣ ижодини олиб кўрсак, шунинг ўзи ҳам бир ижодкор фаолиятининг мазмундорлигини белгилайдиган даражада салмоқли ва ибратли. Ингирмадан ортиқ тўплам, улардаги ғазаллар, ижтимоӣ-публицистик шеърлар, «Қитъалар уйғоқ» туркумини ташкил этган балладалар, «Украина еллари», «Ғалаба йўлида», «Қўшиқлар», «Севги», «Амазонка қўшиғи», «Лола кўл» каби дostonлар ана шундан далолат беради.

Она-Ватан муҳаббати ва халқлар дўстлиги, деҳқонлар саховати ва она-Ер ноз-неъматлари, тинчлик ва демократия учун кураш, озодлик ва мустақиллик учун курашаётган халқларнинг зафарлари, фожиаси ва орзу-умидлари Ҳамид Гулом шеърларининг мазмунини ташкил этди. Ана шу мазмун шоир шеърларининг салмоғи вазмин, ғоявий-эстетик қиммати баланд бўлишига асос солди.

У ўзининг бир қатор шеърларида чўлларни бўстонга айлантираётган қўли гул меҳнат қаҳрамонларини улуглайди, улар меҳнатининг яратувчилик моҳиятини, демак эстетик гўзаллигини очади, ўз шеърларини дала қаҳрамонларининг номи билан атади: «Жўра полвон», «Турдихон», «Тўлаган»... Бу шеърларни ўқиганда «Энг гўзал нарса ҳаётнинг ўзидир», деган эстетик ақида ҳақиқат эканини яна бир марта ҳис қилиш мумкин.

Маълумки, совет халқи ўз ватанида капиталистик тузум ва монархияни ағдариб ташлаб, социалистик революция ғалабасига эришган, ички ва ташқи душманларни, қаттол фашизмни тор-мор қилган буюк қудратли халқдир. Совет кишилари қалбида тарихий ғалабаларнинг ғурури яшайди. Ана шу ғурур туйғусининг ифодаси сифатида унинг дилига ва тилига ижтимоӣ-публицистик лириканинг ажойиб намуналари келади. Ҳа-

мид Фуломнинг лирика девонида ҳам ана шундай шеърлар кўп:

Гоҳ ер, гоҳ юлдузларда
яшовчи янги инсон
Бизнинг асрни
яъни «кўҳна тарих»ни титиб,
Аждодларнинг кўп ажиб нақлини тинглаган чоғ,
Унинг кўзи ўнгида,
абадий шони билан,
Уроқ-болға тамғалик
лола алвони билан
Порлайди Рейхстагга биз чиқиб тиккан байроқ!

Мен Ҳамид Фуломнинг «Ғалаба қасидаси» шеърдан мисралар келтирдим. Шоирнинг кўплаб шеърларидаги фикр ва туйғулар дунё ташвиши, ватан истиқболи, инсонлар тақдири ҳақидаги ўйлар билан яшовчи совет кишиси қалбига ана шундай яқин ва ҳамоҳанг.

Ҳамид Фулом дунё кўрган, жаҳон кезган шоир: у Европа, Осиё, Африка, Лотин Америкасидаги ўттиздан ортиқ мамлакатда бўлган ёзувчи. Бу мамлакатлардаги саёҳатлар, учрашувлар, ижодий алоқалар Ҳамид Фуломга жуда бой таассуротлар ва материаллар берди. Ана шунинг натижаси ўлароқ адибнинг «Европа таассуротлари» номли очерклар ва мақолалар тўплами, «Куба ҳикоялари» циклидаги новеллалари, «Қитъалар уйғоқ» номли туркумга кирувчи балладалари «Амазонка кўшиғи» номли поэмаси вужудга келди.

«Қитъалар уйғоқ» туркуми «Уруш», «Уй», «Хиросима», «Хусния Ҳамди», «Сўнгги кўприк», «Қалампир мунчоқ гул», «Ироқ юраги», «Жазоир фожиаси», «Қон бўлган юраклар», «Абиниса Мехти», «Этнадан зўрроқ», «Суд» каби йигирматача балладани ўз ичига олади. Бу балладаларда Америка журналисти мистер Вункс, мисрлик жафокаш аёл Хусния Ҳамди, проқлик револю-

ционер шоир Муҳаммад Ал-Жавоҳир, грек халқининг миллий қаҳрамони Монолис Глезос, жафокаш япон қизи гўзал Такака каби бир қанча лирик персонажлар мавжудки, уларнинг ҳар бири ўз тақдири ва характерига, психологик таҳлилига эга. Ана шу образлар қитъалар ҳамиша уйғоқлигини, озодлик ва мустақиллик учун кураш тобора аланга олиб боришини яққол бадий гавдалантиришга хизмат қилган.

«Амазонка қўшиғи» Чилининг оташин ватанпарвар фарзанди, жанговор шоир ва революционер Пабло Неруда ҳақидаги поэтик полотнодир.

Ҳамид Гулом, Файз Аҳмад Файз, Аллан Маршал, Жозеф Норт, Сакжод Зоҳир каби чет эллик прогрессив адиблар билан шахсий дўстлик, ижодий алоқа ўрнатган эди. Унинг, айниқса, Пабло Неруда билан дўстлиги адабий алоқаларимизнинг шонли саҳифаларини ташкил этади.

1965 йилда Пабло Неруда Ўзбекистонга келганида Ҳамид Гулом уни республикамиз бўйлаб саёҳат қилдиради. Самарқанд ва Бухоронинг мўъжизавий обидалари ва янги социалистик ҳаёти билан таништирди. Бир неча йилдан сўнг Ҳамид Гулом Чили сафарига отланганида Чилида фожиа юз бериб, демократик ҳокимият ағдарилган ва Пабло Неруда ҳам қора реакциянинг қурбони бўлган эди.

Ҳамид Гулом Перуга қўнишга мажбур бўлган, халқ фожиаси ва дўст мотами етказган мусибат туйғулари билан Чили чегараларига нигоҳ ташлаган эди.

Ана шу кечинмаларининг ҳаммаси «Амазонка қўшиғи» поэмасининг бир томондан аччиқ ҳасратнома, иккинчи томондан янги курашларга чақирувчи жанговор даъватнома бўлиб чиқишини таъминлади.

Паблонинг ўлими, унинг уйи, ижодхонаси, ўз уйида яратган «Бухоро музейи»нинг ёндирилиши, шоир рафиқаси Матильданинг мотами поэмада юрак дарди, алам кўз ёшлари билан тасвирланади:

Исла Неграда, ҳайҳот,—
Неруда уйи ёнар!
Демак Чилида ҳаёт
Зулмат билан қопланар.
Матильда дод солади,
Альпга тили заққум.
Ҳайҳот унда ёнади
Бахт, ижод, нур, табассум.
Унда ёнади Пабло
Сўзлари, хитоблари.
Эзгу макон — «Бухоро
музейи» китоблари.

Бу фожиага жаҳонда прогрессив кучларнинг тобора мустақамланиб бораётган fronti қарама-қарши қўйилади ва поэма демократия кучларининг ғалабасига ишонч оҳанглари билан тугайди. Ҳамид Фуломнинг «Севги» поэмасида эса Мирзачўлни ўзлаштирувчи ёшларнинг қаҳрамонона ишлари Азиз, Санобар, Ботир, Дилбар, Урмон каби образларнинг муносабатлари орқали ғоят кучли драматизм ва психологизм фонида тасвирланган.

1972 йилда яратилган «Лола қўл» поэмасида Нодира ва Мардонларнинг янги қишлоқ яратишда ижодий меҳнати, янгича муҳаббати ва шу билан бирга Тўлаган ва Меҳрининг ёшлиқда йўқотган бахтини қариликда қайта топиши ҳаяжонли ситуациялар ва қизиқарли сюжет линиясида берилган.

Ҳамид Фуломнинг драматургия соҳасидаги хизматлари ҳам алоҳида эътиборга сазовор. Халқимиз алал-азалдан кулгини, ҳазил-мутойибани, аскияни севади. Жамиятдаги иллатларга, инсонлардаги нуқсонларга қарши курашда кулгини ўткир бир қуролга айлантирган халқларданмиз. Шунинг учун ҳам адабиётимиз тарихида Гулханий ва Махмур, Муқимий ва Завқий, Ҳамза ва Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор ва Саид Аҳ-

мад каби сатира ва юмор усталари кўплаб етишган. Лекин, афсуски, комедия жанри бизнинг адабиётимизда Ҳамзадан кейин анча суст ривожланди. Абдулла Қаҳҳорнинг комедияларидан ташқари халқ эътиборини қозонган асарлар деярли йўқ эди.

Шундай бир пайтда Ҳамид Ғуломнинг «Ўғил уйлантириш», «Тошболта ошиқ», «Дил кўзгуси», «Ажаб ҳангомалар» каби асарларининг пайдо бўлиши халқимизнинг комедияга бўлган талабини қондиришда жуда катта роль ўйнайди. Хўш, Тошболта билан Рисолат парининг ўзаро иззат-ҳурмат, меҳр-муҳаббат асосига қурилган иссиқ муносабатлари, якка-ёлғизлик азобидан қутилиб кексайганда қайта бахт топишлари, фарзандларининг бахтини кўриш йўлидаги орзу-умидлари, бўлажак невараларининг тўполонини тасаввур қилиши, кимни яйратмайди, кимни қувнатмайди, кимга завқ-шавқ бағишламайди?!

Комедияда Тошболта ва Рисолат, Мирза ва Қаромат муносабатлари эскилик ва дин-хурофот қолдиқларини кулги билан фош қилиш фонида кўрсатиладик, бу асарнинг тарбиявий салмоғини оширади. Тошболта ва «Ўғил уйлантириш» комедиясидаги Норхўжа бошидан охиригача комик асосга қурилган персонажлар сифатида театрларимизга мукамал образ яратиш учун асос бўлди. Бу образлар талантили комик артист Соҳиб Хўжаевнинг тўлақонли юмористик ва сатирик образлар яратиб, халққа яқин ва севимли бўлиб қолишида катта роль ўйнади.

«Ўғил уйлантириш» комедиясидан бир саҳнани эслайлик: мана — Норхўжа ака (тасаввур қилинг — Узбекистон ССР халқ артисти Соҳиб Хўжаев) ўғли Бозорхўжанинг ошна-оғайнигарчилик билан институтга кириши шарафига бериладиган зиёфатга югуриб-елиб тайёргарлик кўрмоқда. Шу маросимга таклиф қилинган созанда-хонандалар кириб келадилар ва тез ритм билан «Ўхшайди-ку», ялласини куйлай бошладилар.

Норхўжа эса эшилиб ўйинга тушиб кетади. Шу пайт Бозорхўжа ва воситачи Салим Салимович маст-аласт ҳолда «Ухшайди-ку», ялласини чўзиб айтиб, зўрға кириб келишади. Ҳамма уларга тикилади. Салим Салимович диван устида тикка туриб Бозорхўжанинг навбатдаги имтиҳондан икки олганлигини ясама тантана билан эълон қилади. Базм шодиёнаси ўрнига нохуш жимлик чўкади, шодиёна қиёфалар бирдан сўлади, бошлар эгилади. Бу жим қолиш картинаси Норхўжа ва шерикларининг аҳволи, руҳиясини, социалистик ахлоқ нормалари олдида мағлуб бўлишларини аъло даражада ифодалайди. Бир қарашда қудалари олдида ўзининг «артель раиси» эканлиги, бўлажак докторнинг, профессорнинг отаси эканлиги билан мақтаниб, қирғий қараш қилиб турувчи, бир қарашда телефонда гапираётган одам катталардан бирортаси эмасмикан деб икки букилиб, ялиниб-ёлвориб гапирувчи, баъзан эса асабийлашиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетувчи Норхўжа фақат театрнинг эмас, балки драматург Ҳамид Ғулومнинг комик образ яратишдаги камоли маҳоратидан далолат беради.

Ҳамид Ғулумнинг ўзбек совет адабиёти хазинасига қўшган ҳиссаси, хусусан, ўзининг қайноқ социалистик воқеалик жабҳаларидан олиб ёзган очерк, ҳикоялари, повесть, романлари билан белгиланади. Ҳамид Ғулум қаламига мансуб «Олмос қизи» повести, «Машғал» дилогияси, «Сенга интиламан», «Бинафша атри», «Тошкентликлар», «Мангулик» романлари ўзбек адабиётида повесть ва роман жанри тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Бу асарлар Ҳамид Ғулум прозасида икки йўналиш ёнма-ён ривожланиб бораётганлигидан далолат беради. Бу икки йўналишдан бири — тарихийлик, иккинчиси — замонавийлик. Энг муҳими шундаки, адиб тарихий тематикани замонавийлик, замонавий тематикани тарихийлик руҳи билан суғора олади.

«Машъал» дилогиясида 20-йилларнинг тарихий во-веа-ҳодисалари, совет ҳокимиятининг ички ва ташқи душманларига қарши кураш, қишлоқ советлари тузиш, колхоз қуриш, мактаблар очиш, хуллас социализмни барпо қилиш — Ботирали, Утал, Қамчи, Мавлон ака, Эъзозхон, Қумри, Раззоқ, Умрзоқ оталарнинг Бадриддин Маҳдум, Арслонбек, Зиядулла, Абдурахмонбой, Раҳим домла, Комил ва Саид афанди каби эски тузум тарафдорларига қарши кураши жараёнида гоят ёрқин, ҳаётӣй ва ҳаяжонли қилиб тасвирланади.

Ботирали ва Эъзозхоннинг халқ ва партия ишига жонбозлиги, муҳаббатдаги садоқати ва инсоийликдаги поклиги неча-неча авлодлар учун намуна мактаби ролини ўйнайди.

Ҳамид Ғулом романлари халқимизнинг социализм қуриш учун олиб борган тарихий кураш йўлини пойма-поя акс эттирувчи бутун бир силсилани ташкил этади: Ҳақиқатан ҳам кейинча яратилган «Мангулик»ни қамраб олган даври, воқеа-ҳодисалари билан «Машъал» романининг мантиқий давоми дейиш мумкин. «Мангулик» даги Масъуд, Салима, Дилдор, Андрей, Исоқ оқсоқол, Карима хола, Алимардон Сатторов кабилар янги жамият қуриш, янги маданият тарқатиш, контрреволюцион кучларни тор-мор қилиш ҳаракатининг фидойилари бўлиб, улар гўё Ботирали ва Эъзозхонларнинг ишини, курашини давом этдирадидлар, мураккаб ҳаёт мактабини ўтиб чиниқадилар.

Мамлакатимиз ва халқимиз тарихида Улуғ Ватан уруши даври алоҳида бир тарихий босқични ташкил этади. Ҳамид Ғулом халқимизнинг бу даврдаги матонати ва қаҳрамонлигини «Тошкентликлар» романида тасвирлади.

Эвакуация қилинган юзлаб оилаларни тошкентликлар хонадонларига жойлаштириш, завод-фабрикаларни ишга тушириш, фронтга ёрдам уюштириш, оғир меҳнат frontiда жонбозлик кўрсатиб ишлаш билан боғ-

лик веқаларни тасвирлаш жараёнида Ойниса хола, Қўлдош ота, Дадавой, Алижон каби кекса авлодга мансуб қарияларнинг, Йўлдош Охунбобоев, Усмон Юсупов каби партия-совет раҳбар ходимларининг ватанпарварлиги, меҳнатсеварлиги, олижаноблиги ва бошқа фазилатли хусусиятлари китобхон кўзи ўнгида яққол гавдаланади.

Ойниса холанинг фарзандлари Эргаш, Йўлдош ва уларнинг дўстлари образлари орқали халқимизнинг фашист босқинчиларига қарши курашдаги қаҳрамонликлари ўзининг ёрқин ифодасини топади.

Бу роман алоҳида-алоҳида оилалардан, турли миллат кишиларидан ташкил топган катта совет оиласининг бирдамлигини, қудратлилигини ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтишга қодирлигини намоён қилувчи бадийи полотнодир.

«Сенга интиламан», «Бинафша атри» романлари эса халқимизнинг Мирзачўл ерларини ўзлаштириш, пахтадан мўл ҳосил етиштириш, янги қишлоқ ва шаҳарлар бунёд этиш йўлидаги меҳнат қаҳрамонлиги манзараларини жонлантиради.

Бу романлардаги Феруза ва Норқўзи, Асалхон ва Шерали, Дилдор ва Аҳмаджон, Нафиса ва Азиз каби ёшлар меҳнатсевар, ижодкор, қайнаб-тошган замондошларимизнинг типик вакиллари сифатида китобхоннинг меҳр-муҳаббатини қозонади, ҳаётда, ишда, курашда доимий ҳамроҳ бўлиб қолади.

Ҳамид Ғулом ижодининг жуда муҳим бир қиррасини бадий таржима ташкил этади. Ўзбек китобхонлари Пушкин ва Лермонтовнинг бир қатор шеърларини, «Тош меҳмон» драмаси ва «Мцири» поэмасини, В. Шекспирнинг «Ун иккинчи кеча», Лопе де Веганинг «Қўзибулоқ қишлоғи» комедиясини, Н. Тихонов, Қ. Симонов, А. Сурков шеърларини Ҳамид Ғулом таржимасида ўқишга ва саҳнада кўришга муваффақ бўлдилар.

Ана шуларнинг ҳаммаси Ҳамид Гуломнинг ижодий фаолияти гоят мазмунли, серқирра ва ранг-баранг бўлиб ривожланганлигидан далолат беради.

Ҳамид Гулом ижоди айни камолот босқичида. Бу сержилва ижоднинг самараларидан халқимиз ҳали узоқ йиллар баҳраманд бўлажак.

СУЛТОН АКБАРИЙ ПОЭМАЛАРИДА ЛИРИК ВА ЭПИК ТАСВИР УЙҒУНЛИГИ

50-йилларнинг бошларида «Қатта мақсад йўлида», «Тинчликни олқишлайман» номли публицистик мақола ва очерк тўпламлари билан ўзбек адабиётига кириб келган Султон Акбарий 1954 йилда «Ижодкорлар» номи шеърлар тўпламини нашр эттирди. Бу тўпламдаги кўпгина шеърлар Султон Акбарийда воқеабанд, сюжетли шеърлар ёзишга мойиллик кучли эканидан далolat бериб турар эди. Чунки, «Инженер Черниш», «Аму бакенчиси», «Радист», «Ботаник қиз саҳрода», «Бинокор сўзи», «Лауреат», «Энага» каби шеърларида мавзу лиро-эпик планда, муайян воқеа-ҳодисалар тасвири орқали ёритилади.

Лиро-эпик тасвирга мойиллик Султон Акбарийнинг тез орада поэма жанрида куч синашга ўтажагидан далolat берар эди. Ҳақиқатдан ҳам шундай бўлди. 1955 йил охирларида С. Акбарийнинг «Мирзачўл дафтари» номли поэмаси босилиб чиқди.

Султон Акбарийнинг бу поэмадаги асосий нияти асрлар давомида ҳаётсиз, чанқаб ётган Мирзачўлда совет кишиларининг азму қудрати билан янги ҳаёт барқ уриб яшнаш бошлаганлигини куйлашдан, олима, агроном ўзбек қизининг жонли образини яратиб, уни улуглашдан иборат эди. Поэманинг дастлабки қисмларида Чиннихоннинг Москвада Қишлоқ хўжалик институтини тугатгандан сўнг Мирзачўлга келиб, янги ўзлаштирилган ердаги колхозда қизғин меҳнат қучоғига отилган-

лиги тасвирланади. У колхозда ишлар экан, раиснинг бепарволигини, консервативлигини кўриб газабга келади. Қолхознинг умумий ҳисобот мажлисида раисни қаттиқ танқид қилади:

Янгиликни ҳазм қилолмайсиз,
Техникага жазм қилолмайсиз.
Танқид иси келганда ҳар гал
Қорамолни ўйлайсиз дарҳол.
Ё биз билан ёки май билан,
Ё иш билан ё «ҳай-ҳай» билан,
Бўлиш керак — бор гапни айтдим,
Мулоҳаза, талабни айтдим.

Чиннихоннинг бу гапларида қатъият, жонкуярлик, қизгин характер балқиб туради. Афсуски шу қизгин характер поэманинг фақат «Ҳисобот сайлов» бобидагина аниқ ва равшан кўринади. Кейинги бобларда эса ана шу қизгин характер у ёқда турсин, ҳатто, Чиннихоннинг ўзи ҳам кўринмай қолади. Шунга кўра поэмадаги асосий эпик линиянинг тарраққиёти ҳам тўхтади, воқеа ривожланмайди, асосан, образларнинг ўзаро муносабати, тўқнашуви кўрсатилмайди. Поэманинг кейинги бобларида раиснинг қайта тузалганлиги, ишларнинг яхши йўлга қўйилганлиги ҳақида умумий маълумот берилади, холос.

«Мирзачўл дафтари» поэмасининг охирларида ҳинд делегациясининг Мирзачўлга келиши ҳамда икки кампирнинг ўз келинларига муносабати мунозарасини шеърӣй техника ва бадиий тил жиҳатидан анча дуруст тасвирловчи эпизодлар бор. Аммо бу эпизодлар поэма композициясига сингиб кетмаган. Бу эпизодлар ўз-ўзи-ча қизиқ ва таъсирли бўлса ҳам уларнинг поэмдан ўрин олиши мантиқий асосланмаган.

Шуни айтиш керакки, Султон Акбарӣ «Мирзачўл дафтари» поэмасида эпик тасвир билан лирик тасвирни

бир-бирига узвий қўшиб олиб боришга ҳаракат қилган. Поэманинг кўп ўринларида қуйидагидек ҳаяжонбахш лирик тасвирлар бор:

Баҳор, баҳор,
Мафтун этади
Атласдайин жамолинг сенинг.
Ва лаблардан ўйиб кетади
Тутқич бермай шамолинг сенинг.

Афсуски, ана шундай сатрлар номукаммал эпик линия ичида йўқолиб кетгандай бўлади.

Шундай қилиб, «Ижодкорлар» тўпламидаги шеърларда эпик тасвирга мойилликнинг кучлилиги Султон Акбарийни тезда поэма жанрида куч синашга олиб ўтган бўлса-да, бу йўлдаги дастлабки уриниш унчалик қувончли натижалар бермади.

1956 йилда «Шарқ юлдузи» журналида шоирнинг иккинчи поэмаси — «Фарзанд» босилиб чиқди. Бу асар 140 мисрадан иборат. Аммо ана шу кичкинагина поэма ўзининг ғоявий-бадний қиммати билан 50-йиллардаги ўзбек совет эпик поэзиясида жуда муҳим ўрин тутди. Бу поэмада 50-йилларнинг иккита актуал мавзун бир-бирига ғоят муваффақиятли уйғунлаштирилган ҳолда ёритилган. Улуғ Ватан уруши фронтларида бегуноҳ фарзандларнинг қирғинини кўриб, дилгир бўлиб қолган жангчи отанинг ўз фарзандига меҳр-муҳаббати ва фарзандларини янги уруш олови гирдобига тортувчи империалистларга қарши нафрат ва тинчлик учун кураш мавзун. Хўш, «Фарзанд» поэмасида бу икки мавзу қандай қўшилган, қандай уйғунлашган, бир-бирининг инкишофи ва ривожига қандай таъсир кўрсатган?

Поэма лирик қаҳрамоннинг янгигина тугилган ўз фарзандига бўлган оташин муҳаббатини лирик формада ифодалаш билан бошланади:

Оппоқ қулунум, сен этга ёпишиб,
Ҳаёт куртагидай йиққанингда куч,

Онанг қизлар билан боғда чопишиб,
Кўм-кўк довуччага бўлганида ўч,
Ширин хаёлмидинг, жуй, бойликмидинг,
Бувинг тикар экан шоҳи йўрғакбоғ,
Қизми, ўғилмидинг, бир ойликмидинг,
Юрагимга ишқдай ўрнашганинг чоқ?

Ўзбек совет поэзиясида оталик ҳисси ҳақида ҳам, фарзанд меҳри ҳақида ҳам жуда кўп ажойиб мисралар тўқилганлиги маълум. Лекин «олов ёшликдаги кечаги бўйдоқнинг» ота бўлиш ҳодисасидан олган туйғусини, завқу шавқини, янгигина туғилган гўдакка бўлган оташин муҳаббатини жўшқин ва содда лиризм билан ифодаловчи бу тасвир ўзича янги, оригинал ва самимий.

Султон Акбарийда дастлаб эпик тасвир билан лирик тасвир муваффақиятли уйғунлаштирилмаганлигини гаъкидлаган эдик. «Фарзанд» поэмаси шу жиҳатдан шоир ижодида алоҳида ўрин тутади. Бу поэмада эпик ва лирик тасвир бир-бирини тез-тез алмаштириб туради, бир-бирига узвий қўшилиб кетади ва бир-бирини тўлдиради ва мукамаллаштиради. Ҳақиқатан ҳам фарзандга хитобан айтилган юқоридаги лирик мисралардан сўнг, китобхон кўз ўнгиде янги ота тараддудининг айрим эпик кадрлари ўта бошлайди:

Тугруқхона. Очиб ҳаётга қучоқ,
Чақалоқлар она ҳидин оларди.
Олов ёшликдаги кечаги бўйдоқ
Ота бўлганига ҳайрон қоларди.
Хиёл қизариброқ магазинчидан
Ёзиб беринг дерди,— коляскага чек.
Харидорлар кулиб қўяр ичидан,
Фарзанд лаззатини бирга тотгандек.
Кичик гражданга метрка керак,
Қайд қилишар расмий ҳужжатда отин,
Яхши тамшанмаса, эммаса кўкрак,
Уйқу қучоғига кирмас эр-хотин.

Жуда характерли ва конкрет деталлар воситаси-
ла яратилган ана шу эпизодлардан сўнг поэманинг ли-
рик қаҳрамони яна ўз ўғлига мурожаат қилишга ўта-
ди. Бу мурожаат жараёнида лирик қаҳрамон яқиндаги-
на бўлиб ўтган даҳшатли урушнинг ота-оналарни ҳам,
ғўдакларни ҳам аямай ажал гирдобига улоқтирганли-
гини хотирлайди:

Сен, Қўчқорвой ўғлим,
Тугилмай ҳали,
Кирмасингдан бурун одам тусига,
Вабо ташувчининг темир чангали
Тирногин сиртмоқчи бўлди ҳуснингга.
Мен урушнинг олов, тош отганини,
Қилич чопганини кўрганман, кўзим.
Мен кўрганман уфқда кун ботганини,
Қўрғошиндай оқиб тушганда кўзим.

Худди ана шу ерда Улуғ Ватан урушининг сон-санок-
сиз даҳшатли манзараларидан баъзи бирларини кичик
лавҳаларда эпик тасвирлаш зарурати вужудга келади.
Натижада совет кишисининг Ленинград блокадаси вақ-
тидаги мисли кўрилмаган қаҳрамонлигини, тоқату бар-
дошини, кичкина Вованинг фожиали ҳалокатини умум-
лаштирувчи эпик лавҳа поэма композициясидан табиий
равишда ўрин олади, уни тўлдиради ва етиштиради.

Урмондан қўзиқорин териб қайтаётган онанинг душ-
ман ўқиға учиб ётганлиги, унинг қизчаси илиқ мурдани
қучганича «бел мимими» деб зор қақшаётганлигини,
Қизил Путилов заводининг сувсиз, ўтинсиз, совиб ётган-
лигини, Болтиқ сувларига чўкиб кетган матроснинг ўғли
кичик Вовага ўзбек солдатининг (лирик қаҳрамоннинг),
вақти-вақти билан «Бир япроқ гўшт ва нон» етказиб бе-
риб турганлиги, фашист самолётларининг бомба таш-
лашларидан бирида «Вова қолган уйнинг ўрни ўнгир-
дай» ўпирилганлиги ва «кичик Воважоннинг гиштлар

тагида тахтакачдай» бўлиб қолганлиги, Ленинграддаги совет кишиларининг блокада вақтида ана шундай азоб-уқубатларга қаҳрамонона бардош берганликлари ғоят кичкина эпик штрихлар орқали бўлса-да, китобхон кўз ўнгидан бирма-бир ўтади.

Вованинг ҳалокати лирик қаҳрамон — Ленинград блокадасининг иштирокчиларидан бири бўлган ўзбек жангчисини ларзага келтиради, уни ғазаб ва ҳасрат оташида ёндиради.

Поэмадаги эпик линиянинг ана шу кульминацияси ҳаяжонли лирик тасвир билан яқунланади. Шоирнинг қон ёш билан битилган қуйидаги мисраларида лирик қаҳрамоннинг Вова ҳалокатига тутган катта мотами, улуғ рус халқига бўлган оташин муҳаббати, унинг ҳалокатининг сабабкори бўлган фашизмга нафрати жуда таъсирчан ифодаланган:

Ўзи туғилган у иссиқ инидан,
Учиб кетолмаган қушчам, қайдасан?
Баҳра олмоқликка нур тўлқинидан,
Парвоз этолмаган қушчам, қайдасан?
Эй, бир қошиқ қонинг хуни, нафрати,
Ҳаёт қузғунларни бурдалаб юбор!
Яна ҳам зичлашиб жангчи сафлари,
Нева уфқлари бўлсин беғубор!..

Шоир Улуғ Ватан урушининг мудҳиш манзараларидан айрим штрихларни чизиб, Вова ҳалокатининг фожиасини бутун даҳшати билан очиб берганидан сўнг, яна ўз фарзандига мурожаат қилишга ўтади. Империалист уришқоқлардан нафратланиб, ўғилчасини янада қаттиқроқ бағрига босади, янада кучлироқ муҳаббат билан эркалайди.

Шундай қилиб, фарзандга муҳаббат ғояси тинчликни олқишлаш ғоясига, фашизмни ва янги уруш оловини ёқишга интилаётган империализмни лаънатлаш ғояси-

га ўсиб чиқади. Натижада поэманинг лирик қаҳрамони фарзандларни янги уруш ҳавфидан ҳимоя қиладиган жангвор курашчи сифатида гавдаланади.

Лирик қаҳрамон ўз ўғлининг тинч-омон яшашида, бехавотир ўсиб-улғаяётганида тинчликнинг қудратли тантанасини кўради. Совет ватанининг тинчлик посбони эканидан, ваболарнинг йўлини тўсиб турганлигидан қувончларга тўлиб-тошади, унинг қалбида ўз Ватани билан фахрланиш ҳисси қайнайди, ғурури тошади:

Маца, новвотим, сен ухлаб ётибсан:
Қимти лабларингда ингичка кулки.
Қуёш нурларига сен ғарқ ботибсан,
Совет Ватани бор — сен амин бўлки,
Бу куч ваболарнинг йўлини тўсар,
Қонга бўялмайди ҳаёт кўйлаги.
Тинчлик кунда сену мен билан ўсар,
Сен — тинчликнинг битта кичик бўлаги.

Кўринадик, Султон Акбарийнинг «Фарзанд» поэмаси тинчликни кимдандир дўқу пўписа билан талаб қилувчи риторика эмас! Йўқ, асло бундай эмас! Шоир ўзининг фарзандга бўлган муҳаббатини ифодалаш ва Вова ҳалокатининг фожиасини тасвирлаш орқали тинчликни талаб қилишнинг чуқур мазмунини поэтик тарзда очиб беришнинг ўзига хос таъсирчан ва мазмундор йўлини топган.

«Фарзанд» поэмасидан бир йил кейин нашр этилган «Гирдоб» поэмаси Султон Акбарийнинг маҳорати тез ўсаётганлигини кўрсатувчи, шоирнинг истеъдодини ўзида тўлароқ мужассамлаштирувчи асар сифатида юзага келди. «Фарзанд» поэмасида эпик линия ўринли равишда ғоят қисқа лавҳалар ва сиқик деталлар орқали берилганлигини кўрдик. Ана шу жиҳатдан қараганда, «Гирдоб» поэмасида Султон Акбарий қобилиятининг янги томонлари, яъни эпик линияни фақат лирик қаҳ-

рамоннинг кечинмалари ва хотиралари орқали эмас, балки образларнинг характери, фаолиятини, ўзаро муносабатларини кенг планда тасвирлаш орқали ривожлантира бориш кабилар яққол кўзга ташланади.

«Гирдоб» поэмаси масштаби кенг, эпик асар бўлиб, унда биринчидан, ўзбек халқининг асрлар давомида тортиб келган жафоси, азоб-уқубатлари Октябрь революцияси арафасидаги воқеа-ҳодисалар тасвири орқали кўрсатиб берилган. Иккинчидан, ўзбек халқи ҳаётидаги буюк тарихий ўзгариш — улуғ рус халқи билан ҳамкорликда феодал-мустамлака тузумини ағдариб ташлаши, яъни революцион кураши акс эттирилган.

Шоир ижобий қаҳрамонлар — Жўрақул ва Нигорнинг ҳаёти, кураши ва тақдирида ўзбек халқининг Октябрь революцияси йилларидаги кураши ва тақдирини кўрсата олган.

«Гирдоб» поэмаси революция арафаси йилларидаги Тошкент учун типик бўлган бир шароитни конкрет лавҳаларда умумлаштириш билан бошланади. Авторнинг ўткир поэтик дид билан топган деталлари эски Тошкентдаги марказий кўчалар ва гузарлар картинасини китобхон тасавурида яққол жонлантиради: миршабларнинг «Эски Жўва»ни айланиши, масту аласт бой ва гумашталарнинг извошларга тушиб заводчи бой базмига жўнаши, чойхоналарда бармоқлар зарбидан йиғлаётган торлар, ҳисни кўзғовчи аламли хиргойилар, тиззаларда қулдираган чилимлар, давра тепасида кезаётган тутунлар, турли-туман масалаларга бағишланган суҳбатлар, камбағалларнинг кўчалар ва чойхоналарда зору саргардон кезишлари ҳамда шу каби бошқа воқеалар, ҳолатлар китобхон кўз ўнгида реал ва ҳаққоний гавдаланади. Шоир ўз қаҳрамони Жўрақулни бошдан-оёқ ана шундай типик шароит ичида кўрсатади ва китобхонни унинг аҳволи, кечинмаси, саргузашти билан таништиради:

Бир ошамча олиб никоҳ ошидан
Эски чопонида қарзга ботди у.
Ерла қовушди-ю, шўрлик бошидан
Ғам аримай, ўзин жарга отди у.
Ямоқчининг ўгли қаёққа борсин?
Кимнинг этагини ўпиб ёлворсин?

Бу мисралар китобхон қалбига қуйилиб киради ва уни Жўрақул тақдирининг ғамгин кузатувчисига айлантиради. Тўғри, Жўрақулнинг бу ўриндаги ҳолати «Бой ила хизматчи» даги Ғофирнинг ҳолатини эслатади. Бироқ ана шу ўхшашликка асосланиб, поэмани камситишнинг ҳожати йўқ. Сирасини айтганда, шоир адабиётдаги бошқа жанрларда, драма, роман ёки повестда ишланган бирорта сюжет асосида поэма яратиш ҳуқуқидан маҳрум эмас. Бундан ташқари «Гирдоб» поэмаси революция арафаси ва революция йилларидаги воқеа-ҳодисаларга бағишланган бошқа асарларнинг такрори эмаслиги ҳам равшан. Ғофир ҳам, Жўрақул ҳам ўз севгилиси билан қовушиши эвазига, яъни тўй харажатлари туфайли бойдан қарздор бўлиб қолса ҳам китобхон кўз ўнгида Ғофир Ғофирлигича, Жўрақул Жўрақуллигича гавдаланади.

«Гирдоб» поэмасида тасвирланишича, қарздорлик Жўрақулни дарҳол сарсонлик ва саргардонлик кўчасига олиб чиқади. Бу кўчадаги ифлос ниятли, қиморбоз бойваччалар Чиноқбойвачча бошчилигида уни нотўғри йўлга тортиб, ифлос машғулотлар билан шуғулланишга мажбур қиладилар. Ёмон хислатларга эга бўлмаган Жўрақулнинг ярамас ишларга ичкилик ва қимор ўйинига тортилиши, поэмада ишонарли қилиб тасвирланган. Қарздан қутилиш ва рўзғор тебратишнинг чорасини излаб кўчаларда зору саргардон бўлиб юрган Жўрақулнинг Чиноқбайваччалар томонидан маст қилиниши, қимор ўйнатиши ғоят табиий бўлиб чиққан. Бу билан шоир Жўрақулнинг ёмон йўлга киришига унинг

ўзи эмас, балки ўша замон, ўша типик шароит айбдор эканини кўрсатиб бера олган. Чиноқбойвачча ё қарзингни уз, ёки ошиқ от,— деб ўшқиради Жўрақулга. Ана шу тарзда зўравонлик ва ҳийла-найранг билан Чиноқбойвачча Жўрақулнинг сеvimли ёрини — хотинини «ютиб олади». Шундан сўнг ўз кишилари билан қоронғи тунда келиб Нигорни отга ўнгариб, олиб қочади.

Қанчалик мудҳиш ва даҳшатли манзара! Бу бадий картина орқали шоир Октябрь революциясидан олдинги бойлар ҳаётининг зўравонлик ва бузуқликлар билан, муттаҳамлик ва олчоқликлар билан, камбағаллар ҳаёти эса қайғу-алам ва фожиалар билан тўлиб-тошганлигини тарихан конкрет, ишонарли тасвир орқали кўрсатишга муваффақ бўлган.

Нигорнинг ўғирланиши билан қалби қасос ўтида ёнган Жўрақул табиий равишда зулм-истибдодга қарши кураш йўллари излай бошлайди. Бевосита халқ орасида бўлиш, меҳнаткаш омманинг революцион ҳаракатларига аралashiш унинг онг ва тушунчасини ўстира боради. Жўрақул характеридаги иккиланиш қатъиятлик билан, пассивлик активлик билан, иложсизлик курашчанлик билан алмашина боради. Жўрақул характеридаги бу эволюция Тошкентда мардикор олишга қарши бўлиб ўтган кўзғолонни тасвирловчи эпизодларда, айниқса, яққолроқ намоён бўлади.

Самарқанд, Хўжанд, Шаҳрисабздан Нигорнинг дарагини излаб тополмай қайтган Жўрақул мардикорлар тўдасида ўз кучини арзон баҳога сотиб олувчи харидор сўраб юрганида Эсон исмли мардикордан Нигорни ишратхонада эканлигини эшитади. Бу мудҳиш ҳодиса Жўрақулда қасоскорлик ва исёнкорлик ҳиссини янада алангалатади. Шунинг учун ҳам у ўз дўстлари билан бирга сеvimли ёрини қутқазिशга дарҳол отланади. Жўрақул ва Эсон ишратхона деворини тешиб Нигорни олиб кетаётганда қўлга тушадилар. Ана шу пайтда Жўрақул миршабни чавақлаб ташлайди. Нигор ишратхо-

нага қайтариледи, Жўрақул эса Сибирга сургун қилинади.

Жўрақул ва Нигор бир-бирдан ана шу тарзда замона зўравонлиги билан ажратилгандан сўнг, поэманинг сюжети бир-бирига узвий боғлиқ бўлган икки тармоқда ривожлана боради. Булардан бири Нигор линияси бўлса, иккинчиси Жўрақул линиясидир.

Хўш, зулмнинг кучи билан яна ишратхонага қайтарилган Нигор қандай йўлни танлаши керак? Ишратхонадаги шарт-шароитларга кўникиб, ғайриинсоний бир тарзда яшайвериши керакми ёки бошқа бирор чора-тадбир топиши керакми? Ҳақиқатан ҳам Нигор шундай бир йўлни топадики, унинг бу йўли ўз даври учун бекиёс даражада катта қаҳрамонлик ва исёнкорлик эди.

Нигор қатъий фаолияти билан Жамилага эргашади. Бироқ Нигорнинг ўлими мутлақо бошқача бўлиб, поэма жанрига хос бўлган фавқулодда романтик характерга эга.

Нигор юз-кўзига, уст-бошига лампа мойи сешиб, ўзига ўт қўяди. Хужраларга ўтдай париллаб киради, шарт отилиб кўчага чиқади. Атрофига Тошкент фуқароси йиғилгач, қовжираётган қиз доду фарёд ичида революцион васият билан одамларга мурожаат қилади:

Шу дунёнинг сўнгги иллат, нуқсон,
Сўнгги фоҳишаси, сўнгги каниз,
Сўнгги ғарибаси, сўнгги қурбони
Мен бўлайин энди, мен — тупроқ қизи.

Мендан кейин ёмон ўлим бўлмасин,
Ҳеч ким севганидан бўлмасин жудо.
Тошбўрону зиндон, зулм бўлмасин,
Васл-висол бўлсин, бўлмасин видо,
Сингилларнинг ҳеч ким сасин бўғмасин,

Кулги аримасин гул лабларидан.
Оналарга айтинг, золим туғмасин,
Илон чиқмасин у пок қалбларидан.
Хайр, ҳажримда эй адо бўлган жон,
Бахтга ёлчимаган, гадо бўлган жон.

Бу даҳшатли манзара битта одамнинг аламли фожиаси эмас, балки бутун жамиятнинг катта фожиаси эди. Нигорнинг бу ҳаракати халқни революцион курашга отлантирадиган бир қаҳрамонликдир. Шоир Нигорнинг бу ҳаракатини «замин замонага ўт қўйишдир бу», деб жуда тўғри баҳолайди. Нигорнинг ҳаёти фожиали, қаҳрамонлик ва исёнкорлик билан тугагандан сўнг, Нигор хотираси китобхоннинг қалбида, Жўрақулнинг тақдири эса унинг диққат марказида қолади.

Жўрақул Сибирь сурғунида:

Доғ-дуғланган чарм кепкасини нақ
Ўсиқ қошигача бостириб кийган
Ва бронза юзин руҳида мутлоқ
Ишчи қатъияти, кайфи сезилган,
«Симён чилангар» деб аталиб юрган,
Умри қувғинларда саргардон ўтган,—

русдан революцион таълим олади. Семён Жўрақулга зулм-истибдод билан курашишнинг тўғри йўлларини ўргатади. Ана шу тўғри йўлни Россия пролетариатига кўрсатиб берган буюк В. И. Ленин фаолиятининг чуқур мазмунини тушунтириб беради.

Ленин — сену менга байроқ, эрк ва сулҳ,
Ленин — сену менга ҳуқуқ, ер ва нон,
Ленин — сену менга инсонийлик бурч,
Ленин — сену менга ҳаёт армуғон —
Этадиган қудрат, Ленин курашар.

Семён тилидан берилган ана шундай кучли поэтик характеристикалар орқали Жўрақул В. И. Ленин фаолиятининг мазмунини, у олиб бораётган курашнинг муддаосини чуқур тушуна бошлайди.

Жўрақул шундан сўнг Тошкентга революционер курашчи бўлиб қайтади. Натижада Жўрақулдаги оддий исёнкорлик ҳисси ҳақиқий, онгли, жанговор революционерлик фаолияти билан алмашинади. Султон Акбарий Жўрақулнинг «Қазак, юнкерларнинг ёриб қамалин» Бешёғочдаги қўзғолончиларга мадад олиб борганлигини, революцияга қарши чиққан Чиноқбойвачча ва унинг шерикларини қонга белаганлигини кичик штрихларда кўрсатиб беришга муваффақ бўлган. Шу асосда Жўрақулнинг Тошкентда социалистик революциянинг ғалаба қозонишида актив иштирок этганлигини умумлаштирган.

Юқоридаги тафсилотдан кўринадики, «Гирдоб» поэмасида ўзбек халқининг революция арафасидаги ҳаёти, улуғ рус халқи раҳбарлигида Октябрь революциясининг ғалабаси учун олиб борган кураши Жўрақул, Нигор, Семён каби образлар орқали поэма жанрига хос ихчам изчиллик билан ёритиб берилган. Поэманинг сюжети революцион воқеликни, халқ курашини конкрет ҳаётий формада ҳаққоний акс эттирадиган қилиб ишланган.

Жўрақул ва Нигор образлари, уларнинг конкрет амалий фаолиятлари «Гирдоб» поэмасининг катта ҳаётий мазмунга, юксак ғояга, гўзал бадиийликка эга бўлиб чиқишини таъминлаган. Яна шуни айтиш керакки, революция темасида ёзилган социалистик реализм асари учун қаҳрамонларни халқ орасида, омма ўртасида кўрсатиш муҳим аҳамиятга эга. Султон Акбарий ўз поэмасида ана шу шартга амал қила олган. Бу шарт поэманинг бошланишида қандай амалга оширилганлигини, яъни Жўрақулнинг турли-туман одамлар орасида тасвирланганлигини кўрсатиб ўтган эдик. Поэма-

нинг бошқа эпизодларини олиб қараганимизда ҳам бунинг яққол шоҳиди бўламиз:

Поэманинг учинчи бобида шоир Жўрақулни Нигорнинг ўғирланганлигини эшитиб тўпланган қўни-қўшнилари орасида тасвирлайди. Бу мудҳиш хабар туфайли тўпланган одамлар орасида:

- Дарак солиш керак миршабхонага.
- Миршабларнинг курсин — аммам бузоғи.
- Нима деркин қози, юртнинг каттаси?
- Қози поччанг ўлсин — пулни тузоғи, —

деб турли-туман маслаҳат берувчи «гапдон аёллар» ва чора изловчи «тадбирли чоллар» мавжудлигини кўрсатади. Тўртинчи бобда Жўрақул мардикор олишга қаршилиқ кўрсатиш учун йиғилган «бўзчи, аравасоз, баққол, этикдўз» каби турли табақа кишилари ичида ҳаракат қилади. Бешинчи бобида Жўрақул иш излаб юрган якка-ёлғиз мардикор сифатида эмас, балки «хўжайинга маҳтал мардикор тўпи»нинг бир вакили сифатида гавдаланади.

Хуллас, Жўрақулнинг ана шу тариқа халқ орасида омма билан уйғунликда тасвирланиши поэманинг халқчиллигини, эпиклигини таъминлашда, бош қаҳрамоннинг мазлум меҳнаткаш халқнинг бир бўлаги, жонли вакили сифатида кўрсатишда муҳим роль ўйнаган.

Султон Акбарий ўз поэмасида бадний тилнинг воқеаликни аниқ, реал акс эттирувчи образли эмоционал тил бўлиб чиқиши устида ҳам катта қунт ва чидам билан ишлаган. Поэманинг тили вазн ва қофия талабларига зўрма-зўракилик билан бўйсундирилмаган. Автор тилида ҳам, образлар тилида ҳам сунъийлик, ғализлик сезилмайди. Шоир энг керакли, энг зарур сўзларни топиб ўз ўрнида ишлатиш орқали табиат манзараларини, образларнинг ҳаракат ва ҳолатларини, орзу ва кечинмаларини аниқ ва эмоционал қилиб тасвирлашга му-

ваффақ бўлган. Масалан, Нигорнинг Чиноқбойваччалар томонидан ўғирланишини тасвирловчи қуйидаги мисраларда бунини яққол кўриш мумкин:

Эшик тақиллайди... Туш эзғилаган —
Нигор алаҳсирар, нохуш тўлганар.
Узун киприкларни майин силаган
Сеҳр уйқусидан чўчиб уйғонар.
«Тирик экан эрим, ўзингга шукур!»
Эшик ҳалқасини туширар унсиз.
Ҳайҳот! Тун ичидан беўхшов, букир —
Кўланкалар чиқиб келар шовқинсиз.

Султон Акбарий шундай характерли, конкрет деталлар топадики, натижада жуда катта ижтимоий ҳодиса ва тушунчаларни, бутун бир катта манзарани бир неча сўзлар орқалигина ифодалашга муваффақ бўлади. Масалан, поэмада Тошкент халқининг мардикор олишга қарши кўтарилган қўзғолонини бостиришга уринган дин-шариат пешволарининг хатти-ҳаракатлари қуйидагича тасвирланади:

Дин пешвоси аврар маддоҳ ҳолида:
«Ҳой, жамоат, тўхта! Босилсин сурон!
Илло ўласизлар»,
Оқим олдида
Баланд кўтарилар муқаддас қуръон.

Ана шу «муқаддас қуръонни» баланд кўтариш образи орқали бутун бир синфнинг фаолияти, халқ қўзғолонини тўхтатиш йўлидаги ҳийла-найранглари жуда конкрет тарзда умумлаштириб берилган.

Султон Акбарий «Гирдоб» поэмасида оригинал қофиялаш системаси, оригинал вази танлаган ва ундан усталик билан фойдаланган. Шоир ҳар бир вазндан аввал а б а б формасида қофияланувчи иккита тўрт-

ликни бирин-кетин келтиради-да, ундан сўнг охирги икки мисрани маснавий тарзида қофиялайди. Узаро қофияланувчи бу охирги икки мисра кўпинча олдинги икки тўртликда айтилган фикрларни хулосалаб, умумлаштиришга бўйсундирилади. Бир строфада баъзан бир неча поэтик жумлалар берилади, баъзан бутун строфани битта ҳаяжонбахш катта поэтик жумла ташкил этади. Бу шакл поэма сюжетининг катта-катта бўлакларини, лавҳа ва эпизодларини битта бандга сиғдиришда, қаҳрамонларнинг ҳолати ва кечинмаларини чуқур эмоционаллик билан тасвирлашда жуда катта ғоявий-эстетик вазифани бажарган. Масалан, қуйидаги парчада ўзбек тили бойликларидан ва юқорида кўрсатилган қофиялаш системасидан усталик билан фойдаланиш асосида шоир эридан ажратилиб, ишратхонага ташланган Нигор ҳолатини, покиза қалбини, катта муҳаббатини, юрак исёни ва туғёнини шундай тасвирлаганки, бу тасвир китобхонни Нигорнинг нола-фарёдига қўшилиб кетишга, эски жамиятга лаънат тошларини ёғдиришга олиб келади:

Нега хотин бўлиб яратилдим мен,
Ажал, томоғимдан гип бўғмасмидинг?
Нега онажоним, қиз ўстирдинг сен,
Қиз туққандан кўра тош туғмасмидинг?
Ким мен? Ичкарига қамалган ўлик,
Мардлик ҳунари-ла учқур отим йўқ,
Ожизалик менга нечук кўргилик.
Бургут бўлай десам, қўшқанотим йўқ.
Даҳшат! Айтолмасам тилимдагини,
Излаб тополмасам дилимдагини.

Хуллас, шоир қўллаган бу форма чуқур психологик ва романтик поэманинг мазмунига тўла мос тушган. Султон Акбарийнинг «Гирдоб» поэмасида айрим камчиликлар ҳам йўқ эмас. Энг аввало шуни айтиш

керакки, Жўрақулнинг Сибирдан қайтиб Тошкентда бошлаган революцион фаолияти конкрет эпизодларда кенг ва изчил кўрсатилмайди. Бу эса сюжетнинг ривожда ҳам, Жўрақулнинг характерида ҳам бир оз етишмовчилик ҳосил қилади. Иккинчидан, поэмада рус революционери Семён образига оз ўрин берилган. Шоирнинг ўзи берган маълумотларга кўра, Семённинг ҳаёти таъсирчан ва мазмундор эпизодлар яратиш учун асос бўладиган воқеа-ҳодисаларга бойдир. Албатта, бу ҳодисаларнинг ҳаммасини поэмага киритавериш мумкин эмаслиги равшан. Аммо Семённинг революцион фаолиятини ва унинг Жўрақул онгида ўзгариш яшашини кичик характерли эпизодларда бериш Семён образини ҳам, Жўрақул образини ҳам янада мукамаллаштирган бўлур эди. Ана шундай айрим камчиликлардан қатъий назар, «Гирдоб» поэмаси шоирнинг катта ютуғидир. Бу поэмада биз Султон Акбарийнинг халқ ҳаёти ва курашини кенг эпик планда реал тасвирлаш қобилияти, эпик ва лирик тасвирни бир-бирига муваффақиятли сингдириб юбориш маҳорати ўсганлигини кўрамиз.

Демак, 1955—1957 йиллар Султон Акбарий учун поэма жанрининг сирларини эгаллаш йиллари бўлди. «Фарзанд» ва «Гирдоб» поэмалари шоир истеъдодининг улғайганлигини, унда халқнинг ижтимоий ҳаёти ва курашини тарихий жиҳатдан конкрет ва ҳаққоний қилиб, гоёвий-бадий бақувват қилиб тасвирлаш маҳоратининг ўсаётганлигини намоён қилди.

Султон Акбарийнинг поэма жанрида ишлаш маҳорати унинг кейинги поэмаларида янада яққолроқ кўрина бошлади. Бу жиҳатдан унинг 1959—1961 йилларда ёзган «Менинг маҳаллам» поэмаси айниқса диққатга сазовордир.

Мазкур поэма «Гирдоб» поэмасидан фарқли ўлароқ, яхлит ривожланиб борувчи воқеалар оқими ва кескин конфликтларга эга эмас. Поэмада шоир бир-бирини тўлдирувчи характерли лавҳалар, манзаралар орқали

социалистик Тошкентнинг ўзига хос образини яратиб беришга муваффақ бўлган.

Султон Акбарий Тошкент ҳақида олдин ёзилган асарларини такрорламайди. Шоир бошқача приёмларга мурожаат қилиб, ўзига хосликка интилади. С. Акбарий тарихий муқояса, контраст ва жўшқин мунозаралар орқали пойтахтимизнинг узвий бўлаги бўлган битта маҳалланинг, шў асосда Тошкентнинг янги образини яратишга муваффақ бўлади. «Менинг маҳаллам» поэмасида сюжет динамикасини эпик асосда тараққий эттирувчи персонажлар образи йўқ. Поэма сюжетининг асосида шоирнинг лирик «мен»и туради. Ана шу лирик қаҳрамон ўзининг учта ҳикояси орқали Сақичмон маҳалласининг ўтмиши ва ҳозирги ўртасидаги фарқни ғоят характерли лавҳалар, лирик мушоҳадалар воситасида ифодалайди. Натижада китобхон тасаввурида эски ва янги Тошкент жуда ёрқин ва жонли бўлиб гавдаланади.

Поэманинг лирик қаҳрамони ўз маҳалласи Сақичмон кўчаларида кезиб, унинг янги қиёфага кирганлигидан қувонар экан, хаёли маҳалланинг ўтмишига парвоз қилади. Натижада ўтмишдаги елим ҳидли тор кўчалар, бешикчилар сил бўлган катаклар, балчиғида чувалчанглар ўрмалаган кўчалар, ғиқ-ғиқ қилиб кетаётган қўқонараваларнинг гупчаги синиб тўхтаб қолиши, болаларнинг лой ҳуштагу пақ-пақ ўйини, фолинг келди деб остонада ўтириб олган лўли хотинларнинг «бидир-бидири» ва бошқалар бирин-кетин шоир хаёлидан, китобхон кўз ўнгидан ўта бошлайди. Шоир маҳалланинг ҳозирги социалистик қиёфасини реал гавдалантириш учун ҳам ана шундай аниқ ва конкрет образлар топа билган. Бу образлар хаёлингиздан эски маҳалла манзараларини қувиб, асфальтига қуёш ёғилган чинни кўчаларни, деразаларидан кун жилмайиб ярақлаган иморатларни, кулча нону гижда тахлоғлиқ магазинларни, шамол тезлигида келаётган қўшалоқ «Волга»ларни кўз

ўнгимизга келтиради. Бу лавҳаларни ўқир экансиз, шоир билан бирга сизнинг ҳам дилингиз тошиб, янги замонага ташаккур ўқийсиз.

Маҳалланинг эски ва янги қиёфаси жуда аниқ тасвирий образларда, характерли деталларда контраст қўйиб, реал тасвирланганлиги Сақичмон маҳалласини кўрган-кўрмаган ҳар бир китобхон қалбида социалистик ҳаётнинг қадру қимматига етиш ҳиссини ўстиради. Поэманинг катта тарбиявий аҳамияти ҳам ана шунда.

Шоир ўз маҳалласининг фақат ташқи қиёфасини эмас, балки у ерда яшовчи одамлар ҳаётининг мазмуни, кишилар характери ва психологияси ўзгариб кетганлигини ҳам конкрет ҳаётий эпизодларда кўрсатади. Ўтмишда суҳбатларининг мазмунини кўпинча тириклик азоб-уқубатлари, косибликнинг заҳматлари ҳақидаги майда-чуйда гаплар эгаллаган одамлар ҳозирги вақтда мамлакатимиз ички ва ташқи ҳаётга доим кўз-қулоқ бўлиб турадилар, «ақалли бир дам кўрғошин ҳиди қурмаган газеталарсиз» яшай олмайдилар. Шоир маҳалла кишилари ўз суҳбатларида Гагариннинг учганигача... «Одам қони сув эмас» деган Стельмахнинг асаригача, шахмат оламининг асаби Таллнинг қалтис ўйнашигача... атом нури, уран қудрати, модда таркиби гача... АҚШдаги палағда йўлдош, Кубанинг мард туришигача, ҳаммасини бир-бир шарҳлашларини тасвирлайди. Шу орқали «эски» маҳаллаларда социалистик характер ва психологияга, коммунистик онг ва тушунчага эга одамлар ўсиб етишганлигини кўрсатиб бера олган.

«Менинг маҳаллам» поэмасида ўзбекча урф-одатларнинг яхши ва ёмон томонлари, қадимги ва ҳозирги қурилишларга турлича муносабат масалалари бўйича китобхонларни қизиқтирадиган проблемалар ҳам баддий мунозаралар формасида ўртага ташланган.

Поэманинг лирик қаҳрамони ўзининг ҳаммаҳалла дўсти архитектор йигит билан суҳбатлашиб қолганида

у дўсти империалистик давлатлардан келган баъзи бир туристларнинг республикамиздаги ютуқларни кўришни истамай, биздаги биноларни «миллий безак йўқ», деб айблашга уринганликларини айтади. Ана шунда шоирнинг ғазаби тошиб кетади. У сиртдан бўлса ҳам, қора ниятли туристлар билан ва ўзимиздаги баъзи бир нотўғри фикрловчи кишилар билан кескин мунозарага тушиб кетади. У империализм малайлари «Бир вақтдаги сарт»га электр тайёр дастёр бўлганлигини, ўзбекларнинг бутун жаҳон миқёсидаги пахтачилик ғалабасини, «атом данакларини пистачкадай чаққанлигини» кўришни истамай, «миллий безак йўқ бўлибди»га ўхшашроқ бир мағзава тўқиб, «Озод Европа» радиосидан вайсаётганликларини фош қилади. Миллий безакни нотўғри тушунувчилар олдига қўйидагича ҳақли риторик саволларни қўяди:

Қайси бири тиниқ ва файзли,
Чилонзорми, Кўкалдошми ё?
Қайси бири зарур, муқаддас,
Ҳайкалми ё, дуо тошми ё?

Шоир Чилонзордаги қурилишларнинг зарур ва муқаддаслигини конкрет деталларда кўрсатиб бергач, қўйидагича ҳаққоний, хулосага келади:

Тилсим эмас, ширин турмуш бу —
Хаёл эмас, давлат ва санъат,
Айтинг, қачон кўрган бундайин,
Қайси хонлик, қайси салтанат?

Бу мунозаралар поэманинг жанговар публицистик характерини кучайтиради.

Лирик қаҳрамон поэманинг учинчи бобида зарарли ва фойдали урф-одатлар ҳақида мунозара қилади. Шоир эскича тўй-томошаларни, диний ақидаларни кескин қоралайди. Бироқ, келин оши, куёв чорлаш,

эшик олдида курси қўйиб меҳмон қаршилаш ва бошқа шу каби бир қанча яхши удумларни ёқлайди. Султон Акбарий шу билан бир қаторда баъзи бир кераксиз урф-одатларни ҳам ёқламоқчи бўладики, бунга қўшилиб бўлмайди. Масалан, шоир «қуда томонининг дастурхон, мева баркаши» ҳақида гапирганида ҳам «хўш, буларнинг нимаси ёмон, нимаси доғ, нимаси сарқит», деган саволни қўяди. Бу тўғри эмас. Қудалар ўртасидаги дастурхону мева баркашларнинг узундан-узоқ бордикелдиси, шубҳасиз, ортиқча, кераксиз нарсалардир. Ахир, бизда ана шу эски урф-одатлар туфайли севганига уйлана олмай юрган ишчи ва зиёли йигитлар кўп. Бундай одатлар совет кишиларининг қимматли вақтичи ҳам, пешана тери билан топган пулини ҳам исроф қилишга олиб келади.

Шу каби қарама-қаршиликлардан қатъий назар, Султон Акбарийнинг асосий мақсади зарарли ва кераксиз урф-одатларни фош қилиш, янгича коммунистик ахлоқни улуғлаш эканлиги очиқ-ойдин кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам «мен гўримда тикка тураман, динни тамом қилмагунча фош», деган мисралари жуда ишончли бўлиб жаранглайди.

«Менинг маҳаллам» поэмаси битта маҳалланинг ўтмиши ва ҳозирини тасвирлаш орқали эски ва янги Тошкент ўртасидаги беқиёс фарқни, ўсиш ва тараққиётни яққол гавдалантирувчи асар сифатида аҳамиятлидир.

Султон Акбарийнинг «Тавба» поэмаси ахлоқий-маиший мавзуда ёзилган.

Поэманинг асосий образи қилиб олинган ёш йигит Собир оғир жиноят қилиб қўйиб, олти йилга «кесилиб» кетади. У қамоқда ётганида ҳаётининг айрим характерли лавҳалари бирма-бир хаёлидан ўтади. Собир ўз кечмишини ҳикоя қиларкан, бу ички монологда китобхонунинг эгри йўлга киришининг шарт-шаронтлари, сабаблари билан танишади:

Бир амаким бор эди...
Қилиқлари чапанироқ,
Оғзи ботир дангалчи эди
Томоғидан ўтганда ароқ,
Қайд қилиб, сал жанжалчи эди.

Кичик Собирни ҳаддан ортиқ эркалаётган ҳам, бозор-ўчарга, хўроз уриштиришларга олиб борган ҳам, «шербаччаликни ўргатади», деб биринчи марта май ичирган ҳам ана шу амаки...

Собир кечмишлари унинг хаёлида узилиб-узилиб қайта жонланади ва у қалб ўкинчлари билан аралашиб кетади. Поэма композициясининг ўзига хослигини таъминлаган нарса ҳам ана шу.

Собир ўзининг биринчи марта май ичганини ҳикоя қилар экан, ўз кечирмишларининг давомини ҳикоя қилишдан бирпас тўхтайтиди. Ҳикоя ўрнини ёшликдаги ана шу хато туфайли қалбида пайдо бўлган туйғуларнинг лирик ифодаси эгаллайди:

Э-воҳ! Ҳали ёш илигимга
Қуйилмасдан туриб ёвуз кайф,
Нега мени думбуллимда
Тез қайриб олмадилар. Ҳайф!

Кўнгил ўкинчи ва ўртанишини ифодаловчи бу чекинишлардан сўнг яна поэма композициясида Собир кечирмишининг кейинги лавҳалари ўрин олади. Бу лавҳалар Собирнинг мажбурият асосида ёмонларга шерик бўлиб, жиноят устида қўлга тушганини ва қора курсида ўтиришини ҳикоя қилади.

«Тавба» поэмасида эпик ва лирик тасвирнинг бири-бирини тез-тез алмаштириб туриши Собир образи психологизми билан, унинг хаёлида воқеалар ва туйғулар оқими аралашиб кетганлиги билан изоҳланади.

Собир қамоқда ётар экан, ҳалол меҳнат билан умр

кечириб, одамлар қаторида юришнинг қадр-қимматини,
катта бахт эканлигини чуқур ҳис этади:

Беш йилдирки, қуёш эриган
Дарёларда сузолмай доғман.
Шудринг ток ичра беркинган
Чарослардан узолмай доғман.
...Қани, анҳор гўшаларининг
Сукунати, умр савдоси?
...Қани, шаҳрим кўчаларининг
Тонглардаги файзи, гавғоси?

Поэманинг лирик қаҳрамони ана шу тарзда ўз йи-
гитлик умрининг ҳалол меҳнат билан, ҳалол ўйин-кулги
билан ўтган дамларини қўмсаб ўртанади, азоб чекади.
Мана шу ўртанишнинг ўзи ундаги чуқур психологик ўз-
гаришнинг оқибати сифатида юзага келади.

Шуниси муҳимки, Собир ўз шахсий роҳат-маншати-
дан ажралиб қолганлиги учунгина йиғламайди. У совет
тузуми бахш этган гражданлик ҳуқуқининг мазмунини
ўз вақтида англаб ололмаганлигидан изтироб чекади:

Ватан, мени кечирмасанг ҳам,
Йиқиламан оёқларингга.
Оқ сутингни ичирмасанг ҳам,
Ташланаман қучоқларингга...
Майли, бўлсам кичкина нуқта,
Лек ҳаётга бўлиб омухта,
Бир кунига ярасам мен ҳам,
Бахтли сезар эдим ўзимни,
Қайтарардим ичган тузимни.
Паспортимни кўрсатиб дердим:
— Мен Советлар гражданиман;
Болам бўлса, ўргатиб дердим:
— Мен Советлар гражданиман.

Ана шунинг учун ҳам Собирнинг тузалиши оддий
тузалиш эмас, у жуда чуқур маънога эга.

Шоир поэма лирик қаҳрамонининг ўртанишини, ўз-

гаришини кўрсатиш билан фақат эгри йўлга кирганларга таъсир кўрсатмоқчи эмас, балки шу асосда у эгри йўлга кираётган ёшларни ўз вақтида тўғри йўлга қайтариш масаласини ўртага қўяди. Шунинг учун ҳам у Собир тилидан айтади:

Ахир ҳатто экинларга ҳам
Назар солиб туришади-ку.
Ис босса уй, тозалаб бирдам
Шамоллатиб туришади-ку.

Бу гаплар оддий аччиқ куйиниш эмас, балки шоирнинг ёшлар тарбиясига бепарқ қаровчиларга қарши исёнидир. Шоир поэма лирик қаҳрамонининг кечирмишларини кўрсатар экан, ҳаққоний равишда «Чиришнинг ҳам, кўкаришнинг ҳам, айнишнинг ҳам, ўзгаришнинг ҳам болалиқдан бошланиши рост», деб хулоса чиқаради.

«Тавба» поэмаси насиҳатомуз, ваъзхонлик руҳида ёзилган дидактик асар эмас, аксинча, у ҳазил-ҳазил билан эгри йўлга кириб кетган ва оқибати фожиали аҳволга тушган ёш йигитнинг ҳаёт ҳақидаги эркин мушоҳадаси, ўртанган дилининг ишончли ва самимий тавбатазаррусидир, ҳаётга қайтиш ҳақидаги ширин орзу-умиди, ҳаяжонли қасамидир.

Хуллас, Султон Акбарий ўзбек Совет поэзиясини «Фарзанд», «Гирдоб», «Менинг маҳаллам», «Тавба» каби яхши поэмалар билан бойитди, бу асарларда поэма жанрининг муҳим хусусиятлари — лирик ва эпик тасвирнинг мантиқий меъёрга асосланиши, ўзаро уйғунлиги, бир-бирини тўлдириши ва ривожлантириши, лирик ва эпик тасвир бирлашиб, ҳаёт ҳақиқатини юксак романтик пафосда акс эттиришга хизмат қилиши кабилар кўзга яққол ташланиб туради. Бу эса Ғафур Ғуломнинг «Кўкан», Ҳамид Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон», Уйғуннинг «Жонтемир», «Вафо» каби поэмаларидаги ҳаётий традициялар Султон Акбарий ижодида муваффақиятли давом эттирилганидан далолат беради.

ШЕЪРИЯТДА ГРАЖДАНЛИК РУҲИ

Гражданлик лирикаси деган термин адабий-танқидий мақолаларда, шеърият ҳақида ёзилган тақризларда вақт-вақти билан кўзга ташланиб турса-да, мавжуд назарий қўлланмаларда, лугат ва дарсликларда мустақил эстетик категория ва ёки жанр сифатида изоҳланмайди. Адабиёт энциклопедиясида, «Просвещение» нашриётида босилиб чиққан «Адабиётшунослик терминлари лугати»да (1974) ҳам бошқа бир талай эътиборли манбаларда ҳам гражданлик лирикаси ҳақида махсус мақола йўқ. Ҳақиқатан ҳам гражданлик лирикаси термини поэзиядаги қандайдир алоҳида мустақил жанрни англатмайди. Аммо адабиёт реализм йўлидан ривожлана борган сари, унинг ижтимоий роли ортиб борган сари юксак гражданлик руҳи умуман адабиётга, хусусан лирикага тобора чуқурроқ сингиб боради ва у шеъриятнинг қиммати ва салмоғини белгиловчи мезон тошларидан бирига айлана боради.

Гражданлик руҳи шеъриятда анча узоқ вақтлардан бери у ёки бу тарзда ифодаланиб келади. Навоий ва Фурқат, Пушкин ва Лермонтов шеъриятидаги кучли ижтимоий мотивлар кейинчалик етакчи тенденцияга айланган гражданлик руҳининг ўзига хос кўринишлари эди.

Н. А. Некрасов: «Шоир бўлмаслигинг мумкин, аммо гражданин бўлишинг шарт», деган шиорни, В. В. Маяковский: «Кўринг, ҳавас қилинг, гражданиман, Мен

буюк Советлар Иттифоқининг», деган мисраларини баралла айтиб чиққандан буён рус совет шеърятидан ва унинг анъаналаридан баҳраманд бўлиб келган қардош миллий адабиётларда ҳам гражданлик руҳи тобора кучайиб борди.

Гражданлик лирикаси тушунчаси ҳозирги вақтда воқеа-ҳодисаларни юксак гражданлик туйғуси нуқтаи назаридан идрок қилиб тасвирлаш асосида ёзилган турли-туман жанрлар, усуллар ва шакллардаги шеърларни қамраб олади.

Н. А. Некрасов ва В. В. Маяковскийлар традицияларини давом эттирган ўзбек совет поэзиясида ҳамisha гражданлик руҳи етакчи тенденция сифатида ҳукмрон бўлиб келган бўлса-да, бу руҳ шеърятнинг турли тараққиёт босқичларида турлича намоён бўлиб келди. Масалан, 30-йиллар шеърятисида гражданлик руҳи социализм қурувчиларини, озод меҳнатнинг яратувчилик ролини улуғлашда айниқса бўртиб кўринади. Улуғ Ватан уруши даврида душманга нафрат, ватанга садоқат мотивларини кучли публицистик руҳда ифодалашда ёрқин намоён бўлди. Гражданлик бурчи ва ҳисси Улуғ Ватан урушидан кейинги даврда шоирларимизни халқ хўжалигини тиклашга отланган ватандошларининг меҳнат қаҳрамонлигини акс эттирувчи шеърлар ёзишга даъват этди. Шу билан бирга янги уруш оловини ёқишга интилувчи империалистларнинг кирдикорларини фош қилиш, халқимизнинг тинчлик учун кураш руҳини реал ифодалашда ҳам шеърятимизнинг гражданлик руҳи барқ уриб турди.

Биз 60-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб тўп-ламлари нашр этилаётган шоирлар шеърятисида гражданлик руҳи қандай ифодаланаётганлиги, бу соҳадаги ютуқ ва камчиликлар ҳақида фикр юритмоқчимиз.

Сўнгги ўн йилликда адабиётимизга қадам қўйган шоирларнинг энг яхши асарлари ҳам давр руҳи билан, ҳозирги совет кишисининг гражданлик туйғулари билан

чамбарчас боғланганлиги учун баққувват ҳаётий мазмунга, катта замонавий ғояга эга бўлиб чиқмоқда.

Барот Бойқобиловнинг «Сонетлар», «Асрлар садо-си», «Шарқ камалаги», Нормурод Нарзуллаевнинг «Ёғду», «Уфқларда кўзларим», Юсуф Шомансуринг «Юрагим», Ойдин Ҳожиеванинг «Манзиллар», Ҳалима Худойбердиеванинг «Чаман», Абдулла Ориповнинг «Ҳайрат», «Руҳим», Омон Матчоннинг «Қарвон қўнғироғи», Эркин Самандаровнинг «Осмон тўла нур», «Дунёнинг ёшлиги», Гулчеҳра Жўраеванинг «Умр дарё», Муҳаммад Алининг «Оталар юрти» каби тўпلامларидаги талайгина бақувват шеърлар ана шундан далолат беради.

Поэзиямиздаги энг яхши традицияларни давом эттираётган ҳозирги шоирлар ижодини кузатар эканмиз, гражданлик руҳи ғоят турли-туман мавзулар ва жанрлардаги лирик асарларга дадиллик билан кириб борганлигининг гувоҳи бўламиз.

Масалан, Ватанга муҳаббат, халққа садоқат, меҳнатни улуғлаш, дўстлик ва қардошлик, бахт ва саодатдан қониқиш каби гражданлик мотивлари Барот Бойқобиловнинг сонетларига ёлқин ва ёрқинлик бахш этиб турибди. Шоир ўз сонетларидан бирида тошқин дарё ва улкан денгиз қудратидан ҳам, тоғ юсаклиги ва қуёш ҳароратидан ҳам Ватан муҳаббатини устун қўйиб улуғлайди. Шундай улкан муҳаббатни кичкинагина юрак ўзига сиғдиришидан ҳаяжонланиш туйғуси сонет хулосасини ташкил этадики, бу хулоса гражданлик ҳарорати билан тўла.

Барот Бойқобиловнинг бир сонетида лирик қаҳрамон янги-янги ҳайкаллар очилишини кўрар экан, Улуғ Ватан урушида кўплаб азиз ватандошларимиз душманга қарши курашиб ҳалок бўлганлигини изтироб билан эслайди ва «мени деб, сени деб жангда беомон ҳайкал бўлиб қолди миллионлаб инсон».— дея хитоб қилади. Бу эса жуда таъсирли, ўйлатадиган поэтик хулоса

бўлиб чиқади. Унда Ватан озодлиги учун қурбон бўлган шаҳидларга чексиз садоқат барқ уриб туради.

Шеърятдаги гражданлик руҳи энг аввало шоир лирик қаҳрамонида совет кишиларига хос бўлган характерли хусусиятларнинг мужассамлашишида кўринади. Масалан, Нормурод Нарзуллаевнинг қуйидаги мисраларида ватанпарварлик, фидокорлик, фидойилик каби олижаноб хислатлар ёрқин ифодаланганлиги учун улар алоҳида гражданлик пафоси билан жаранглайди.

Сен мангулик гулхансан, гулхан,
Бир учқунинг ўзим бўламан.
Сенинг ўчмас қалб ўтинг билан
Ёнажакман, ўлкам, ёнаман!

Нормурод Нарзуллаев лирик қаҳрамонида гражданлик пафоси кучли бўлганлиги учун ҳам у интернационал қардошлик туйғуси билан яшайди. У оқ танли, сариқ ёки қора танли одамларга мурожаат қилар экан, териларимиз ҳар хил бўлса-да, қонимиз бир хил рангда эканлигини уқтиради. Худди шу мантиқий асосни шоир интернационал қардошлик ғоясини ифодалашга бўйсундиради:

Инсон бўлсак одам тақдирин,
Ташвишини ўйлайлик бирга.
Ҳаммага ҳам бу ҳаёт ширин,
Тўқилмасин қонимиз ерга.
Унутмайлик қонимиз бир хил:
Қизил, қизил, қизил!

Шу тарзда шоирнинг гражданлик туйғуси катта интернационал қардошлик туйғусига ўсиб чиқади.

Абдулла Орипов «Асримиз одами», «Қарши қўшиғи», «Кенглик нуқтаси», «Генетика», «Саодат», «Чўли бобонинг невараларига деганлари», «Маяковскийга» каби бир қатор шеърлар ёздики, уларда каттакон она-Ватан

ва қарама-қаршилиқларга тўла жаҳон ташвишлари билан яшаётган совет кишининг юрак уришини эшитамиз.

Тинимсиз изланиш, уриниш, интилишларда замонамиз кишиларининг энг илғор, энг характерли хусусиятларини кўради шоир. Шоир тасвирлаган замонамиз кишиси гоҳ бемор бошида жарроҳ сифатида «тақдир азал» билан олишади, гоҳ эса совуқ Арктикада табиат ёвузликлари билан курашади, гоҳ юлдузлар сари интилади, гоҳ ой ёнида парвона бўлади. Биз бу поэтик фикрлар совет кишининг босиб ўтган тарихий тараққиёт йўлини умумлаштиришдан келиб чиққанлигини яққол сезиб турамыз ва шоирдаги гражданлик ифтихори бизнинг қалбимизни ҳам қамраб олади. Шоир давримиз одамидаги тинимсиз интилишлар сабабини очиш учун ҳаяжонли риторик саволларни қалаштириб ташлайди ва унга салмоқли поэтик жавоб қайтаради:

Одамлар ўтдилар бир вақт, бир замон,
Ўтдилар энг оддий бахтдан ҳам йироқ.
Ягона орзуси эди парча нон,
Энг буюк орзуси озод яшамоқ!
Одамлар ўтдилар бир вақт, бир замон,
Ҳа, яшаб ўтдилар, энди-чи, мана:
Ўзи банди бўлган олам устидан
Ҳоким бўлмоқни у истар ягона!

Абдулла Орипов «Қарши қўшиғи» қасидасида эса ўтмишда аждодларимиз сувга зор бўлиб ўтган даштларда энди Амударё сувлари оқиб, боғу бўстонлар пайдо бўлаётганини тасвирлар экан, ота-боболарнинг орзу-армонларини, ҳозирги авлодларнинг эса қувончларини куйлайди. «Саодат» шеърида шоир гулшан водийнинг, пахтазор ўлканинг бекасига айланган ўзбек қизларининг бахту иқболини олқишлаб, уларга ташаккур ўқийди. Бу туйғуларнинг ҳаммаси Ватанимизда, ўлкамизда содир бўлаётган ўзгаришларни, юксалишларни юксак гражданлик масъулияти билан кузатиш, идрок этиш ва баҳо-

лаш жараёнида туғилаётган туйғулар сифатида бизнинг қалбимизга ошно ва яқиндир.

Омон Матчоннинг «Қарвон қўнғироғи», тўпламидаги шеърларнинг аксарияти ҳам кучли гражданлик руҳи билан сайқал топган шеърлардир. Гражданлик ҳисси шоирни ҳаётдаги ижобий воқеа-ҳодисаларни улуғлаш, эъозлаш ва олқишлашга даъват этса, салбий воқеа-ҳодисаларни қоралаш, лаънатлаш, фош қилиш сари йўналтиради.

Туямўйин иншоотини улуғлаш «Қарвонлар» шеърининг пафосини ташкил этса, қаллобликни, шахсиятпарастликни, ҳаром йўл билан мол-дунё жамғариш ҳирсини лаънатлаш «Деворлар» шеърининг пафосини белгиловчи гражданлик туйғулардир.

Заҳарханда, кесатиқ оҳанги билан суғорилган гражданлик ҳислари «Олтин», «Бойқушлар», «Ермаган булутлар» каби шеърларининг тантанасига ҳам асаб томирларидек ёйилган.

Жаҳондаги социалистик кучларнинг тақдирига совет кишининг масъуллиги Омон Матчоннинг оташини фалсафий-публицистик мисраларида ҳам жуда янгроқ садо билан жаранглайди:

Фурсати тугаганмас жангнинг ҳам, жадалнинг ҳам,
У мангу боқий қолур ҳаёт матлаби каби,
Мисли самандар қушдай бош кўтаргай хокидан
Курашда ўлган жами коммунистнинг юраги!

Ҳалима Худойбердиеванинг «Буғдойзорга чалғи тушди» шеърида эрта тонг пайтида чўғли тандирдан иссиқ нонлар узувчи кампирлар, чалғилар, ўроқлар дамининг ўткирлигини қайта-қайта синаб кўрувчи чоллар, буғдой ўрими олдидан дарада базм қурувчи оқ яқтакли йигитлар кучли меҳр билан тасвирланади. Хўш, шоир қалбида катта гражданлик руҳи барқ уриб турмаганда эди, оддий маиший ҳаёт ва меҳнат манзараларини бунчалик иссиқ меҳр билан тасвирлаш мумкин бўлармиди? Йўқ,

албатта. Ўз ватандошларининг иссиқ-совуғига баб-баровар шерик бўлиш туйғуси билан яшовчи шоиргина буғдой ўрмига тайёрланишни шунчалик меҳру муҳаббат билан қаламга олиши мумкин.

Шоирнинг ўз қалби билан сирлашуви асосига қурилган интим шеърлар замирида ҳам гражданлик пафоси барқ уриб туриши ҳозирги поэзиянинг ўзига хос фазилати. Масалан, Омон Мухторнинг «Кўкда жимжима юлдуз» деб бошланувчи шеъри жанр эътибори билан интим-лирика намунаси. Аммо шу шеърдаги лирик қаҳрамон ҳам совет кишисига хос активлик, ҳаётсеварлик туйғулари билан йўғрилган. Бу унинг юлдузлар билан бўлган суҳбатларида, уларга бўлган муносабатиди ёрқин акс этади. Лирик қаҳрамоннинг:

Боқ, қувон деб ўргатган
Юлдузларни севаман.
Мендек ён деб ўргатган
Юлдузларни севаман,—

деган интим иқдорларида жўшқин гражданлик туйғулари бор.

Юқоридаги мулоҳазалардан англашилиб турганидек, сўнги ўн йил давомида адабиётга кириб келган шоирлар томонидан яратилган яхши асарларнинг муваффақияти ҳам поэзиямиздаги ҳаётий традицияларни новаторона давом эттириш билан чамбарчас боғлиқ.

Бироқ ёш шоирлар шеъриятини қиёсий планда кўзатсак, бир қанча ёшлар ижодида гражданлик руҳи анчайин суст эканлигининг гувоҳи бўламиз. Айрим тўпламлардан юксак гражданлик руҳи билан суғорилган салмоқли шеърларни топиш амримаҳол. Анвар Ҳожининг «Сизга атайман» тўпламини варақлаймиз: «Шалла», «Ёмғирли кун», «Баҳорнинг илк кунин», «Сенсан баҳорим», «Муҳаббат» каби шеърларини ўқиб ўтаверамиз бироқ давр воқеа-ҳодисаларини бадний идрок

қилинаётган актив совет гражданининг ижтимоий сал-моқли фикр-туйғуларига дуч келмаймиз. Бу шеърлардаги ҳислар ғоят тор, ўта шахсий, жуда чекланган.

«Ёмғирли кун» шеърида сурункасига уч кун ёққан ёмғир ҳақида ҳасрат билан гапирилади-ю, шундан сўнг маҳбубани юпатишга ўтилади:

Ўксима азизим, кўнглингни тоғ қил,
Қошингга ўсмалар қўярсан ҳали.
Хазонни қарғишлаб, гулларни ўпиб,
Баҳор дийдорига тўярсан ҳали.

Хўш, бу ўринда маҳбубани шунчалар ғамгинлик билан юпатишга нима асос бор ўзи? Менимча, бунчалик ўртанишга ҳеч қандай сабаб йўқ.

Ёки Анвар Ҳожининг «Баҳорим» шеъридаги қуйидаги мисраларга диққат қилайлик:

Кўнглима зулмат солибсан
Қай кун, эй соҳира,
Дил ўйимда тун сиёҳи
Минг чироқ ёққан билан.
Барг ёзиб кулсин баҳор,
Ҳаргиз дилим кулмас вале,
Навбаҳор не хуш менга
Минг чечак таққан билан.

Тўғри, биз классик адабиётдаги худди ана шундай туйғулар бундан ҳам юз карра бўрттириб тасвирланганлигини яхши биламиз. Навоийнинг қуйидаги байти бунинг яққол далили:

Қизил гул ғунчаси янглиғ бу кўнглим таҳ ба таҳ
қондир,
Агар юз минг баҳор ўлса, очилмоғи на имкондир.

Бу мисралар романтик поэзия намунаси. Унда қай-гу-ҳасратни ана шундай бўрттириб ифодалаш замон

тақозоси ва адабиёт традициялари билан изоҳланади. Лекин Анвар Ҳожининг юқорида келтирилган мисрала-ридаги лирик қаҳрамоннинг ғам-ғуссага ботганлиги са-баблари социалистик реализм принциплари асосида тарихий конкретлилик билан очилмаган. У конкрет давр одами сифатида намоён бўлмайди. Бунинг устига шеърда сўзлар ҳам нотўғри ишлатилади. «Навбаҳор не хуш менга» дейиш, навбаҳор мен учун қандай ёқим-ли деган маънони англатади. Ваҳолонки бу мисрада Анвар Ҳожи «Навбаҳор минг чечак таққан билан менинг кўнглимга хуш ёқмайди», деган маънони ифода-ламоқчи бўлган.

Рауф Парпининг анча оригинал тафаккур юритиб, ўзига хос шеърлар яратиш йўлида изланаётганлиги ҳам-мамизга аён. Бироқ унинг кўлгина шеърларида буюк ўз-гаришларни гражданлик руҳи билан таҳлил қилиб, ба-ҳолаш тенденцияси етарли эмас. Шоирнинг аксарият шеърлари қор, ёмғир, булутлар, жавобсиз севги изти-роблари ҳақидадир. Бу ҳодисалар ҳақида ҳам ажойиб, замонавий шеърлар яратиш мумкин. Аммо афсуски, Рауф Парпининг «Акс садо» тўпламидаги аксарият шеърлари салмоқли маъно-мазмунга, кучли граждан-лик руҳига эга эмас.

«Ёмғир ҳам тинмади узун кун», «Деразамга урила-ди қор», «Мудрар ярим кеча уйқуда», «Тарғилланиб бормоқда осмон», «Термуламан олис уфққа», «Оппоқ булут изғир сар-сарин», «Бир қушча сайрайди менинг руҳимда» деб бошланувчи шеърларни ўқиб, улардан катта мазмун топа олмаймиз, давримизнинг қон томи-ри уришини илғаб ололмаймиз.

Бу шеърларнинг лирик қаҳрамони ёмғир ёғишини, қор бўралашини, булутларнинг кезишини, тун қоронғи-лигини кузатади-ю, бироқ ҳаётнинг қайноқ оқимини кузатмайди. Давр ҳодисаларига гражданлик ҳисси бил-лан қараб, уларнинг сарагини саракка, пучагини пучак-ка ажратмайди.

шеърлари интим-лирик намуналаридир. Лекин бу шеърлар тор, шахсий кечинмалар ифодасидан иборат бўлиб қолган шеърлар эмас. Бу шеърларда биз лирик қаҳрамоннинг интим туйғулари билан ижтимоий гражданлик туйғулари бир-бирига табиий равишда қўшилиб кетганлигини кўрамиз.

Зулфиянинг «Баҳор келди сени сўроқлаб» марсиясидаги қайғу-ҳасрат шунчалик кучлики, у шеърни ўқиган ҳар бир одам кўзида аччиқ аламли ёшлар тўлқини мавжланади. Аммо бу шеърдаги қайғу-ҳасратнинг замири тарихий конкретлик билан очилганлиги учун у китобхонни пессимизм, ҳаётдан воз кечиш руҳияти сари етакламайди. Шеърдаги кечинма шундай бир тараққиётда ва атмосферада ифодаланадикки, натижада қайғу-ҳасрат умидсизлик сари эмас, балки ҳаётбахш оптимизм сари ўсиб боради. Бу шеърдаги азодор аёл бир томондан вафодорликнинг, ҳижрон азобида ўртанишнинг тимсоли бўлиб гавдаланса, иккинчи томондан, вафот этган азиз ёр ниятларини амалга оширишга аҳд қилган фаол граждан сифатида намоён бўлади.

Интим-лириканинг нозиклиги шундаки, агар шоир юксак инсоний идеаллар позициясида мустаҳкам тура олмаса, воқеа-ҳодисаларни ўз ватани фарзанди сифатида идрок этиб таҳлил қилмаса, у ҳолда шеър мавҳум, тор, шахсий туйғуларнинг инжиқ ифодасига айланиб қолади, ёки шахвоний — эротик ҳирслар йиғиндисидан иборат бўлади.

Ишқ-муҳаббат туйғуси минг йиллик адабиётимизда инсонни юксакларга тортувчи, олижаноб қилувчи, қаҳрамонлик, баҳодирликларга чорловчи, қийинчиликларни енгишда матонат бағишловчи туйғу сифатида улугланиб келади. Лекин ҳозирги ёш шоирларнинг айрим шеърларида муҳаббат одамни ғарибу бечора, нотавон қилиб қўювчи ҳодиса сифатида тақдим қилинмоқда. Масалан, Отаёрнинг «Муҳаббат деганда» шеърдаги шўрлик ошиқ маъшуқасига хитобан айтади:

Тушгач нигоҳим сизга кўздан қолдим,
На кўзки, тилим лолдир, сўздан қолдим.
Ахтариб ўнгу сўлимдан йўқ қўнимим,
Кетиб орому мадор тиздан қолдим.
Шому саҳарлаб ёраб тотмай намак,
Боқмай толеим, ризқу рўздан қолдим.
Ўйласам ўтган куну бу кунларим,
Ўзлигимдан йўқ нишон, ўздан қолдим.
Сатқайи дерман барига мен Отаёр,
Бўзлагайман деб фақат сиздан қолдим.

Бу шеърда катта инсоний муҳаббат туйғуси йўқ, инжиқ нола-фарёднинг эса замири очилмаган. Шеърдаги фарёд чекаётган ошиқ конкрет муҳит, ижтимоий шароитдан узиб олинган. Ваҳолонки, одамни ўзи яшаб турган муҳит ичида, атрофдаги воқеа-ҳодисаларга реал муносабат фонида кўрсатиш социалистик реализмнинг муҳим принципларидандир

Ўйғуннинг «Қуёш йўли», «Сурат» каби шеърлари ҳам ишқ-муҳаббат мавзуидаги шеърлардир. Уларда ҳам айрилиқ азоблари, висол орзулари тасвир объектидир. Бу шеърлардаги ошиқ-маъшуқалар севгидаги садоқат, ҳижронда ўртаниш, висолга интилиш жиҳатидан Лайлию Ширинларга, Мажнуну Фарҳодларга ўхшайдилар. Аммо шу билан бирга, улар совет даврида вояга етган конкрет тарихий даврнинг йигит-қизлари сифатида ҳам гавдаланадилар. «Сурат» шеърдаги маҳбуба:

Қошларимни кўрмоқ истасанг,
Кўкка қара чиққанда ҳилол.
Кўзларимни кўрмоқ истасанг,
Назарингни юлдузларга сол,—

каби мисралардаги нозу истиғнолари билан Зебунисо шеърдаги «Биёки зулфи кажу чашми сурмасо инжост», деб нозланган гўзал маъшуқага ўхшаб кетади. Бироқ Ўйғун шеърдаги маъшуқа шеър охирида фронтдаги

ёрига «Гар ўзимни кўрмоқ истасанг, ёвни енгиб зафар билан қайт», дея наказ берар экан, у ўзининг улкан гражданлик туйғуси билан ҳам намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қадр қиммати баланд замондошимиз образи сифатида ижтимоий салмоқдорлик касб этади.

Тажрибали улкан шоирларимиз билан бир қаторда бир талай ёш шоирларимиз ижодида ҳам поэзиямизнинг ибратли традициялари замонавийлик руҳида давом эттирилаётганлиги қувончли ҳолдир. Уларнинг ижодида ҳам интим-лирика гражданлик туйғулари билан йўғрилган ҳолда ривожланмоқда. Бу ўринда мен ёш шоира Мукаррама Муродованинг «Сени куйлайман» тўпламидаги «Бир андиша йўлида» сарлавҳаси билан берилган туркумни эслаб ўтишни ўринли деб биламан. Бу туркумдаги шеърларда ҳам икки ёш ўртасидаги севгининг изтиробли тарихи акс эттирилади. Туркумдаги шеърларда қиз ва йигит ўртасидаги севги ўзининг бутун қирралари ва босқичлари билан тарихий конкретликда очила боради.

Қиз йигитни яширин тарзда севади. У қанча ўртанмасин, севгисини ошкор этмайди. Йигит бошқа бир қизга уйланиш тараддудида. Туркумдаги лирик қаҳрамон ўша қизга ҳавас билан қарайди. Уларнинг тўйида, дардини ичига ютган ҳолда қатнашади. Аммо тўйдан бир оз ўтгандан сўнг йигит бу қиз ҳақида ўйлай бошлайди. Унинг қалбида аввалдан уруғ тарзида ётган севги куртак отиб бўрта бошлайди. Шунинг учун ҳам йигит бу қизни излаб, унинг уйига келади. Аммо қиздаги ғурур ва виждон азоби эшикни очишга йўл бермайди. Охирида қиз қалбидаги психологик курашлар қуйидагича якунланади:

Мен сени хаёлдан қувиб юборгум,
Аксингни юракдан ювиб юборгум.
Мабодо ўзимнинг кучим етмаса,
Бировнинг меҳрига кўмиб юборгум.

Бу севги тафсилоти тарихий жиҳатдан конкрет, ҳаётий, реал. Ундаги образлар ўз ҳаёти ва ҳаёлининг турли-туман қирралари билан намоён бўладилар. Энг муҳими, биз бу шеърлардан эркин, мустақил, доно, меҳнаткаш, иболи, давр фазилатлари билан йўғрилган қизнинг овозини баралла эшитамиз. Худди ана шунда лирик қаҳрамоннинг гражданлик қиёфаси ҳам ярқираб кўринади.

Демак, давр билан мустаҳкам боғланган шоир қандай мавзуда, қандай жанр ва формада шеър ёзмасин, унинг асарларига гражданлик руҳи сингиб кетади. Ана шу руҳ у ёзган асарларнинг пафосини ташкил этади.

Шеър табиат ва жамиятнинг гўзал ҳодисаларида завқланиш, нохуш ҳодисалардан хафаланишнинг соддагина ифодаси сифатида туғилган эди қадим замонларда. Лекин асрлар давомида у шундай тараққиёт йўлини босиб ўтдики, энди бугунги кунда шеър деганда биз нозик интим туйғулар тўлқини-ю, ғазабга тўла юраклар исёнини ҳам, лолалар билан бурканган қирадирлар манзараси-ю, зиддиятларга тўла ҳаёт диалектикасини ҳам, содиқ дўст билан ширин суҳбат уёвузларга қарши аёвсиз қаҳқаҳа ҳам, чуқур ўй-мушоҳадаю теран фалсафий тафаккурни ҳам, фош қилувчи айбнома, улуғловчи мадҳияни ҳам, хуллас, объектив борлиқ ва руҳий олам учрашувидан ҳосил бўлган жамики фикр ва туйғуларнинг поэтик ифодасини англаймиз. Аммо ана шуларнинг ҳаммасига гражданлик руҳи ҳарорат бериб туриши лозим.

Ўзбек совет поэзиясини олиб қараганимизда ҳам ижтимоий-публицистик ва интим лирик шеърнинг, рамзий шеър ва воқебанд шеърнинг, ҳажвий шеър ва мутоиба шеърнинг шунчалик хилма-хил ва мукаммал намуналари яратилдики, улар ҳозир ана шу жанрларда ёзилаётган янги-янги асарларнинг ўрнини ва қимматини белгилашда мезон тоши вазифасини ўтай олади. Шунга кўра вазн ва қофия эъгибори билан силлиққина бўлган ҳар қан-

дай мисралар йиғиндиси бизнинг давримизда шеър сифатида эътибор қозонавермайди. Булбулсифат ширин-гуфторлик ёки замири очилмаган нола-фарёддан ҳақиқий замонавий шеър туғилмайди. Шоирнинг эътибор топиши учун мисралар тўқиш қобилиятининг ўзи кифоя эмас. Шоир ўз замони руҳида ўсиб-улғайган илғор киши сифатида, ўз даври ва ўз ватанининг фарзанди сифатида фикрлай олсагина, воқеа-ҳодисаларни чуқур мушоҳададан ўтказиб тўғри баҳолайдиган ғоявий-баддий мукамал шеърлар яратгандагина эътибор қозониши мумкин.

СОНЕТЛАР

Ўзбек адабиёти рус тили орқали жаҳон адабиётининг барча илғор традициялари хазинасига йўл топди. Бу эса адабиётимизда традицион жанр ва формалардан ташқари яна бир қанча турли-туман жанр ва формаларнинг шаклланиши ҳамда ривожланиши учун имконият яратди. Сонет ана шундай шеърий шакллардан биридир.

Сонет қатъий шакл белгиларига эга бўлган лирик асар ҳисобланади. У 14 мисрадан иборат бўлиб, учта тўрт мисралик ва битта икки мисралик банддан, баъзан эса иккита тўрт мисралик, иккита уч мисралик банддан ташкил топади. Шаклдаги бундай қатъий белгилар поэтик фикрни ғоят сиқик ва қуюқлаштирилган ҳолда ифодалашга имкон беради. Сонетнинг уч банди давомида фикр изчил ривожланади ёки деталлаштирилади, шундан сўнг келувчи охириги икки мисрада эса поэтик фикрга яқун ясалади.

Сонетнинг Ғарбий Европа ва рус адабиётидаги тараққиёти Шекспир, Бернс, Державин, Шчипачёв каби атоқли шоирларнинг номлари билан боғлиқдир. Ўзбек совет поэзиясида Усмон Носир, Мақсуд Шайхзода томонидан сонетнинг айрим намуналари яратилган бўлса-да, бу шеърий форма улар ижодида етакчи мавқе эгаллагани йўқ.

Сонет 60-йиллардан бошлаб ўзбек совет поэзиясига тўла ҳуқуқли шеърий шакл сифатида кириб кела бошлади. Газета ва журналларда тез-тез сонетлар босилади-

ган бўлиб қолди. Сонетнинг бу даврдаги тараққиёти Барот Бойқобилов номи билан боғлиқдир. Барот Бойқобилов сонетнинг содиқ шайдосига айланиб қолди. Унинг 1965 йилдаги «Висол» тўпламида 40 дан зиёд сонетлар мавжуд эди. Шоир ижодидаги бу тенденция сусаймади, аксинча кучайиб борди. 1972 йилда шоирнинг «Сонетлар» деб аталган махсус тўплами китобхонлар қўлига тегди. Тўпламдаги шеърлар Барот Бойқобиловнинг сонет деб аталмиш шеърини шакл сирларини яхши эгаллаб бораётганлигидан, намуна бўларли тажриба тўплаётганлигидан далолат беради.

Тўпламдаги сонетлар ғоявий-бадиий жиҳатдан ранг-баранг, Ватанга муҳаббат, халққа садоқат, энг эзгу инсоний хислатларни улуғлаш, дўстлик ва қардошлик, севги, меҳнат ва бахт-саодат каби турли-туман мавзу ва ғоялар Барот Бойқобилов сонетларига ёлқин ва таъсирчанлик бериб турибди. Шоир сонетларидан бирида совет гражданининг ўз она-Ватанига бўлган беқиёс муҳаббатини кучли эҳтирос билан ифодалаш учун ижтимоий ҳодисани моддий ҳодисаларга қиёс қилиш йўлидан боради: энг тошқин дарё ва улкан денгиздаги қудратдан ҳам, тоғ юксаклигидан ҳам, қуёш ҳароратидан ҳам она-Ватан муҳаббатини устун қўйиб улуғлайди. Шундай улкан муҳаббатни кичкинагина юрак ўзига сиғдириши ҳақидаги ширин хулоса сонетнинг якунловчи байтини ташкил этади.

Бошқа бир сонетда халқимизнинг Ватан мустақиллигини, эрку бахтини ҳимоя қилиш йўлида кўп фарзандларини қурбон берганлигини ва ана шу эрку бахт қурбонлари хотирасига бош эгиш ва уларни абадий қалбда сақлаш ғояси ҳайкал образи воситасида ҳаяжонли қилиб ифодаланган:

Ҳайкаллар сўзлайди, дўстлар, жимгина,
Улар қотиб қолган жонсиз тош эмас.
Ҳорғин сиймосида бордир бир нима,

Улар қотиб қолган шонсиз бош эмас.

Мени деб, сизни деб жангда беомон,
Ҳайкал бўлиб қолди миллионлаб инсон.

Барот Бойқобилов сонетининг мўъжаз формасига конкрет поэтик мазмунни сиғдириш мақсадида фалсафийликка, шоирона фикрлашга кўпроқ эътибор бера бошлади. Ҳақиқатан ҳам, тафаккур маълум бир оригиналлик, теранлик касб этган пайтларда унинг сонетлари мазмунлироқ ва ҳаяжонлироқ бўлиб чиқмоқда.

Инсон — табиат мавжудотлари орасида энг буюги, энг олийси, уларнинг сара гултожи. Шунинг учун буюк шоирлар инсонни фоят турли-туман аспектларда улуғлаб келганлар.

Барот Бойқобилов «Одамзод келганда ёруғ оламга» деб бошланувчи сонетида оддий ҳодиса — табассумни поэтик детал сифатида олади ва шу детал орқали инсонни, эзгу ҳис-туйғуни улуғлайди. Табассумни ҳақиқий инсоний қалбнинг ойнаси, ҳатто беморни соғайтирувчи дори-дармон сифатида характерлайди. Табассумсиз юзни сўнгган, нурсиз ойга қиёс қилади. Сонетнинг яқунловчи: «Қуёшдан табассум олмаган одам, одам қуёшга ҳам берган табассум» мисралари инсон улуғлиги ҳақидаги фояли юксалтиради, уни янада ёрқинроқ ва чуқурроқ ҳис қилишга даъват этади.

Сонет узоқ асрлар давомида кўпинча фалсафий мушоҳадалар ва ёки севги изтироблари лирикаси бўлиб келган эди. Барот Бойқобилов бу шакл устида ишлар экан, унга социалистик реализм принциплари асосида ҳаётийликни, тарихий-географик конкретликни кўпроқ сиғдиришга ҳаракат қилади. Ана шу интилиш Қорақум ҳақида ёзилган «Елкасига кўтарганча ўрқач-ўрқач барханни» сонетида ҳам яққол кўзга ташланиб туради. Бу сонетда, аввало, Қорақум чўлларининг табиати: бепоён қумзорлар, тану жонни ўртовчи иссиқлик, баҳор ўт-ўлан-

дарини қовжиратувчи сувсизлик ҳам, узоқ ўтмишда Каспий денгизига оққан Амударё қачондир ўз йўлини ўзгартириб, Оролга оқа бошлагани ҳам конкрет деталларда реал умумлаштирилган. Шеър охирида тарихий-географик конкретлилик билан Қорақум саҳросининг ям-яшил воҳага айланажаги ҳақида қатъий реал хулоса чиқарилади:

Сени халос этажакмиз бир томчи сув дардидан,
Чеҳрангга кўрк беражакмиз Мирзачўлнинг рангидан.

Конкрет ҳаётий тажрибадан келиб чиқиб айтилган бу поэтик хулосада совет кишиларининг яратувчилик қудрати ҳам, СССР халқлари ўртасидаги дўстлик ҳам, келажакка ишонч ҳам, ҳаёт ҳақиқати билан эстетик идеал бирлиги ҳам ўз инъикосини топган. Бундай шеърларда ҳаёт ҳақиқати ва фактларини сонетга кўпроқ олиб киришда социалистик реализм принциплари дастурил-амал бўлганлиги яққол кўзга ташланиб туради.

Ҳозирги сонетларда давр ҳодисаларини чуқур идрок ҳамда таҳлил қилиш ва ундан поэтик умумлашмалар чиқариш характерли хусусият бўлиб қолаётганлигини Барот Бойқобиловнинг «Ерга таъзим этар бугун ўзбегим» сонети мисолида ҳам кўриб ўтиш мумкин. Бу сонетда ўзбек халқи жаҳонда пахтачилик миришкори сифатида ном чиқарганлиги, тўрт фаслда кечаю кундуз пахтага меҳнат қилиб, унинг инжиқликлари ва қийинчиликларига чидаши, Совет даврида ана шу пахтакорлик шарафига улуғлаб, меҳнатдан ўзига тахт ва бахт яратганлиги яхши умумлаштирилган:

Миллион эгатларга сочиб ризқ-рўзин,
Миллиард чаноқларда кўрди бахтини.
Ҳар гўзал мулкига бахш этиб ўзин,
Пахта билан қурди ўзбек тахтини.
Шу пахта тахтада туриб миллатим
Дунё китобига ёзмоқда отин.

Барот Бойқобиловнинг айрим сонетлари бу шеърининг форманинг азалий юксак талабларига жавоб бера олмайди. Чунки уларда катта умумлашмалар, чуқур оригинал поэтик фикрлар ва кўнгилга тўлқин солувчи, эътиборни оҳанрабодай тортувчи хулосалар йўқ. Масалан, «Бошингда ҳар чинор посбонинг, Чўли» деб бошланувчи сонетини олиб кўрайлик. Бу Туркменистон мавзуида ёзилган ўнлаб сонетлардан биридир. Шоир бу сонетда Чўли гўзалликларини таъриф-тавсиф қилади. Уни юксак тоғ қўйнида ётган қизга ҳам, олтин узукдаги зумрад кўзга ҳам ўхшатади. Лекин бари бир бу гўзал масканининг ўзига хос ижтимоий-эстетик қиммати очилмай қолади. Чунки биринчидан, бу сонетдаги таъриф-тавсифлар тоғ бағридаги ҳар бир гўзал масканга нисбатан ишлатилса бўлаверади. Иккинчидан, сонетда таъриф-тавсифлардан йирик хулоса келтириб чиқарилмайди. Охириги байтда шоир энгилгина ҳис билан:

Эҳтимол, қўйнингдан ҳеч кетолмасман,
Севгингни бир умр тарк этолмасман,—

деб қўя қолади. «Эҳтимол» сўзи эса шоир қасами омонат, юзаки эканлигидан далолат бериб турибди.

«Ваъдага ошиққан дилором янглиғ» сонетида ҳам сонетнинг асосий қисмидаги фикрлар билан поэтик хулоса ўртасида мантиқий муносиблик сақланмаган. Шоир сонетда «Висол алангасида ёнган» гўзал ҳақида гапирди. Бу гўзалнинг шоир идеалига зид хатти-ҳаракатлари очиб берилмайди-ю, бироқ негадир унга «Қимга учирилди ул қалам қошлар, кимнинг кўкси узра қўйилди бошлар?» деган таънали саволлар берилади. Сонетдаги поэтик хулоса ҳам мантиқий асосдан маҳрум бўлиб қолган:

Гўзалликни ҳаёт этса ҳам ато,
Ҳуснингдай юракдан қилибди жудо.

Борот Бойқобилоннинг «Ўзбекни паловнинг подшоси дерлар», «Зарафшон бўйида қадимий Куҳак», «Дайди шамол увлар кечаю кундуз» каби сонетларида ҳам шакл катта мазмунни жамлаб ақс эттиришга бўйсундирилмаган. Бу шеърларда форманинг мустақиллиги ҳам, активлиги ҳам сезилмайди. Хўш, агар дастлабки тўрт мисрада муҳим поэтик фикр ўртага қўйилмаса, иккинчи ва учинчи бандда у ривожлантирилмаса, охириги ёки уч мисрали банддаги поэтик хулоса поэтик равишда олдинги мисралардан келиб чиқмаса, сонет формасидаги шеър ёзишнинг нима кераги бор? Шу жиҳатдан қараганда, юқорида номлари санаб ўтилган сонетлар фақат форма жиҳатидангина бу шеърый форма доирасига киритилиши мумкин. Форма ва мазмуннинг уйғунлиги, композицион яхлитлик талабларидан туриб ёндашилганда эса уларни сонет деб аташ қийин.

Шунинг учун ҳам Барот Бойқобилон ва бошқа ўзбек шоирлари бу формада шеър ёзар эканлар, жанр ва шакл талабларига риоя қилган ҳолда гоёвий-бадий жиҳатдан мукамал сонетлар яратиш йўлида изчил изланишлари, йўл қўйилаётган камчиликлардан хулоса чиқарган ҳолда юксакликка интилишлари керак.

ЖУШҚИН ЮРАК НАВОЛАРИ

Олтмишинчи йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ўзбекистон радиоси эшиттирадиган концертларда Ҳайдар Яҳё шеърига басталанган қўшиқлар, ғазаллар тез-тез янграйдиган бўлиб қолди. Бу қўшиқлар оташин муҳаббат ҳиссига тўлиқлиги, дилраболиги, куйи сўзига мослиги, самимийлиги билан лирик садоларга ташна қанча-қанча дилларни ром этди. Профессional хонандалар ҳам, ҳаваскор ёшлар ҳам, лирика шайдолари ҳам бу қўшиқларнинг мафтунига айландилар, текстни излаб топиш, ёзиб олиш ва ёдлаш пайига тушдилар.

Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1970 йилда Ҳайдар Яҳёевнинг биринчи тўплами «Гулдаста»ни нашр этиши билан шоир ижодига қизиқиш янада кучайди. Шундан буён бу нашриёт шоирнинг «Умрим борича» (1973), «На всю жизнь» (1977), «Ғазалим сенга» (1977) тўплamlарини босмадан чиқарди. Бу тўплamlарнинг бирин-кетин пайдо бўлиши тасодифий эмас, албатта.

Ҳайдар Яҳёев ёшлигидан шеър ва куй шайдоси эди. У ўқувчилик йилларида бошлаган шеър машқини ҳеч қачон тарк этган эмас.

Самарқанд область «Ленин йўли» газетасининг эл-лигинчи йиллардаги сонларини хотирлайман. Бу газетанинг ўша йиллардаги саҳифаларида Ҳайдар Яҳёев деган номга тез-тез дуч келиш мумкин. Бу номни баъзан шеърлар остида учратсангиз, баъзан ҳаваскор ижодкорлар ҳақидаги мақолаларда, шеърларга берилган обзорларда учратасиз. Чунки ўша йиллардаги Са-

Ҳайдар Яҳёев эди. Шундан кейинги бир неча йиллар давомида вақтли матбуотда Ҳайдар Яҳёев номли шоир сифатида деярли кўринмади. Аммо бу йиллар давомида ҳам ҳар бир ёрқин таассурот, ҳар бир кучли кечинма ва ҳаяжон сатрларга айланиб унинг ён дафтарига туша берди. Юракдаги истеъдод уруғининг жўшқин ҳаёт кечинмалари таъсирида ниш отиб узлуксиз найчалоши эди бу. Ана шу жўшқин юракда ниш урган сатрлар эндиликда қўшиқлар ва китоблар орқали ғазалхон элимизга етказиб берилаётганлиги қувончли албатта. «Ғазалим сенга» Ҳайдар Яҳёев лирикаси ҳақида тўлароқ тасаввур берувчи тўпламдир.

Ҳикмати зўр, мағзи тўқ, юракка жиз этиб ёпишувчи, ҳаяжонли қўшиқлар билан бирга айрим хонандалар томонидан баъзан бемаъни, суюқ, таъсирсиз мисралар қўшиқ сифатида ижро этилаётганлиги сир эмас. Бу ҳол яхши шеър қўшиққа бўлган талабни янада кучайтирадики, Ҳ. Яҳё шеърларига иштиёқмандликнинг кучлилиги ҳам шу билан изоҳланади. Чунки, улар ширин ҳаётга, унинг жамики гўзалликларига мафтун кўнгилларнинг нозик кечинмаларини ва ҳаяжонларини жуда самимий бир тарзда ифодалайди.

Ташнадир меҳринг булоғига вале қонмас кўнгил,
Истаги етган фалакка, гарчи вулқонмас кўнгил, —

мисраларидаги меҳр-муҳаббатга ташналик, ошиқ кўнгил орзулари ҳар бир дилга ором бағишлай олади. Бундай сатрларни эшитиш билан шоирнинг яна бошқа қўшиқларини тинглагингиз ва куйлагингиз келади. «Ғазалим сенга» тўпламини варақлайсиз, излайсиз, ўқийсиз, руҳий истакларингизга таскин берасиз:

Муҳаббат дардини чекур ошиқ, гўё даъвоси йўқ,
Висол айёмини кутмакдин ўзга муддаоси йўқ.

«туринио турибдики, Ҳ. Яҳё ғазалларидаги ишқ-муҳаббат кечинмалари романтик кайфиятларга бойлиги, ошиқ-маъшуқа, рақиб ўртасидаги муносабатларни бўрттириб ифодалаш жиҳатидан классик шеърятимиз традицияларини давом эттиради. Лекин давр руҳининг кучлилиги, хушчақчақ кайфияти, лирик қаҳрамонларнинг янги замон ва макон ичида тасвирланиши, янги характер ва психология соҳиби сифатида кўрсатилиши билан ўзига хос замонавийлик касб этади.

Шоир классик ғазалчиликдаги оташин муҳаббат, садоқат, вафо каби туйғуларни пафос даражасига кўтариш, ғўзалликни улуғлаш, дидактизм ва фалсафийлик каби қатор яхши анъаналарни давом эттирган ҳолда ўз лирик қаҳрамонини «ошиқ ани билки эрур дарднок» мисрасидаги каби ақидалар асосида тасвирлайди. Шунинг учун ёр висолига интизорлик билан ўтган кечалар ҳам Яҳё шеърларида қандайдир мунгли маҳзунлик кечалари тарзида эмас, балки ошиқлик кечинмаларининг энг ширин дамлари сифатида ўз ифодасини топади. Шу тариқа ҳижрон тунларининг тасвири традицион талқиндан бошланиб новаторона тасвир руҳини касб этади:

Энг сўлимдир ёр учун мен зор ўтган кечалар,
Еди васли бирла кўп бедор ўтган кечалар.
Севгининг ҳар лаҳзаси, Яҳё, саодат онидир,
Билки, ҳаргиз бўлмагай такрор ўтган кечалар.

Ҳайдар Яҳё ўз ғазалларида дидактизмдан фойдаланганда ҳам айрим шеърларда учрайдиган «меъдага тегувчи» панд-насиҳатга берилмайди, ҳаммага маълум гапларни риторик тарзда такрорламайди, балки образли ташбеҳлар, мазмундор қиёслар, халқ иборалари воситасида ҳикматли фикрларни таъсирли қилиб ифодалайди ва китобхон дилига йўл топади. «Қам бўлмагин» номли ғазал бу жиҳатдан характерлидир:

Тўғри йўлдан юрса ҳар ким қомати ҳам бўлмагай,
Порлагай у қуёшдек ҳеч сўниқ шам бўлмагай.
Меҳрибонлар хонасида кечалар ёнғай чироқ,
Норасолар даврасида дўстлар жам бўлмагай.
Ким бахилдир, дўстларнинг бахтига қилса ҳасад,
Тоза дилга берса озор, асли одам бўлмагай.

Ҳайдар Яҳёнинг аруз вазидаги ғазалларида бир томондан вази қонуниятларига изчил риоя қилиш маҳорати кўзга ташланса, иккинчи томондан замонавийлик руҳига мос ўйноқи ритм, ҳушчақчақ интонация ҳам яққол эшитилиб туради. Бу хусусиятлар шоирнинг традицион форма элементларини янги мазмунни ифодалашга бўйсундириш йўлидаги ижодий изланишлари самарасидир.

Ҳайдар Яҳёнинг «Хабар қил», «Хатинг олдим», «Ойна қаршисида», «Бир ҳофизга», «Олтин қўллар», «Меҳригиё», «Ўзбекистоним» каби мураббалари, «Недир гўзал», «Умрим борича», «Бир нигоҳ», «Қуйлар» каби мухаммаслари, «Қалам ва санам», «Онажон», «Баҳор куйлари» каби мусаддаслари, бир неча рубоий ва туюқлари ҳам «Ғазалим сенга» тўпламидан ўрин олганки, бу шеърлар бармоқ вазидаги мурабба ва маснавий шеърлар билан қўшилиб шоирнинг жанрлар ва поэтик формалар йўлидаги изланишидан далолат беради.

Шу чоққача лирика шайдоларига ўзининг ғазаллари билан кўпроқ таниш бўлган Ҳайдар Яҳё «Ғазалим сенга» тўплами орқали энди улар кўз ўнгиде поэзиянинг турли-туман жанрлари ва шеърини шаклларида ижод қилиб келаётган кенг қўламли лирик шоир сифатида намоён бўлади.

Мухаммас, мусаддас формасидаги шеърларда шоир қалбининг жўшқинлиги реал ҳаёт, она табиат гўзаллигига мафтунлиги, туйғуларга бойлиги янада ёрқинроқ кўринади. Масалан, «Баҳор куйлари» номли мусаддаснинг бир бандини олиб кўрайлик:

Қуёш муштоқ бугун кўкда замин базмини кўрмоққа,
Дилором навбаҳор бирлан замон гаштини сурмоққа,
Сочар зар сепларин бу мўътабар покиза тупроққа,
Булоқлар кўз очиб инжу тўкар ҳар сою ирмоққа,
Бу айём, энг сўлим айём, бугун наврўзи оламдир,
Кўнгилларда баҳор гашти кўнгиллар мангу кўркамдир.

Бу мисраларда озод ўлка баҳоридаги наврўзи оламдан ҳосил бўладиган завқ-шавқ авж нуқтасига етказиб ифодаланганлиги баралла сезилиб турибди. Ҳайдар Яҳёнинг мазмун ва шакл ранг-баранглиги йўлидаги изланишлари диққатга сазовор. Ана шунинг исботи сифатида мен шоирнинг турли шакл ва мазмундаги бошқа шеърларига ҳам эътиборни тортишни истар эдим. Қуйидаги рубоийда айрим шахсларда мавжуд бўлган бир иллат жуда содда, аммо кучли бир руҳда қораланган:

Очса сўз ғийбатчи сўзлар нақди йўқ,
Бундан ўзга одами бадбахти йўқ.
Қим хайрли иш қилур, ғийбатга ҳеч —
Истагию хоҳиши ҳам вақти йўқ.

Қуйидаги туюқ эса ўзининг ижтимоий мазмуни, ватанпарварлик туйғуси билан кучли:

Йигитларнинг марди миңур майдон аро от,
Ундан қолур элу юртда мудом яхши от.
Она-Ватан қурол берур тинчликни дея,
Айтур унга ёв келганда кўкрагидан от!

Шоирнинг «Кўзойнак» номли бармоқ вазнида ёзилган шеъридаги лирик қаҳрамон ўз ёшлигини, биринчи муҳаббатини ва биринчи шеърий мактубини эслайди:

У қоғоз қаерда, қайдасан, жонон,
Жила бергавдинг-ку илк ижодимга.

Йиллар оғушида сўнг бўлиб пинҳон,
Энди кириб келдинг яна ёдимга.

Бу хотира шунчаки, ўтмишни эслаб қўйиш эмас. Бу хотира шоирга янги куч, янги илҳом бахш этувчи омил, қудрат:

Ушанда уялиб айта олмаган
Юрак ҳисларимни айтгим келади.
Мажнунтол бўйида бор бўлсанг агар,
Зарафшон бўйига қайтгим келади.

Шоиримизда ана шу хотира, ана шу омил, ана шу қудрат боқий бўлсин!

СОЦИАЛИСТИК РЕАЛИЗМ ВА ЎЗБЕК СОВЕТ ШЕЪРИЯТИНИНГ ЭСТЕТИК БОЙЛИГИ

Сўнгги йилларда социалистик реализм методининг ранг-баранг масалаларига бағишланган махсус китоблар, тўпламлар, газета ва журнал мақолалари тобора кўплаб пайдо бўлмоқда. Бу илмий-танқидий асарлар, бир жиҳатдан, социалистик реализм методининг табиати, моҳияти, принциплари ҳақидаги тасаввурни кенгайтиришга ва бойитишга хизмат қилмоқда. Хуллас, мазмун ва форма эътибори билан бир-бирига ўхшамайдиган гоят турли-туман асарлар ҳам социалистик реализм адабиётининг бойлигини ташкил этиши ҳақиқатни илмий асосда ёритишга интилиш кучайди.

Бироқ, А. Метченко, Л. Новиченко, Г. Асадуллаев¹ каби адабиётшунослар ўз асарларида қайд қилганларидай, совет адабиётидаги метод бирлиги ва услублар, шакллар ранг-баранглигини ёритишда умумий таъкидлар, назарий тезислар билан чекланиш ҳоллари ҳам кўп учрамоқда, назарий фикрларни конкрет давр ва муайян жанр асарлари таҳлили мисолида асослаб бериш етарли эмас.

¹ Қаранг: А. Метченко. Кровное, завоеванное. «Советский писатель», Москва, 1971 г., Л. Новиченко. О многообразии художественных форм и стилей в литературе социалистического реализма. М., «Советский писатель», 1959 г., Г. Асадуллаев. Историзм, теория и типология социалистического реализма. Баку, АзГИЗ, 1969.

Адабиётшуносликда «индивидуал услуб», «оқим услуби», «давр услуби», «миллий услуб», «социалистик реализмнинг умумий услуби» каби терминлар кўплаб ишлатилгани ҳолда, уларнинг бир-биридан фарқи, ўзига хос моҳияти ва мазмуни аниқлаб берилмаётир. Баъзан эса «метод» ва «услуб» терминларини бир-бирига яқинлаштириш тенденцияси ҳам кўзга ташланмоқда.

Баъзи адабиётшунослар совет адабиётидаги эстетик бойликни ижодий методларнинг кўплигида кўришга мойилдирлар¹. Худди ана шундай тенденция «Ўзбекистон маданияти» газетасида Социалистик реализм ва адабий жараён» деган мавзуда ташкил қилинган мунозара муносабати билан босилган айрим мақолаларда ҳам ўз ифодасини топди. Аниқроғи, ўзбек адабиётида социалистик реализм методи асосидагина эмас, балки танқидий реализм ва романтизм методлари асосиде ёзилган асарлар ҳам мавжудлиги ҳақидаги масала ўртага ташланди².

Кўпчилик адабиётшунослар совет адабиётидаги эстетик бойликни турли-туман услубий оқимлардан илашни маъқул кўриб, тўрт-беш хил ана шундай оқимларни белгилаб чиқмоқдалар³.

Совет адабиётидаги ранг-барангликни, эстетик бойликни илмий-назарий асосда ёритишга қаратилган бундай изланишларни, умуман олганда, табриклаш ва қўл-

¹ Қаранг: А. И. Овчаренко. Социалистический реализм и современный литературный процесс. М., «СП», 1968 г.

² Қаранг: Б. Имомов. Бадий тафаккур усули. «Ўзбекистон маданияти», 1972 й., 17 март; Ҳ. Абдусаматов. Ҳаёт ҳақиқати ва реализм. «Ўзбекистон маданияти», 1972 й., июль; Д. Қамбаров. Социалистик реализм ва романтика. «Ўзбекистон маданияти», 1972 й., 11 июль.

³ Қаранг: Ю. Борев. О природе художественного метода. «Вопросы литературы», 1957 г., № 4; О. Лармин. Художественный метод и стиль. М. Изд. МГУ, 1964 г.; Г. Асадуллаев. Историзм, теория и типология социалистического реализма. Баку, АЗГИЗ, 1969 г.

лаб-қувватлаш лозим. Аммо бизнингча, совет адабиётининг эстетик бойлигини бир неча хил услубий оқимлар билан чегаралаб қўйишдан ва турли-туман ижодий методларга бўлиб юборишдан кўра, метод бирлиги доирасидаги индивидуал услубларнинг чексиз ранг-баранглигидан, шунингдек, адабий жанрлар ва формалар хилма-хиллигидан излаш самаралироқ натижалар беради.

Совет адабиётининг ранг-баранглиги ундаги метод бирлигини инкор этмайди ва бу birlik буржуа адабиётчилари жар солиб айтаётган «бир хилликни» ҳам келтириб чиқармайди. Шунинг учун ҳам ўзбек совет лирик поэзиясининг шаклланиши ва ривожланишига конкрет асарлар таҳлили асосида ёритиш социалистик реализм методи принципларининг ҳаётбахш кучини, воқеликни чуқур ва атрофлича акс эттиришда битмас-туганмас имкониятларга эга эканлигини, ўз услубига эга бўлган турли шоирлар ижодидаги муштаракликни конкретроқ тасаввур қилишга имкон беради.

Қўп миллатли совет адабиёти барча ижодкорлар учун умумий бўлган социалистик реализм методи принциплари асосида, индивидуал услублар, бадиий шакллар ва жанрларнинг эркин ранг-баранглиги доирасида катта тараққиёт йўлини босиб ўтди. Бу адабиёт ўзининг янги типдаги жанговор, курашчан, гуманистик, реалистик адабиёт эканлигини прогрессив инсоният кўзи ўнгида изчил равишда намоён қилиб келмоқда.

Бироқ, чет эллардаги А. Лефевр, Р. Уинг (Франция), М. Коули, Э. Олуорс, Х. Мид (АҚШ), М. Ризер, Г. Крахельс (ГФР) каби реакцион буржуа идеологлари турли йўллар билан совет адабиётининг ғоявий-эстетик ранг-баранглигини, унинг жаҳоншумул аҳамиятини инкор этишга уриниб келмоқдалар. Буржуа олимлари, биринчидан социалистик реализмнинг ўз принципларига эга бўлган янги ижодий метод эканлигини тан олмайётган бўлсалар, иккинчидан, совет адабиётидаги ғоявий-эсте-

тик бойлиқни йўққа чиқаришга ҳаракат қилмоқдалар. Ёки бўлмаса, улар социалистик реализм принциплари адабиётга махсус кўрсатмалар асосида мажбуран киритилган ғоявий талаблар йиғиндисидан иборат деб ҳисобламоқдалар. Ваҳоланки, ҳар бир миллий адабиётдаги конкрет адабий фактлар буржуа олимларининг даъволари асосида уйдирма эканлигини исботлаш учун етарли маълумот бера олади.

Ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм методи принциплари Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садриддин Айнийларнинг нотиклик — минбар лирикаси билан бирга туғилди. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг галабаси XX аср бошлари адабиётидаги Ҳ. Ҳ. Ниёзий, С. Айний, Сўфизода каби прогрессив шоир, ёзувчилар ижодида янги сифат ўзгаришлари пайдо бўлишига сабаб бўлди. Октябрь революциясигача бўлган даврда меҳнаткашларнинг азоб-уқубатли ҳаётини ачинали билан реал акс эттириб келаётган бу шоирларга инқилоб ишонч бахш этди ва истиқбол йўлини аниқ-равшан кўрсатиб берди. Энди улар халқнинг бахт-саодатини муборакбод этиш билан бирга, ўз шеърларида барча мазлумларни зolimларга қарши қатъий курашга, янги ҳаёт қуришга ундай бошладилар. Адабиётда ҳаёт тақозоси билан табиий равишда вужудга келган бу тенденция ижодий методда, эстетик принципларда янги хусусиятлар пайдо бўлаётганлигидан далолат берарди; ҳаёт билан чамбарчас боғланиш, воқеликдаги ижтимоий ҳодисаларни ҳозиржавоблик билан акс эттириш, уларга поэтик жавоб қайтариш, воқеа-ҳодисаларни ўтмиши, ҳозирги ва келажаги билан, революцион тараққиётда, тарихий жиҳатдан конкрет тасвирлаш — ана шундай янги принциплар аввало, Ҳ. Ҳ. Ниёзий, С. Айний, Сўфизода каби шоирларнинг шеърларида куртак ҳолида пайдо бўлиб, аста-секин ривожлана борди. Социалистик реализм методи принципларининг адабиётда қарор топганлиги Ҳамза, С. Айнийлар поэзиясида

меҳнаткаш, революционер образининг марказий ўрин эгаллаганлигида ҳам кўринади.

Социалистик реализм методининг дастлаб пролетар шоирлари ижодида пайдо бўлган принциплари буржуа-миллатчилик адабиётининг реакцион принципларига қарши курашда ўсиб, мукаммаллашиб борди.

Социалистик реализм методи принциплари Ҳ.Ҳ.Ниёзий, С.Айнийлар поэзиясида революцион олқишлар, меҳнаткашларни эксплуататорларга қарши курашга, янги ҳаёт қуришга даъват этишда ҳамда бой-феодалларни, эскилик тарафдорларини жанговорлик билан фош қилишда кўзга ташланган бўлса, кейинча янги ҳаётни қуришда бевосита қатнашаётган меҳнат қаҳрамонларининг реалистик образини яратишда намоён бўлди ва тобора такомиллашди.

Ғ. Ғулومнинг «Турксиб йўлларида», «Икки васиқа», «Яловбардорликка», «Нон», Ҳ. Олимжоннинг «Бахтлар водийси», «Ўзбекистон», «Маҳорат», Уйғуннинг «Гуласал», «Қуёш ўлкасига», «Коммунизм гулбоғларига», «Куз қўшиқлари», «Назир отанинг ғазоби» асарларида образ яратишнинг мукаммал реалистик принциплари намоён бўлди. Бу шеърларда мавзу ва образлар ўзининг турли-туман қирралари билан очилади ва реалистик тасвир нуқтаи назарида мукаммаллик касб этади.

Масалан, Ғ. Ғулумнинг «Турксиб йўлларида», Ҳамид Олимжоннинг «Бахтлар водийси» шеърларида поэтик мазмуннинг асосини янги қурилишлар, янги ҳаёт лавҳаларидан завқланиш ҳиссигина ташкил этмайди. Бу шеърларда турли даврлар, ижтимоий тузумлар ва босқичлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги фарқлар, жамият тараққиёти, социалистик ўзгаришлар конкрет поэтик лавҳаларда гавдалантирилади ва умумлаштирилади. Социалистик реализм методининг 30-йиллардаги мукаммаллашуви худди ана шу принципларнинг чуқурлашувида кўзга ташланади.

Ойбек, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Уйғуннинг бир хил мавзуда 20-йилларнинг охирлари ва 30-йиллар ўртала-рида ёзган қатор шеърларидаги фарқлар бу шоирлари-мизнинг социалистик реализм методи принциплари асо-сида воқеликни кенг, чуқур тасвирлаш маҳорати то-бора мукаммаллашиб борганлигидан далолат беради. Уйғуннинг Совет Армияси ҳақида 1928 йилда ёзил-ган «Сезгирлар» ва 1931 йилда ёзилган «Зарбали буй-руқ», Ҳ. Олимжоннинг хотин-қизлар озодлиги мавзуида 1927 йилда ёзган «Қишлоқ қизи» ва 1935 йилда ёз-ган «Қиз» шеърлари ўртасидаги фарқлар ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм принциплари тобора ривожланиб борганлигидан ва 30-йилларда янги хусусиятлар касб этганлигидан далолат бе-ради.

Улуғ Ватан уруши йилларида ўзбек совет поэзияси-да социалистик реализм принципларининг чуқурлашу-ви совет кишиларининг қаҳрамонлик, жанговорлик, оп-тимизм, ватанпарварлик руҳини ҳар томонлама кенг, чуқур ва ҳаққоний тасвирлашнинг мукаммаллашуви билан боғлиқдир. Бу давр поэзиясида айрилиқ ва со-ғиниш мавзуи ҳам анча кенг ўрин эгаллади. Аммо бу мавзуларни ёритиш социалистик реализм принциплари асосида янгича характер касб этди. Классик поэзияда айрилиқ, соғиниш мавзусини ёритишда ғам, алам, из-тироб каби туйғуларни бўрттириб ифодалаш етакчи тенденцияга айланган бўлса, Улуғ Ватан уруши даври-да ёзилган бу мавзудаги шеърларда образлар фаолия-ти ва характерининг энг муҳим қирраларини реал тас-вирлаш, психологик кечинмаларни ўтмиши, ҳозир ва келажаги билан тасвирлаш асосий тенденция сифатида кўринди. Буни Ғ. Ғуломнинг «Соғиниш», «Бизнинг кў-чада ҳам байрам бўлажак», Ҳ. Олимжоннинг «Ниҳол», «Шарққа кетганда», «Интизорлик», Уйғуннинг «Айри-лиқ», «Сурат», «Муҳаббат» каби шеърларида яққол кўриш мумкин.

50—60-йиллар ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм методи принципларининг ривожланиши ота-шин публицистика, фалсафий теранликнинг чуқурлашувида, воқеликни конкрет бадий лавҳалар ва поэтик символлар асосида идрок этишнинг кучайганлигида кўзга ташланади.

20-йилларда буржуа-миллатчилик ғоялари ва мавҳум символикага, 30-йилларда формализм ва футурист тажрибаларга, 40—50-йилларда қуруқ риторика, схематизм ва классик поэзиянинг шартли образларига тақлид қилишга қарши кураш жараёнида ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм методи принциплари тобора кенг, ранг-баранг мазмун ва бадий-стилистик шакллар касб эта борди.

Социалистик реализм методи совет шоир-ёзувчилари ижодида муайян муштаракликларни ҳосил қилинганлигини инкор этиш мумкин эмас, албатта. Даврнинг энг аҳамиятли ҳодисаларига оперативлик билан поэтик жавоб қайтариш, яратувчи, ижодкор, ватанпарвар инсон образини марказий ўринга қўйиш, воқеа-ҳодисалар моҳиятини жанговор партиявийлик, материалистик дунёқараш асосида чуқур акс эттириш — ана шулар умуман, совет ёзувчилари, жумладан, ўзбек совет шоирлари учун ҳам муштарак хусусият бўлиб қолди.

Социалистик реализм методи ўзбек совет адабиётида проза, драма каби адабий турлар билан бир қаторда лирик поэзиянинг ҳам мисли кўрилмаган даражада ривожланиши учун кенг имконият яратди. Лирика бошқа адабий турлар каби ҳаётнинг адабий йилномасига, халқ турмуши ва курашининг бадий тарихига айланиб қолди. Лирикада бутун бир даврнинг бир бошли йжтимоий гуруҳларнинг характерли хусусиятларини, тарихини бадий образларда акс эттирадиган шеърлар яратилдики, уларда биз социалистик реализм методининг ҳаётбахш кучини ёрқин кўра оламиз.

Ўзбек совет шоирларининг турли даврларда яратган ана шундай шеърларидан айримларини эслайлик. «Яловбардорликка», «Турксиб йўлларида», «Соғиниш», «Сен етим эмассан», «Мирзачўл гулдастаси», (Ғ. Ғулом), «Бахтлар водийси», «Ўзбекистон», «Россия», «Шинель» (Ҳ. Олимжон), «Фанга юриш», «Ёвга ўлим», «Раиса» (Ойбек), «Куз қўшиқлари», «Олтин севги», «Анор», «Ленинград», «Салом келажак» (Уйғун), «Кураш нечун», «Русия қасидаси», «Гавҳар», «Шоир қалби дунёни тинглар» (Шайхзода), «Махтумқули тўйида ўзбек кўзаси», «Оқсоқол», «Университет хиёбонида» (Миртемир), «Ўғлим сира бўлмайдими уруш», «Юрагимга яқин кишилар», «Мушоира», «Ҳарорат» (Зулфия), «Ассалом, юлдузлар», «Эвакуация кўприги» (Ҳамид Ғулом), «Ҳамшаҳарларим», «Виждон сўзи», «Теримда», «Чолу кампирлар» (Асқад Мухтор), «Коммунистлар», «Чандралика» (Мирмуҳсин), «Эрон гилами», «Ўзбекистон» (М. Бобоев), «Ит ҳуради, карвон ўтади», «Дала шийпон...» (Т. Тўла) каби кўплаб шеърлар минг йиллик ўзбек поэзияси тарихида мутлақо янги саҳифаларни бунёд этди. Социалистик реализм методининг принципларини ўзида мужассамлантирувчи бу шеърлар ҳаётий воқеа-ҳодисаларни кенг қамраб умумлаштириши, тарихий жиҳатдан конкрет ва революцион тараққиётда акс эттириши, совет кишининг кечинмалари, ўй-хаёллари, туйғулари, давр руҳини реал ва чуқур ифодалаш билан алоҳида эмоционаллик ва ғоявий-бадний қувват касб этади. Уларда биз социалистик реализм методи принципларининг янада ривожлантирилганлигини кўрамиз. Ана шундай шеърлардан айримларини социалистик реализм методи принциплари нуқтаи назаридан таҳлил қилиб кўрайлик.

Ғ. Ғуломнинг «Яловбардорликка» номли шеъри 1930 йилда Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 13 йиллиги муносабати билан ёзилган эди. Одатда бирор бир байрам муносабати билан ёзилган шеърларда ўша

кунги қувончни, шодиёнани, гўзалликни таъриф-тавсиф қилиш шеърнинг поэтик мазмунини вужудга келтирар эди. Аммо Ғ. Ғулом «Яловбардорликка» шеърида воқеаликни оддийгина таъриф-тавсиф қилиш орқали идрок этиш йўлидан бормади. Балки воқеликни ҳаққоний, тарихий жиҳатдан конкрет, революцион тараққиётда тасвирлаш йўлидан борди ва бунинг ажойиб намунасини кўрсатди.

Бу шунда кўзга ташланадики, «Яловбардорликка» шеърида революциядан олдинги амирлик — феодал тузумининг яроқсизлиги, у даврда меҳнаткашлар даҳшатли жабр-стамга, қулликка гирифтор қилинганлиги, эрки ва ҳуқуқи топталганлиги, амир-амалдорлар эса айшу ишрат, фисқу фужур билан умр ўтказганликлари ғоят аниқ, конкрет лавҳаларда умумлаштирилган. Шеърдаги лирик қаҳрамон Октябрь революцияси жанларида, шу революция галабаларини ҳимоя қилиб қолиш учун олиб борилган граждандар урушида қатнашишни бахт деб билади. Шунинг учун ҳам Октябрь революцияси ва граждандар урушида қатнаша олмаганлигидан афсусланади. Шоир ана шу афсусланиш туйғусини ифодалаш жараёнида граждандар урушининг ғоят аниқ умумлаштирилган, тарихий жиҳатдан конкрет манзараларни чизади:

Ҳей, айтингиз,

Нега онам туғмадикин илгари,

Ромба таққан қўмондонлар,

Қаҳрамонлар сингари?

Диёр-диёр

Ер киндигин зириллатиб Ҳазарга

От солганда,

Мот қолганда —

бузиб лаби ҳуркович эшак каби

ёв қолиб «алҳазар»га

Асфандиёр, қочоқ Жунайд,
 пистирмачи Абдуллоҳ,
 Ҳарён тўлқин, ҳарён исён, тугён,
 Душман тополмай паноҳ.
 Ғарбдан малъун босриққа
 Қафан танли инглиз,
 Така-туркман рўзғорига кўз олайтирган иблис
 Бир ҳамланинг шиддатидан
 тум-тарақай қочганда,
 Ҳар қадамда туман зафар
 қучоғини очганда
 Бир яловдор,
 Бир байроқдор,
 Бир рядовой сингари
 Қизил қўшинлар қатори
 туғилмадим илгари.

Бу лавҳалар шунчалик реалистик, тарихий жиҳатдан шунчалик конкретки, улар китобхон кўз ўнгида граждандар уруши пайтидаги қизил қўшинларнинг зафарли жанглари ва юришларини экрандагидай жонли қилиб гавдалантиради. Бугина эмас, китобхон босмачиларнинг, интервентларнинг ёвуз ниятларини, граждандар урушининг прогрессив моҳиятини чуқур англайди, ҳис этади.

«Яловбардорликка» шеърдаги лирик қаҳрамон образи ўзининг биографияси, характери, дунёқараши билан ғоят аниқ, реал, тарихий жиҳатдан конкрет тип сифатида намоён бўлади, у — амирлик салтанатига ва интервентларга қарши нафрат ўти билан ёнувчи Октябрь революцияси ғалабаларини ҳимоя қилишга астойдил бел боғлаган, курашчан, жанговор совет граждани. Лирик қаҳрамоннинг туйғулари ҳам ҳаракатда, ўзгаришда, ўсиш жараёнида тасвирланади. Лирик қаҳрамон шеър бошида революцион курашларда қатнаша олмаганидан афсусланиш туйғусини ифодалаган бўл-

са, кейинча ундаги афсус ҳисси таскин-тасалли ҳисси билан алмашинади.

Лирик қаҳрамоннинг «Келгусига мендайлардан миллион-миллионлар керак» деб ўзининг социализм қурилиши йўлидаги курашларга тайёр эканлигини изҳор қилиши образнинг ғоявий-бадий қимматини ва қувватини янада оширади.

Шундай қилиб, «Яловбардорликка» шеъри воқеликни реал, ҳаққоний, тарихий жиҳатдан конкрет, революцион тараққиётда тасвирлашнинг классик намуналаридан бири сифатида майдонга келди. Бу шеър Октябрь революцияси ҳақида адабиётимизда яратилган шеърлардан воқеликни кенг қамраши, ижтимоий ҳодисалар моҳиятини чуқур очиши, воқеаларни ўтмиши, ҳозир ва келажак билан тасвирлаши, демак, реалистик принципларнинг чуқурлиги билан ажралиб туради.

Хислатнинг Октябрь революцияси ҳақида 1918 йилда ёзилган шеъри билан Ғафур Ғуломнинг «Яловбардорликка» шеъри шартли човиштирилса, бунга яққол қаноат ҳосил қилиш мумкин. Хислатнинг ғазал формасида ёзилган бу шеърида инқилоб асосан таъриф-таъсиф қилинган:

Нур сочиб, мазлум элига бўлди ҳамдам инқилоб,
Ҳар тараф равшан зиёсин сочди шул дам инқилоб.
Қон ютубон кўп асрлар меҳнат аҳли бўлди хор,
Ул жароҳатли юракка бўлди малҳам инқилоб.
Ҳам мусулмон, буддавий ҳам, исавию мусавий,
Барчасин айлаб биродар, қилди бир жам инқилоб.
Хислато бир сафда ўлғил ул фидойилар билан
Сендайин бечораларга бўлди ҳамдам инқилоб.

Октябрь революциясини улуғлаш, унинг меҳнаткаш халққа эрк бахш этганидан қувониш Хислат шеъри учун ҳам, Ғафур Ғулом шеъри учун ҳам муштарак хусусиятдир. Бироқ «Яловбардорликка» шеърида социа-

листик реализмнинг имкониятларидан ғоят юксак маҳорат билан фойдаланилганлиги, поэтик идрокнинг чуқурлиги, поэтик мазмуннинг кенглиги шак-шубҳасиздирки, биз буни шеърни анализ қилиш жараёнида кўриб ўтдик.

Ҳамид Олимжон «Бахтлар водийси» шеърда коммунистик дунёқарашга эга бўлган шоирнинг чуқур поэтик мушоҳадасини ташувчи лирик характеристикалар воситасида Фарғона водийсининг—пахтазор ўлканинг мукамал образи берилган. Колхоз далаларини кезиб, деҳқонлардаги активликни, кўтаринкиликни ўз кўзи билан кўрган шоир водийдаги ўзгаришларни чуқур мушоҳададан ўтказди. Шеърдаги поэтик характеристикалар шоирнинг ана шу поэтик мушоҳадасини ифодаловчи характеристикалардир. Бу теран мушоҳадали характеристикаларда Фарғона водийсидаги революцион-тарихий ўзгаришлар ўзининг чуқур, ҳаққоний инъикосини топган.

Кўклам қуёшдан
 кўкарган қирлар,
Пўлат яғринларни
 кўтарган ерлар,
 кўм-кўк.

...
Мустақиллик ишқи билан
 ёнган далалар,
 кўм-кўк...

«Бахтлар водийси» шеърининг поэтик мазмуни бошдан-охир ана шундай чуқур мушоҳадали поэтик характеристикалардан ташкил топган. Шеърдаги ҳар бир мисра водий образининг янги бир қиррасини очувчи чуқур поэтик характеристикадир. Бу поэтик характеристикалар образни тобора мукамаллаштиради, тасвир объектининг турли-туман қирраларини бирин-кетин

оча боради. Бу шеърда Ҳамид Олимжоннинг поэтик мушоҳадаси битта образ, битта тасвир объекти, яъни пахтазор водий атрофида айланиб, тобора тўлиша бориши очик-ойдин кўзга ташланиб туради.

Ҳақиқатан ҳам шоир водийнинг Совет ҳокимияти даврида яшнаб-яшараётганлигини тасвирлаш билан чекланмайди. Балки водийнинг зулматли ўтмишини ҳам ишонарли умумлаштиради. Революция ғалабасини ва совет тузумини маккор душманлардан ҳимоя қилиб қолиш, янги турмушни барпо қилиш осонликча бўлмади, балки тинимсиз қонли курашлар, ижодий меҳнатлар туфайли амалга ошди. Бахтлар водийси ҳақидаги ҳақиқатнинг бу қирраси ҳам Ҳ.Олимжоннинг теран мушоҳадаси доирасидан четда қолмаган:

Эй, Фарғона

Мушкул кунлар боласини

тишида тишлаб,

Ювиб, тараб,

севиб,

ўпиб, қучиб,

опичлаб.

Эй, бахтларни балоғатга етказган она,—

деб мурожаат қилади шоир.

Ҳ. Олимжон ана шу тарзда изчил ўсиб борувчи поэтик мушоҳадалар орқали социализм шароитида яшариб-яшнаган водийнинг ва водий тимсолида бутун ўлканинг поэтик образини, бадий панорамасини яратишга муваффақ бўлади. Ҳ. Олимжоннинг воқеликни динамик мушоҳада воситасида идрок қилиши, шоир поэтик мушоҳадасининг конкрет образ атрофида айланиб, тобора чуқурлашиб, тўлишиб, серқирра бўлиб бориши ва натижада ғоявий-бадий жиҳатидан мукамал образнинг яратилиши — ана шу каби услуб белгилари «Бахтлар водийси» шеърисида ўз кучини тўла-тўқис кўрсатди. «Бахтлар водийси» шеърисидаги пахтазор водий образи

халқимизнинг Улуғ Октябрь революциясидан сўнг озодлик ва мустақилликни қўлга олиб, турмушни, ҳаётни, жамиятни активлик билан ўзгартираётган ва ривожлантираётган кучга айланганлиги, меҳнаткаш халқнинг бахт-саодат эгаси бўлиб қолганлиги, соҳиби давронлиги ҳақидаги ғоявий мазмунни ўзида ташиydi.

Уйғуннинг Улуғ Ватан уруши даврида ёзилган «Мен сени танийман» сарлавҳали шеъри ҳам поэтик мазмуннинг кенглиги ва тарихий конкретлиги билан характерланади. Шеърдаги тасвирлардан фашизмнинг жирканч қиёфаси, босқинчилик билан характерланувчи биографияси яққол намоён бўлади. Бири-бирини тўлдириб, кучайтириб келувчи лавҳалар фашизмнинг ярамас моҳиятини бутун борлиги билан очиб ташлайди ва салбий тип образини гавдалантиради. Яъни фашист — бу Белбаода бомба ёғдириб қон ичган, Прагада дор қуриб, гуноҳсиз одамларни осган, парижлик қизни танк билан аёвсиз янчиб ўтган, қиличини белорус қизининг қони билан ювган, қанчадан-қанча мўйсафидларнинг кўзларини ўйиб олган йиртқичдир, инсониятнинг ёвуз душманидир, шоир тасвирида.

Шоир фашизмнинг ёвузлик моҳиятини ана шундай конкрет тарихий лавҳалар орқали умумлаштиради. Лекин бу билан чекланмайди. Балки фашизмнинг аянч тақдирини ҳам ғоят аниқ, ҳаққоний поэтик мулоҳазалар орқали кўрсатиб ўтади. Европадаги бир қанча халқларни қон ўртаган, шаҳар-қишлоқларни вайрон қилган фашистнинг Совет Армияси зарбасига дуч келиб, орқага қочганлиги, ўлиги ўрмонда хор бўлиб қолганлигини нафрат ва қониқиш билан тасвирлайди. Поэтик мулоҳазанинг ана шу тарзда ўсиб, юксалиб бориши туфайли фашистнинг мукамал реалистик салбий образи намоён бўлади.

Образ моҳиятини чуқур очувчи тарихий лавҳалар ва поэтик характеристикаларни бу тарзда жамлаш ва бир-бирига мутаносиб ҳолда жўйлаштириш социалис-

тик реализм методидаги воқеа-ҳодисаларни реал, тарихий жиҳатдан конкрет ва революцион тараққийётда тасвирлаш принципининг ҳаётбахш самараси эканлиги шак-шубҳасиздир.

А. Мухторнинг «Таниш» (1959 йил) номли шеърдаги лирик персонаж—ишчи образи ҳам социалистик реализм методи принциплари нуқтаи назаридан катта маҳорат билан чизилган. А. Мухтор бу шеърда фронтвик ишчи образини яратиш учун қаҳрамон биографиясининг ғоят характерли бир саҳифасини эслатиб ўтиш йўлидан боради. Фронтвик ишчи биографиясидан олинган ана шу биргина порлоқ саҳифанинг ўзиёқ унинг ўтмиши, ҳозир ва келажаги ҳақида китобхонга конкрет тасаввур бера олади.

Мамлакатимизда қаҳрамонлик совет кишининг ҳаётига чуқур сингиб кетганлиги ҳақидаги катта ғоя, шунингдек фронтвик ишчининг олижаноблиги, камтарлиги, унинг романларга арзигулик биографияга эга эканлиги бу шеърда ғоят қисқа, шу билан бирга, жуда ёрқин қилиб ифодаланган.

Фронтвик ишчининг «қилган иши нақ жар солишга» арзиса-да, шоир жар солмайди: уни таъриф-тавсифларга кўмиб ташламайди, унинг биографиясидан бир лавҳани тасвирлаш орқали ишчи образининг улуғворлигини очишга муваффақ бўлади. Социалистик реализм принципларининг кучи ана шунда кўринади.

В. И. Ленин бундай деб ёзган эди: «Сиёсий сафсатабозликка чек қўяйлик, коммунистик қурулишнинг энг оддий, бироқ ҳаётий, турмушдан олинган ва турмуш синовидан ўтган фактларига кўпроқ эътибор берайлик — ана шу шиорни ёзувчиларимиз ва агитаторларимиз ҳам, пропагандистлар ва ташкилотчиларимиз ҳам — ҳаммамиз узлуксиз такрорлаб туришимиз лозим»¹.

¹ В. И. Ленин. Сочинения, Т. 29. стр. 286.

Юқорида таҳлил қилинган шеърлар ўзбек совет поэзияси ҳам В. И. Ленин ўғитларига амал қилиб, ҳаёт фактларини бадний фактларга айлантириш йўлидан муваффақиятли ривожлана борганлигини кўрсатади.

Социалистик реализм методи принциплари асосида шеърларнинг гоёвий кучи, поэтик мазмуни тобора чуқурлашиб борганлигини 60-йилларда яратилган энг яхши лирик асарлар мисолида ҳам яққол кўра оламиз. Миртемирнинг «Қорақалпоқ дафтари», «Ленин жилмайиши», Зулфиянинг «Юрак ҳамиша йўлда», Ҳамид Ғулломнинг «Қитъалар уйғоқ» туркумларидаги шеърлар ҳам ана шундан далолат беради.

Масалан, «Қитъалар уйғоқ» номли туркумга кирувчи «Уруш», «Уй», «Хиросима», «Эвакуация кўприги», «Қалампирмунчоқ гул», «Тонг отяпти» каби шеърларда Африка халқларининг ўз мустақиллиги йўлида, тинчлик ва демократия учун олиб бораётган курашлари коммунистик идеал нуқтан назаридан, юксак жанговорлик нуқтан назаридан туриб акс эттирилган ва умумлаштирилган. «Тонг отяпти» шеърида мустақилликни қўлга олган Жазоир халқи билан империализм мустамлакачилари ўртасидаги «кўз илғамас», «яшин» зиддиятлар поэзиянинг ўзига хос ифода воситалари билан қабартиб тасвирланади. Унда дунё халқларининг ташвиши билан яшовчи совет кишиларининг идеаллари, инсонпарварлиги ёрқин ифодаланади.

Шеър Урта денгиз бўйида, Жазоир ерида уч кундан буён тинмай ёғаётган ёмғир тасвири билан бошланади. Шоир сувнинг Жазоир деҳқони учун дуру инжудек қимматли эканини юракдан ҳис қилгани учун ҳам ёмғирни олқишлайди. Бироқ табиат нашъасидан завқланаётган шоирнинг хаёлини бошқа ўй ва ташвишлар қамрайди. Жазоир саҳросида империалистларнинг атом бомбаларининг портлаши ёмғир томчиларини захарламаяптимикан? «Шу ёмғирга қувониб деҳқон ерга сочган буғдой соғмикан?» деб ташвишланади шоир.

Шундай қилиб, табиат тасвири билан бошланган шеърдаги кечинма табиий равишда Жазоир деҳқонининг оғир ҳаёти, тақдири ва келажаги ҳақидаги катта ижтимоий гапга келиб уланади. Натижада, Қазбада оёқ-яланг деҳқонларнинг ер ишлаши, ўз риску рўзини ўйлаб елиб-югуриши, француз сармоядорлари эса ҳашаматли қўрғонларда қуш эти чайнаб, шароб ичиб, айшу фароғатда яшаётганлиги ҳақидаги ҳақиқатлар қуйма, равон, жанговор мисраларда ўзининг реалистик ифодасини топади:

Гарчанд уруш тўхтаган. Гўзал
Жазоирда тонг отяпти,
Бироқ қонга тўймас генерал
Бомбасини портлатяпти.

Шоир ана шундай ташвишлар билан банд бўлса-да, бари бир Жазоир халқининг келажагига қатъий ишонч билан қарайди. Империалистларнинг бомба портлашларига Жазоирнинг «гулгун тонги»ни қарама-қарши қўяди. Натижада тонг Жазоир халқи истиқболининг рамзи сифатида катта ижтимоий ғояни ифодаловчи воситага айланади.

Худди «Тонг отаяпти» каби «Қитъалар уйғоқ» туркумидаги бошқа шеърлар ҳам Африка мамлакатлари халқларини узоқ йиллар давомида эксплуатация қилиб келган империалистларга қарши нафрат, маҳаллий халқлар келажагига ишонч руҳи билан суғорилгандир. Бу шеърлар ижтимоий-публицистик лириканинг тарихий воқеа-ҳодисаларни реал умумлаштириш, даврнинг муҳим ғояларини ифодалашда катта имкониятларга эга эканлигини намойиш қилади.

Ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм принципларининг шаклланиши ва мукаммаллашиши ҳақидаги фикрларни яқунлаб қуйидагиларни айтиш мумкин.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садриддин Айний, Абдулла Авлоний, Муҳаммад Шариф Сўфизода каби шоирларнинг Улуғ Октябрь социалистик революцияси ва граждандар уруши йилларида яратган реалистик шеърларидаги принциплар — ҳаққонийлик, тарихий конкретлик, партиявийлик, воқеа-ҳодисаларни революцион дунёқараш асосида ўтмиши, ҳозир ва келажак билан тасвирлаш — ўзбек совет поэзиясида социалистик реализм методи принциплари шаклланганлигининг далолати эди. Бу принциплар социалистик жамият ҳақидаги марксистик таълимотнинг моддий ҳақиқатга айланиши, коммунистик идеалнинг қарор топиши, эскиликнинг емирилиши, янги ҳаёт қуриш учун курашнинг бошланғич туфайли адабиётда табиий равишда, ҳаёт тақозоси билан пайдо бўлди.

СССР Ёзувчилар союзининг уставига таъкидланган социалистик реализм принциплари М. Горький асос солган совет адабиётидаги асосий хусусиятлар ва тенденцияларнинг умумлаштирилиши эди.

Адабиётда социалистик реализм принципларининг ривожланиши деган тушунча ҳар кун янги-янги принципларнинг пайдо бўлиши деган маънони англатмайди, балки маълум принциплар ва орттирилган тажрибалар асосида воқеликни реал тасвирлашнинг чуқурлашуви, мукаммаллашуви деган маънони англатади. Ана шу маънода ўзбек совет поэзиясида ҳам социалистик реализм принциплари чуқурлашиб, мукаммаллашиб борди.

Социалистик реализм принциплари Октябрь революцияси ва граждандар уруши йилларидаги поэзияда социалистик революцияни, янги тузумни олқишлаш, меҳнаткашларни эски тузумни емириб, янги ҳаёт қуришга даъват этишда намоён бўлган бўлса, 30-йилларда ишчилар ва колхозчилар, деҳқонларни янги ҳаёт қуриш йўлидаги курашларни, орзу-умидларни ёрқин образларда акс эттиришда намоён бўлди. Улуғ Ватан уруши

ва ундан кейинги давр поэзиясида эса социалистик реализм принциплари асосида жанговар руҳ, оташин публицистика, фалсафий умумлашма, интеллектуал теранлик мукаммаллашди.

20-йилларда буржуа-миллатчилик ғоялари ва мавҳум символикага 30-йилларда формалистик, футуристик уринишларга, 40-йилларда қуруқ риторика ва схематизмга қарши кураш жараёнида социалистик реализм принциплари ўзбек совет поэзиясида тобора ранг-баранг мазмун ва формалар касб эта борди.

Социалистик реализм методининг совет шоир, ёзувчилари ижодида қатор муштаракликларни ҳосил қилган принциплари адабиётдаги индивидуал услублар, жанрлар, шакллар ранг-баранглигини инкор этмайди. Аксинча, уларнинг ривожланиши учун имкониятлар вужудга келтиради. Социалистик реализм методининг, бир томондан, ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни, предметлар дунёсини кенг қамраб акс эттиришни талаб этиши, иккинчи томондан шахсий ташаббусга, изланишга, турли хил форма ва жанрлардан, прогрессив анъаналардан фойдаланиш учун майдонни кенг очиб бериши совет адабиётида ранг-барангликнинг муттасил кенгайиб, ривожланиб боришини таъминлади. Ўзбек совет поэзиясидаги ранг-баранглик ҳам ана шундан далолат беради.

Ўзбек совет поэзиясининг социалистик реализм принциплари доирасидаги ранг-баранглиги, энг аввало, индивидуал услубларнинг хилма-хиллигида кўзга ташланади. Ўзбек совет поэзиясининг ярим асрдан ошиқроқ вақт ичидаги тараққиёти давомида Ҳ. Ҳ. Ниёзий асос солган традицияларни давом эттириб, Ғафур Ғулوم, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Ойбек, Шайхзода, Зулфия, Асқад Мухтор, Миртемир каби қатор забардаст шоирлар етишиб чиқдики, уларнинг ҳар бири ўз ижодий услуби билан бир-биридан яққол фарқланиб туради.

Ғафур Ғулумнинг шеърляти энг аввало воқеликни

фалсафий нуқтаи назардан ва кенг тарихий аспектда акс этгириши билан ўзига хослик касб этади. Унинг поэзиясида Совет Ўзбекистонининг 60-йилларгача босиб ўтган катта тарихий йўли ўзининг чуқур жаҳоншумул моҳияти, фалсафий нуқтаи назари, тарихий илдизлари билан акс этди. Шоир ижодининг характерини белгилловчи «Турксиб йўлларида», «Яловбардорликка», «Нон», «СССР Конституцияси», «Кузатиш», «Соғниш», «Сен егим эмассан», «Қиш», «Вақт», «Ассалом», «Яшасин тинчлик», «Пахта — тинчлик хазинаси», «Она қизим Жамилага», «Поль Робсонга», «Май саломи», «В.И.Ленин» каби юзлаб шеърлари ўзининг фалсафий-тарихий поэтик мазмуни билан ажралиб туради ва поэзиямизда алоҳида ўрин тутди. Бу шеърлар Гафур Гулом поэзияси ижтимоий-тарихий қиёслар ва фалсафий умумлашмалар лирикаси эканлигини тасдиқлайди. Шоир ижодидаги ана шу фалсафийлик ва тарихийлик феодализм ва капитализмнинг иллатларини, социализмнинг афзалликларини бутун моҳияти билан умумлаштиришга хизмат қилди.

Гафур Гуломнинг бутун шеърларидан марказий об-раз сифатида тизилиб ўтувчи лирик қаҳрамон тарихчи донишманд, материалист файласуф, Шарқ мутафаккири ва шу билан бирга, ўта ҳозиржавоб, хушчақчақ, ҳазилкаш, ширин ва аччиқ кулги соҳиби бўлган меҳнаткаш ўзбек чоли сифатида ҳам намоён бўлади.

Ғ. Гуломнинг воқеликни кенг тарихий масштабда, фалсафий нуқтаи назардан идрок этиши унинг поэтик синтаксисиди ҳам, ифода-тасвир воситаларида ҳам ўзига хос симфонизми, масштаблилики вужудга келтиради. Унинг ҳар бир шеърида янги-янги тарихий қиёслар, ижтимоий характердаги ўхшатишлар ва метафоралар пайдо бўлади, поэтик синтаксисда эса майин лиризм, ҳикоя-тасвир, хитоб-чақириқ, ҳукм ва мушоҳада, хушчақчақ ҳазил каби ифода усуллари ва интонация оҳанглари тез-тез бир-бирини алмаштириб туради. Ана

шуларнинг ҳаммаси Ғ.Ғулом поэтик услубига такрорланмас ўзига хослик, оригиналлик бағишлайди.

Ғ. Ғулом поэзиясига ўзбек классик шеърлятидаги фалсафий донишмандлик тенденцияси катта таъсир кўрсатган бўлса, Ҳамид Олимжон лирикасига эзма ва оғзаски адабиётдаги майин лиризм, содда халқчиллик, ўйчан мушоҳадакорлик каби тенденциялар кўпроқ таъсир кўрсатди. Шунинг учун ҳам Ҳамид Олимжон поэзияси ўйчан мушоҳада, майин аналитик тасвир лирикаси бўлиб шаклланди ва камол топди. Ғафур Ғуломнинг поэтик фикри тасвир объектининг, предметининг тарихий тараққиётни атрофида айланса, Ҳамид Олимжоннинг поэтик фикри тасвир объектининг турли-туман қирралари атрофида айланади, ана шу қирраларни поэтик деталларга айлантириш орқали образнинг тўлишиб, мукамаллашиб бориши таъминланади. «Бахтлар водийси», «Ўзбекистон», «Ўрик гуллаганда», «Бахт тўғрисида», «Шинель», «Ниҳол», «Россия», «Шарққа кетганда» каби шеърларнинг ҳаммаси ана шундай ўйчан мушоҳада, аналитик тасвир билан мукамаллик касб этгандир.

Шоирнинг барча шеърларида ҳам ана шундай тафсийлилик, тасвир ва мушоҳаданинг аналитиклиги етакчи тенденция сифатида бўртиб кўринади.

«Хат», «Йигитларни фронтга жўнатиш», «Жангчи Турсун» каби бир қатор поэтик асарлардаги образларнинг фольклор традициялари руҳида яратилганлиги ҳам Ҳамид Олимжон поэзиясининг образлар оламига, пировардида индивидуал услубига ижодий ўзига хослик ва оригиналлик бахш этади. «Ойгул билан Бахтиёр», «Паризод ва Бунёд» каби эртақ-дostonларида бўлганидек, бу шеърлар ҳам Ҳамид Олимжон услубида фольклор традициялари ҳаммадан кўпроқ из қолдирганлигидан далолат беради. Бу шеърлардаги она образи ҳам, жангчи ўғил образи ҳам халқ эртақлари ва дostonларидаги каби романтик қирралар билан тасвир-

ланганлиги шоирнинг фольклор традицияларини давр ва замон талаблари асосида янгиланганлигидан далолат беради.

Уйғун поэзияси ўзбек классик шеърляти ва халқ оғзаки ижодидаги яна бошқача традициялардан кўпроқ озиқланди ва шу асосда ривожланди. Шунинг учун уйғун шеърлари кўпинча табиат ва жамият ҳодисаларини қиёс қилиб тасвирловчи параллелизмлар асосида қурилганлиги билан ажралиб туради. «Куз қўшиқлари», «Назир отанинг ғазаб», «Қуёш йўли», «Сурат», «Анор», «Зафар хилоли», «Момогулдирак», «Бинафша», «Лолалар», «Сарвга» каби бир неча ўнлаб шеърларнинг поэтик мазмуни ва образлар системасида бу хусусиятлар очиқ-ойдин кўзга ташланиб туради.

Уйғун шеърларининг поэтик мазмунини, пафосини қувонч, шодлик баъзан эса қаҳр-ғазаб каби ҳис-туйғулар ташқил этади. Табиат манзараларидан, предметлар, гул-чечакларнинг зоҳирий гўзалликларидан олинган қувонч туйғулари шоир шеърларининг бутун мисралари бўйлаб тизилиб ўтади.

Ғ.Ғулум шеърлари бутун бир давр, катта ижтимоий воқеа-ҳодисалар ҳақидаги фикрларни жамғариб ифодаловчи шеърлар бўлса, Уйғун шеърлари кўпинча бир лаҳзалик ширин ёки аччиқ туйғунинг ифодаси сифатида майдонга келади. Ана шу бир лаҳзалик туйғулар орқали социализм даврининг илғор, катта ғояларини ифодалаш Уйғун поэтик услубининг муҳим хусусиятидир.

Табиат ҳодисаларини, предметларини жонлантириб тасвирлаш Уйғун поэзиясида доим такрорланувчи, сезимли усулдир. Шоир баҳор ва кузни ҳам, тонг ва шомни ҳам, шабнам ва ёмғир, гул ва чечакни ҳам ҳамма нарсани сўзлатади, кулдиради, қуйлатади ва шу орқали ўзининг давр ва замонга бўлган муносабатини ёрқин бўёқларда ифодалашга муваффақ бўлади.

Уйғуннинг образлар дунёси ҳам Ғ. Ғулум, Ҳ. Олим

жон ёки А. Мухтор поэзиясининг образлар оламида
ўзига хос қирралари билан ажралиб туради. Ғ. Ғулом
поэзиясида донишманд ота, шунингдек фалсафий план-
даги умумлашма образлар, Ҳ. Олимжон поэзиясида она
ва ўғил образи шоир поэтик услубининг ўзига хослиги-
ни таъминловчи образлар сифатида кўринса, Уйғун шеъ-
риясида ғоят турли-туман лирик персонажларнинг
кўплиги ва улар орасида севишган йигит ва қиз образ-
ларининг алоҳида ажралиб туриши услубнинг белги-
ловчи қирраларига айланади.

Асқад Мухтор лирикасида воқеликни интеллектуал
деталлар, символик образлар, психологик характерлар
воситасида идрок қилиш етакчи тенденция сифатида
ажралиб туради.

Асқад Мухторнинг ҳаёт, ундаги воқеа-ҳодисалар
ҳақидаги ўйлари гўё узлуксиз давомли ўйлардир. Шо-
ир предметлар дунёси ҳақидаги ўз поэтик ўйларининг
асосан синтезини ёки авж нуқтасини интеллектуал де-
таллар воситасида ифодалайди.

«Асрим», «Ўғирланган кўз ёши», «Гудок», «Таниш»,
«Сукут», «Умр йўли», «Портрет», «Ишончсиз қадам-
лар», «Аминман» каби бир неча ўнлаб шеърларида да-
вомли ўйчанликнинг авж нуқталари акс этган, шоир-
нинг фикрлари, ғоялари китобхонни чуқур ўй-фикрлар-
га талдирувчи интеллектуал деталлар воситасида ифо-
даланган.

Асқад Мухторнинг ҳаётдаги барча яхши хусусият-
лар ватанпарварлик, дўстлик, меҳнатсеварлик, кам-
тарлик, фидокорлик, инсонийлик кабиларни улуғлаши,
хиёнаткорлик, сотқинлик, айёрлик каби ярамас одат-
ларни қоралаши («Майса авж уради», «Боғим», «Ни-
ҳол», «Тонг», «Бойчечак», «Чўпон най чалганда», «Ар-
ча ва олча», «Нақш олма ва қарға») неча ўнлаб шеър-
лари рамзий образлар воситасида ифодаланади. Барча
фикрлар, ғоялар ана шу образлардан табиий равиш-
да келиб чиқади.

«Бригадиримиз», «Теримда», «Чолу кампирлар», «Эрудит» каби шеърларнинг поэтик мазмуни эса персонажларнинг қалб диалектикасини, ундаги психологик тебранишларни чуқур таҳлил қилиш ва уларни характерли деталларда ифодалашдан келтириб чиқарилади.

Лирикада қалб диалектикаси, психологизм кўпинча шоирнинг лирик «мени» орқали берилади. Бу усул традицион бўлиб, уни Навоий ва Фурқат, Ҳамид Олимжон ва Усмон Носир каби шоирлар лирикасида мукамал намуналарда учратиш мумкин. Бироқ, лирик персонаж образнинг қалб диалектикасини бунчалик теранлик билан тасвирлаш, психологик таҳлилни асосий воситага айлантириш Асқад Мухтор поэзиясида сезиларли даражада бўртиб кўринди ва шунинг учун ҳам шоир услубининг муҳим белгисига айланди. Бу жиҳатдан А. Мухтор лирик персонажлари Уйғун поэзиясида бутун бир галереяни ташкил этувчи лирик персонажлардан ажралиб туради. Уйғун ўз персонажлари характерини кўпинча муайян ҳаётий ҳодиса; қувонч ёки ғазаб каби туйғулар воситасида очиб кўрсатса, А. Мухтор уларнинг қалбидаги нозик, яширин тебранишларни изчил, тўлатқис қайд этиш орқали очади. Демак, Уйғун ва А. Мухтор поэтик услуби лирик персонажлар образини шеърга кўплаб олиб кириш жиҳатидан бир-бирига яқинлашади. Бироқ, лирик персонажларни қандай тасвирлаш, қандай яратиш намунасига келганда, уларнинг ҳар бири ўзига йўл солиб, шу йўлдан боради.

Маълумки, шоирнинг воқеликни идрок этишдаги, поэтик фикрлашидаги ўзига хосликлар, унинг бадиий тилидаги ўзига хосликларни келтириб чиқаради, уларга ўз муҳрини босади. Шунинг учун Фафур Гулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Асқад Мухторларнинг ифода усуллари ва ифода-тасвир воситалари ҳам ўзига хослиги билан бир-биридан ажралиб туради.

Фафур Гулом ўз ўхшатишлари ва метафоралари учун

қиёс предметлари сифатида ижтимоий ҳаёт воқеа-ҳодисаларини олса, Ҳ. Олимжон кўпроқ фольклор атрибутлари ва образларига мурожаат қилади. Дарё ўт-олов, юлдуз каби ҳодиса ва предметлар Ҳамид Олимжон поэтик образларига озиқ ва жило берса, тун билан тонг Ғ. Гулом қиёслари учун системали образ яратиш воситаларига айланади. Уйғун поэзияси гул, чечак, боғ, бўстон образлари билан зийнатланган бўлса, А. Мухтор поэзияси рамзий маъноларда келувчи турли хил ўсимликлар дунёсидан ҳосил бўлган образлар (ниҳол, майса, бойчечак, ўрик, олча каби) билан ўзига хослик касб этади. Шу тарзда воқеликни поэтик идрок этишдаги ўзига хосликлар, поэтик ғоя ва фикрни ифодалашдаги ўзига хосликлар билан қўшилиб индивидуал услубнинг оригинал ёрқинлигини кучайтиради.

Ўзбек совет поэзиясида адабий жанрлар ва шеъринг шакллари ҳам турли-туманлиги билан катта бойлик ва ранг-барангликни ҳосил қилади.

Ижтимоий-публицистик лирика, интим-лирика, ҳажвий лирика, воқеабанд лирика каби турлар поэтик жанрлар хилма-хиллигидан далолат беради. Бу жанрлар бир-биридан тематик эътибори билан эмас, балки воқеа-ҳодисаларни ўзига хос адабий стилистик воситалар орқали акс эттириши билан фарқланади. Ижтимоий-публицистик лирика асарлари кўпчилик номида кўпчиликка мурожаат тарзида ёзилиши, хитоб, ундов, чақириқ каби стилистик элементлардан кенг фойдаланиш, муҳим ижтимоий проблемаларни публицистик усулда ўртага қўйиш асосида ўзига хослик касб этади.

Интим-лирика эса қалбнинг қалбга, шахснинг шахсга розини, арзу ҳолини ифодаловчи жанр эканлиги билан ажралиб туради. Символик лирикада рамзий образлар, ҳажвий лирикада кулги, кесатиқ, заҳарханда, личинг муҳим воситалар сифатида хизмат қилади ва жанрнинг қиёфасини белгилаб беради. Воқеабанд лирикада поэтик мазмун воқеликдаги конкрет ҳодисалар

ни лирик усулда тасвирлашдан келтириб чиқарилади. Ўзбек совет поэзиясида лириканинг ана шу жанрлари бир-бири билан ёнма-ён бориб, ўзаро мустақкам алоқада ривожланиб келди, бир-бирига таъсир ўтказди, бири иккинчисига ўтиб турди. Бу эса уларни бир-биридан ажратиб бўлмайдиган даражада аралаш-қуралаш бўлиб кетишига олиб келгани йўқ. Поэзиямизда ана шу жанрларнинг ҳар доим ажойиб мукамал намуналари яратилиб турди ва улар ўзига хос мавқега эга бўлиб келди.

Поэзиямиздаги ранг-барангликнинг реал асосларидан яна бири адабий практикада эркин шеър, мурабба шеър, маснавий шеър, рубоий, мухаммас, мусаддас, мусамман, ғазал каби шеъринг жанрлар ва шаклларнинг мустақил равишда яшаб, ривожланиб келганлигидадир. Уларнинг айримлари янги воқеликни ҳамда қардош халқлар, биринчи навбатда улуғ рус поэзиясининг ҳаётбахш таъсири остида янгидан туғилиб, ривожланган бўлса, айримлари традицион шаклларнинг ғоявий-эстетик нагрузкасини янгилаш тарзида ҳаётийлик касб этди. Шунинг учун у ёки бу традицион форманинг яроқли ёки яроқсизлиги ҳақида соф назарий баҳс-мунозарадан кўра, конкрет асарларнинг ғоявий-эстетик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг керакли ёки кераксизлиги, яроқли ёки яроқсизлиги хусусида баҳс юритиш ўринли бўлади.

Ўзбек совет лирик поэзиясида жанрлар ва жанр шаклларига муносабат турли шоирлар ижодида турлича бўлиб келди. Ижтимоий публицистик лирика барча шоирларимиз ижодида еткази жанр сифатида шаклланди ва тараққий этди.

Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Ойбек, Уйғунлар асос солган бу жанр кейинча М. Шайхзода, 60-йилларда Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулом, Зулфия, Туроб Тўла, Султон Акбарий, М. Бобоев, Шухрат каби шоирларимиз томонидан янада ривожлантирилди.

Интим-лирика эса кўпроқ Ҳ. Олимжон, Зулфия, Уйғун, Саида Зуннунова каби шоирлар поэзиясидан кўпроқ ўрин эгаллади. Барча жанр намуналари, шу жумладан, ҳажвий лирикага мансуб шеърларнинг кўплиги Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Ғ. Фулом, Уйғун, А. Мухтор каби шоирлар поэзиясининг диапозонини кенгайтиришда муҳим роль ўйнайди. Шу билан бирга Сами Абдуқаҳҳор, Олим Қўчқорбеков, М. Худойқулов каби асосан, ҳажвий лирика жанрида шеърлар ёзувчи шоирларнинг етишиб чиқаётганлиги бу жанрнинг ўзбек совет поэзиясидаги мазқеи ўсиб бораётганлигидан далолат беради. Воқеабанд шеър жанрига тез-тез мурожаат қилиб туриш, шеърый ҳикоя ифода усулининг етакчилиги Ойбек ва Миртемир поэтик услубининг ўзига хос хусусиятларидан бирини ташкил этди. Эркин шеър ва мурабба шеър шакли ўзбек совет поэзияси тараққиётининг барча босқичларида етакчи мавқега эга бўлди. Шу билан бирга, ғазал, рубоий, маснавий каби лирик жанрлар ва шакллари ҳам бир қатор шоирлар ижодида етакчи мавқе эгаллаб, поэзиядаги ранг-барангликни кенгайтиришда муҳим фактор ролини ўйнади.

Ғазал жанрининг замонавий реалистик характер касб этиб ривожланишида Ҳ. Ҳ. Ниёзий, Ҳ. Олимжон, Ғ. Фулом, С. Абдулла, Уйғун, Эркин Воҳидов томонидан ҳозирги давр мавзуида ёзилган ғазал шеърлари катта ғоявий-эстетик аҳамиятга эга бўлди. Рубоий жанрининг ана шу тахлитдаги эволюцияси ва янгилиниши эса М. Шайхзода, Рамз Бобожон ва Асқад Мухтор рубоийлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Хуллас, социалистик реализм методи принциплари совет адабиётини, шу жумладан, ўзбек поэзиясини ҳам ранг-барангликдан, эстетик бойликдан маҳрум қилди, деб даъво қилиш ҳеч қандай ҳаётий асосга эга эмас. Социалистик реализм шоирларимиз ижодидаги ҳаётийликни, мазмун кенглигини янада кучайтирди. Бу метод вужудга келтирган бирлик, муштараклик поэзия-

миздаги ранг-баранглик, эстетик бойликка ҳеч қачон тўсиқ бўлгани йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас эди.

Социалистик реализм методи, аксинча ҳаётни бутун улуғворлиги, зиддиятлари билан реал, мукаммал тасвирлаб кўрсатишда ижодий компас ролини ўйнади. Ўзбек совет поэзияси худди ана шу метод асосида ижод қилганлиги учун ҳам мазмун ва формада доим янгиликлар кашф этувчи поэзия сифатида ўсиб, юксалди.

ПОЭЗИЯМИЗНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ ЙУЛИДА

Сўнгги йилларда танқидчилигимизда бир талай асарлар пайдо бўлдики, булар КПСС XX съезидан сўнгги даврда бадий адабиётимизда бўлганидек, адабий танқидчиликда ҳам янги ижобий тенденциялар ривожланаётганлигидан далолат беради. Энг муҳими шундаки, танқидчиликда адабиётимиздаги янгиликларни тарихий аспектда таҳлилдан ўтказиб, камчилик ва ютуқларни умумлаштириш ва адабиётимизнинг келгуси тараққиёти учун фойдали бўлган хулосалар чиқариш тенденцияси кучайди. Буни Озод Шарафиддиновнинг «Замон — қалб — поэзия» китобида ҳам жуда равшан кўриш мумкин.

Тўпلامга танқидчининг адабиётимиздаги турли-туман жанрларга ва улар билан боғлиқ ҳар хил проблемаларга бағишланган мақолалари киритилмаган. Китобдан поэзиямизнинг муайян даврлардаги аҳволига бағишланган мақолаларгина ўрин олган. Аммо бу мақолалардаги бир талай фикрлар фақат поэзиямизнинг эмас, балки умуман адабиётимизнинг тараққиёти учун аҳамиятлидир.

Тўпلامдаги мақолаларни ўқир эканмиз, эпик ва лирик поэзиямизда сўнгги 10—15 йил давомида эришилган талай ютуқларни, йўл қўйилган камчилик ва нуқсонларни, шунингдек янги тенденциялар ва хусусиятларни чуқур идрок этамиз, танқидчида поэзия гўзаллигини туйиш сезгиси, эстетик принципларни поэзиянинг

муайян вақтдаги ҳолатига тадбиқ этиш ва ундан илмий хулосалар чиқариш қобилияти кучли эканини ҳис қиламиз.

«Лирика ҳақида мулоҳазалар» номли мақолада 40-йиллар охири ва 50-йиллар бошидаги ўзбек лирик поэзиясида мавжуд бўлган камчилик ва нуқсонлар ўткир сезгирлик ва шафқатсизлик билан очиб ташланган. Аммо бу шафқатсизлик адабиётимизга ишончсизлик билан қаровчи одамнинг эмас, балки адабиётга катта муҳаббат билан қаровчи, унинг тараққиёт истиқболи ҳақида чуқур ўйловчи танқидчининг шафқатсизлигидир.

40-йиллар охири, 50-йиллар бошларидаги ўзбек лирикасида риторика кўпайганлиги, мавзунинг индивидуал кечинма ва оригинал янги образлар орқали очишнинг суствлиги, лирик қаҳрамон ва лирик персонажларда схематизмнинг кучлилиги, такрор, шаблон ва ташбиҳларга мурожаат қилишнинг активлашгани, шунингдек жимжимадор, баландпарвоз ва сохта содда услуб кенг ёйилганлигини бутун борлиги билан очиб кўрсатиш «Лирика ҳақида мулоҳазалар» номли мақоланинг пафосини ташкил этади. Мақола қачон, қандай муносабат билан ёзилганидан беҳабар китобхон, фавқулудда лол бўлиб, ўзича, наҳотки 40-йиллар охири ва 50-йиллар бошидаги ўзбек лирикасида ижобий намуналар ва хусусиятлар бўлмаса деб қолиши мумкин. Ижобий, яхши намуналар ва хусусиятлар бор эди, албатта. Булар ҳақида танқидчи қисман гапиради ҳам. Аммо ўша вақтда поэзиямиздан ўрин олган хавфли камчиликларни дадиллик билан очиб ташлаш ҳаммадан ҳам зарур эди. Кўпчилик адабиётчиларнинг фикри шу билан банд эди. Газеталарда ана шу камчиликларнинг баъзи бирларига қарши яккам-дуқкам мақолалар ҳам босилиб турар эди. Шунинг учун ҳам «Ўзбекистон маданияти» газетаси 1956 йилда ўзбек совет поэзиясининг аҳволи бўйича мунозара уюштирди. Бу мунозара ўзининг яхши

натижаларини берди, поэзиямиз тараққиётида ижобий из қолдирди. Мунозаранинг поэзиямиз тараққиётига таъсир кучини оширишда Ҳамид Фулом, Асқад Мухтор, О. Шарафиддинов ва бошқаларнинг мақолалари муҳим роль ўйнади. Демак, О. Шарафиддиновнинг бу мақола-сида асосий эътиборни поэзиямиздаги камчилик ва нуқсонларни очиб ташлашга қаратилганлиги ўша давр талаби — тақозоси билан изоҳланади.

Тўпламдаги «Поэма ва қаҳрамон», «Поэма, тил ва стиль» номли мақолаларда эса 40- йиллар охири ва 50- йиллар бошларидаги эпик поэзиямизда мавжуд бўлган камчиликлар, аниқроғи, Мирмуҳсиннинг «Ватан меҳри», Мамарасул Бобоевнинг «Боғбон», Саид Назарнинг «Ваъда ва амал» каби поэмаларида образларнинг схематик, ситуацияларнинг сунъий чиққанлиги жуда яхши очиб берилган. Аммо бу икки мақоланинг асосий пафосини ўша давр эпик поэзиясидаги ижобий тенденцияларни умумлаштириш ташкил этади. Бу мақолаларда асосий эътибор Ойбекнинг «Қизлар» А. Мухторнинг «Катта йўлда», Мирмуҳсиннинг «Уста Ғиёс», Ҳ. Фуломнинг «Қўшиқларим» поэмаларида янгича онг ва тушунчага, янгича характер ва психологияга эга бўлган ўзбек колхозчилари образини яратиш йўлида эришилган ютуқларни умумлаштиришга қаратилган. Арслонқул, Азизов, Уста Ғиёс, Турсуной Қаримова, Назми, Олтиной, Дилбар, Ойжамол, Гулшан каби образларнинг характеридаги муҳим ижобий хусусиятлар бевосита меҳнатда, мантиқий жиҳатдан асосланган фаолият жараёнида, жонли ва реал нутқий характеристикаларида ифодаланганлиги анча кенг ёритилган.

Танқидчи юқориди айтилган асарларнинг таҳлилидан урушдан кейинги ўзбек поэмаларида социалистик реализм методи ва ижобий қаҳрамон яратиш принципларининг чуқурлашганлиги, коммунистлар образини яратиш ҳаракатининг авж олганлиги авторлар ва персонажлар тилида эмоционаллик ва индивидуалликни

беришга интилиш кучайганлиги ҳақида хулосалар чиқаради.

Танқидчининг ўзбек поэмачилиги ҳақида фикр-мулоҳазалари ана шу хулосалар билан тугамайди. Йўқ, О. Шарафиддинов бу мавзудаги гапни 1962 йилда ёзган «Лирик поэма» номли мақоласида янада чуқурроқ ва мукамалроқ қилиб давом эттиради. Бу чуқурлик ва мукамалликнинг илдизи, биринчидан, 50- йиллар охири ва 60-йиллар бошидаги ўзбек поэмачилигидан пайдо бўлган янгиликлар билан, иккинчидан, танқидчининг профессионал маҳорати ошганлиги билан боғланади.

«Лирик поэма» мақоласининг қиммати О. Шарафиддиновнинг «Тошкентнома» (М.Шайхзода), «Менинг маҳаллам» (Султон Акбарий), «Сурат» (Миртемир), «Она ер қўшиғи» (Ж. Жабборов), «Қуёшга ошиқман» (Ҳ. Шарипов) каби поэмаларнинг ғоявий-бадий муваффақиятини очиб берганидагина эмас, балки ана шу асосда ўзбек поэмачилигида пайдо бўлган муҳим ижобий тенденцияларни ўткир кузатувчанлик билан умумлаштира олганлигида ҳамдир.

Авваллари асосан, ишқ-муҳаббат мавзуси учун майдон бўлган лирик поэмаларда катта ижтимоий масалаларни ёритила бошланганлиги поэмаларда интеллектуалликнинг кучайиб, унинг характерларини тўлақонли, кўп қиррали қилишга хизмат этаётганлиги, лирик қаҳрамон характерини яратишда психологик тасвирнинг чуқурлашганлиги, 50-йиллар охири ва 60-йиллар бошларидаги ўзбек поэмачилигида бўртиб кўринган бу ижобий тенденциялар ҳақида гапириш О.Шарафиддинов мақоласини ўқигандан сўнг анчайин осон бўлиб туюлиши мумкин. Ҳақиқатда эса адабиёт фактлари устида бундай мулоҳаза юритиш учун адабиёт тарихи ва назарияси бўйича чуқур марксистик билим, илғор ва кучли эстетик дид, умумлаштириш қобилияти, умуман, адабиётчи учун зарур бўлган истеъдод керак.

О. Шарафиддиновнинг ушбу мақоласи учун асос қилиб олинган «Тошкентнома», «Менинг маҳаллам», «Она-Ер қўшиғи», «Қуёшга ошиқман» каби поэмаларда муайян тугун билан бошланиб, ривожланиб, авжига чиқиб, ечилувчи сюжет линияси ҳам, кескин конфликтлардан келиб чиқувчи драматик эпизодлар ҳам йўқ. Шундай бўлгач, бу поэмалардаги ғоявий-бадний муваффақиятларнинг сирлари нимада? Танқидчи худди ана шу сирларни очиб беришга муваффақ бўлган.

О. Шарафиддиновнинг умуман ижодида, хусусан зикр қилинаётган «Замон — қалб — поэзия» номли китобида танқидчилигимизда ривожланаётган яна бир яхши хусусиятни кўриш мумкин. Бу хусусият адабиётга энди кириб келаётган ёшларга жонкуярлик ва мураббийлик тенденциясининг кучайганлигида кўзга ташланади. Танқидчи ўз мақолаларида КПСС XX съезидан сўнгги ижобий тенденцияларни, шунингдек камчилик ва нуқсонларни умумлаштирганда кўпроқ ёш шоирлар ижодига таяниб иш кўради. Бу эса Эркин Воҳидов, Теша Сайдалиев, Охунжон Ҳакимов, Ҳусниддин Шарипов каби ёшларнинг ўз ижодий изланишларидаги ютуқ ва камчиликларни чуқурроқ англаб олишларида, демак улар ижодининг бундан кейинги тараққиётида катта роль ўйнайди.

Биз О. Шарафиддинов ўзининг «Лирика ҳақида мулоҳазалар» номли мақоласида 40-йиллар охири ва 50-йиллар бошларидаги ўзбек шеърлятида мавжуд бўлган камчилик ва нуқсонларни яхши умумлаштириб берганлигини айтган эдик. Аммо танқидчи бу мақолада ўша вақтдаги камчилик ва нуқсонларнинг сабабларини кўпроқ субъектив белгилардан излаган эди. «Замон — қалб — поэзия», «Ниҳоллар» номли мақолаларида эса ўша давр поэзиясидаги камчилик ва нуқсонларнинг ижтимоий илдизлари шахсга сиғинишнинг зарарли оқибати билан боғлиқ эканини бутун ҳаққонийлиги билан очиб берди. «Шахсга сиғинишнинг энг зарарли томони

шундаки, — деб ёзади танқидчи «Замон — қалб — поэзия» номли мақоласида, — ёзувчиларнинг халқ ҳаёти билан алоқаси ўша йилларда анча заифлашиб қолди, воқеликни бутун мураккаблиги, барча қарама-қаршиликлар ва бор ҳақиқатни бутун борлиги билан акс эттиришда ҳадиксираш вужудга келди. Шахсга сифиниш эркин фикрлаш имкониятларини торайтириб қўйди».

Танқидчи 50-йиллар охири ва 60-йиллар бошларидаги ўзбек поэзиясида янги ижобий тенденцияларнинг ривожлана бошлаганлигининг тарихий-ижтимоий илдишларини ҳам шахсга сифинишнинг фош қилинишида ёзувчиларимизда ҳадиксираш ва юзаки, умумий гаплар айтиш билан чекланиш кайфияти йўқотилганлигида, шу туфайли дадиллик ва ижодий активлик ошганлигида кўради. Бу факт КПСС XX, XXI, XXII съезди қарорлари ва партиямизнинг бошқа янги ҳужжатлари танқидчиликнинг адабий фактлар моҳиятини чуқурроқ очиши учун катта имкониятлар вужудга келтирилганлигининг нишонасидир.

О. Шарафиддиновнинг «Замон — қалб — поэзия» тўпламидан Миртемир ҳақидаги адабий портрети ҳам ўрин олган.

Бирор шоир ёки ёзувчининг 20—30 йиллик ижодини яхлит ҳолда ёритиб бериш жуда машаққатли меҳнат. Бу иш танқидчидан катта қобилият, жуда кўп вақт, узоқ ўрганиш ва изланишни талаб қилади. О.Шарафиддинов ана шу қийинчиликларни енгиб, кейинги йилларда М. Шайхзода ва Миртемир ижоди ҳақида адабий портрет яратиб берди. Бу эса О. Шарафиддиновнинг адабиётшунослигимиздаги «оқ доғ»ларни йўқотиш соҳасида катта қунт ва чидам билан ишлаётганлигини тасдиқлайди.

Миртемир ҳақидаги адабий портрет шоирнинг ижодий йўли ҳақида қисқа, аммо ёрқин тасаввур бера олади. Адабий портретда Миртемирнинг дастлабки

даврларда мавҳумлик сўқмоқларидан юрганлиги, символлик образларга ортиқча берилганлиги, поэтик образнинг ички яхлитлигига эриша олмаганлиги, кейинча ҳаётни, устозлар бисотини, фольклорни чуқур ўрганиб, маҳоратни ошира бориш асосида яхши асарлар ижод қилганлиги, янги замон кишиларининг пишиқ образларини ярата бошлаганлиги, умуман шоир ижодининг эволюцияси ва кейинги муваффақиятлари яхши ёритилган. Ана шунинг ўзи танқидчининг катта ютуғидир.

О. Шарафиддиновнинг китобида фазилатлар кўп. Бироқ унда баъзи бир мулоҳазали ўринлар ва бирёқламаликлар ҳам бор. Энди шулар ҳақида бир оз гапирайлик.

Маълумки шахсга сифиниш фош қилингандан сўнг ўзбек совет поэзиясида В. И. Ленин образини яратишда янги босқич бошланди. О. Шарафиддинов буни жуда яхши қайд қилади. Аммо В. И. Ленин ва партиёга муҳаббат мавзунининг ишланиши ҳақида конкрет фактлар асосида гапирганда ижодий муваффақиятларни Хусниддин Шарипов, Шукрулло, Файзулла каби ёш шоирларнинг шеърлари мисолида, ижодий муваффақиятсизликни эса Ғ. Ғулом шеърлари мисолида кўрсатади. Бунда бирёқламалик бор. Наҳот, Ленин ва партиё мавзусини ишлашдаги ижобий тенденцияларни умумлаштиришда Ғ. Ғулом поэзияси материал бермаса? Ленин ва партиё темасини ишлашдаги янги босқични ўзи Ғ. Ғулом бошлаб берди. Ғ. Ғуломнинг бу мавзунини ўзига хос фалсафий планда, катта масштабда — Ленин ва Шарқ аспектида ёритаётганлигининг ўзида ҳам катта янгилик бор. Ўзбек поэзиясида Ленин ва партиё темасининг ишланиши ҳақида мулоҳаза юритилар экан, булар ҳақида гапирмаслик мумкинми?

Шу билан боғлиқ ҳолда яна бошқа бир масалага эътиборни қаратайлик. О. Шарафиддинов Ғ. Ғуломнинг «Ленин офтоби» шеъри ҳақида гапириб ёзади: «Шоир инсоний эрк жумбоғини ечиб берган бирдан-бир таъли-

мот — Ленин фалсафаси, Ленин офтоби деган тўғри фикрни олади-ю, шеърнинг ҳамма бандларида шу фикрга иллюстрация беради ёки уни шарҳлайди. Бизнинг Конституция Ленин офтоби билан суғорилгандир дейди:

Биз яшаган замоннинг энг муқаддас китоби,
Инқилобий идрокнинг муддаоси, хитоби,
Халқларга раҳнамодир бу қонун боби-боби,
Бу Ленин фалсафаси, Лениннинг офтоби.

Бу гап ўзимга ҳам маълум эди. Шунинг учун шоир меҳнати менинг билимимга ҳам, завқимга ҳам катта янгилик қўшолмади». (20-бет.)

О. Шарафиддиновнинг ўзи бир шеър ҳақида гапириб айтганидек, мен бу шеърни поэзиянинг олий намунаси демоқчи эмасман. Бироқ шеърга фақат «бу гап ўзимга ҳам маълум эди», деган принцип асосидагина баҳо берадиган бўлсак, жуда кўп яхши шеърларимиздан айрилиб қоламиз-ку.

Хўш, Ҳамид Олимжоннинг «Ўзбекистон» шеъридаги гаплар бизга номаълум гаплар бўлгани учун шунчалик таъсир қиладими:

Чиройлидир гўё ёш келин,
Икки дарё ювар кокилин,
Қорли тоғлар турар бошида,
Гул водийлар яшнар қошида...

Нима, Ўзбекистоннинг икки дарё оралиғида жойлашганлигини, чиройлилигини, қорли тоғлари, гул водийлари борлигини билмасмидик? Ахир гап фақат номаълум гап айтишда эмас, поэзиянинг таъсир кучи катта гоё, яхлит кечинма, кучли ҳаяжон, образлилик каби жуда кўп факторларга боғлиқ.

Совет шоири ўз китобхонларининг қалбидаги гапларни, А. Қаҳҳор айтганидек «тилнинг учида турган»

гапларни ҳам топиб, уни шеърят воситалари билан ифодалаб бериши керак. Бу ҳам — поэзия. Ҳар хил ҳолатлар бўлади. Баъзан шоир сизга маълум бўлган гапни шундай айтадики, натижада, бевосита ҳаяжонга тушасиз, шоир билан бирга завқланасиз ёки ғазабланасиз. Баъзан шоир мутлақо янги гап билан қалбингизга гулгула солади, ёки сололмайди. Ҳар хил ҳолатлар бўлади.

Умуман адабиётда, жумладан поэзияда ҳам учта нарсаси муҳим.

1. Нима ҳақида гапириш. Бу даврнинг муҳим тенденцияларини қамраб ақс эттириш билан боғлиқ.

2. Нимани гапириш. Бу ҳаёт воқеа-ҳодисаларини чуқур таҳлил қилиб, кўпчиликнинг эътиборини жалб қила оладиган гоյ ва проблемаларни ўртага қўйиш билан боғлиқ.

3. Қандай гапириш. Бу кўнгилдаги фикр ва туйғунг конкрет, оригинал образлар воситасида ифодалаш билан боғлиқ.

Бу уч нарсани бир-биридан ажратиш мумкин эмас.

О. Шарафиддинов бу уч принципни бир-биридан ажратиб қарамайди албатта, лекин баъзан ана шу уч принципдан биттасини диққат марказида тутгани ҳолда, бошқа бирини эътибордан четда қолдиради. Натижада айрим шеърлар нотўғри баҳоланади. Буни таъқидчининг М. Шайхзода ва Миртемирнинг баъзи бир шеърларини баҳолашда кўриш мумкин. Масалан О. Шарафиддинов М. Шайхзоданинг «Ўзбек денгизига» шеъри ҳақида гапирар экан, унда «шоир кашф этган янги фикр йўқ», дейди. («Ўзбек адабиёти масалалари». Ўздавнашр, 1962 йил, 201-бет.)

М. Шайхзода бу шеърида поэтик фикрни деталлаштириш орқали, поэтик такрорлар ва таъкидлар орқали чулу биёбонда барпо қилинган Каттақўрғон сув омборининг моҳиятини очган, совет кишиси қўли билан бунёд этилган бу сунъий денгиздан олган ўзининг қувонч-

чини самимий ифодалаган. Биз шеърдан баъзи бир парчаларни келтирамиз:

Ҳеч қайси жугрофия харитасида
Гарчи сарҳадлари чизилган эмас,
Гарчи дарсликларда катта ҳарф ила
«Ўзбек денгизи» деб ёзилган эмас.
Аммо кўзимизда денгизсан, уммон,
Нариги қирғоғинг кўз илғамас, кенг,
Сенинг баракатинг дарёларсимон,
Ложувард сувларинг мрамларга тенг.
Қатраси очади гулнинг юзини,
Унинг бир ютими қушларга қанот,
Унинг ариқлари боққа жон берар,
Унинг каналлари — даштларга ҳаёт.
Эй ҳовуз, мен сени денгиз атадим,
Шоирнинг ҳаққи бор муболағага,
Сувлари шўр эмас, ширин бир денгиз —
Баракат денгизин мақтамай нега?
Нега денгиз демай, уфқларингда
Хаёлга чўмилган қайиқ кўринар,
Нега денгиз демай долғаларингда
Қуёшга ишқибоз балиқ уринар,
Нега денгиз демай, оқшом чоғида
Саҳнингга сиғади ой ва юлдузлар,
Нега денгиз демай қирғоқларингда
Қўлма-қўл кезишар йигитлар, қизлар.
Ҳа, полвон Ватаним яратган денгиз.

М. Шайхзода бу шеърида тасвир объектининг моҳиятига кира олган, ундаги гўзалликнинг ижтимоий ва эстетик қимматини очиб бера олган. О. Шарафиддинов эса «янги фикр йўқ», деган принцип билан бу шеърни поэзия деб ҳисобламайди.

Масаланинг яна бир нозик томони шундаки, бу принцип О. Шарафиддиновни баъзи бир мавҳум ёки умумий шеърларни юксак баҳолашга етаклайди. Маса-

лан, ана шу принцип асосида танқидчи М. Шайхзоданинг «Бош масала» каби шеърларини мақтайди. Ваҳранки бундай шеърларда масаланинг ички моҳияти очиб берилмаган, диққат ташқи белгиларга қаратилган.

М.Шайхзоданинг «Бош масала» шеърида,

Дам тўйларнинг ҳангомаси,

Умрнинг бор косаси:

Кўкчойнинг ўз пиёласи,

Квартира, сергўшт палов,

Нафис кўйлак масаласи,—

каби «масалалар» санаб келинади-ю, охирида «Бош масала коммунизм қурмоқликнинг масаласи» дейилади. Булар ҳаммаси умумий гап. Бу «янги гап»ларда коммунизм қуриш масаласининг ички мазмуни, моҳияти ёки коммунизм қурувчисининг юраги, қалби очилмайди.

Демак, О. Шарафиддиновнинг «поэзиядаги янги гап» масаласига бир ёқлама ёндашиши унинг баъзи асарларни нотўғри баҳолашига сабаб бўлмоқда. Шунинг учун ҳам биз бу масалага кенгроқ тўхталдик.

О. Шарафиддиновнинг адабий портретларида ҳам, фикримизча баъзи бир етишмовчиликлар борки, улар ҳақида ҳам фикр билдириш фойдадан холи эмас.

1. М. Шайхзода ҳақидаги адабий портретда бўлганидек, Миртемир ҳақидаги портретда ҳам шоир ижодининг муҳим хусусиятларига оид умумлаштирувчи фикрлар, хулосалар, таъкидлар кўпу лекин алоҳида асарларнинг конкрет таҳлили оз. Шубҳасиз, бу умумлашмалар ва хулосалар шоир ижоди билан изчил таънишиш, уни чуқур муҳокама ва мушоҳададан ўтказиш асосида юзага келган. Бироқ бундан қатъий назар яхши деб мақтаб ўтилаверган бир қанча шеърларнинг конкретроқ таҳлили берилса китобхон шоир ижодининг гоёвий-бадний фазилатларини янада чуқурроқ ҳис этади.

2. Адабий портретда КПСС Марказий Комитети

қарорлари ва партия ҳужжатларининг Миртемир ижоди тараққиётидаги роли яхши ёритилмайди. Ваҳолонки, бу ҳақда жиддийроқ гапириш керак эди. Бу ўринда фақат баъзи фактларни эслаиб ўтайлик. Миртемирнинг 30-йиллар бошларидаги ижодиди формалистик изланишлар кўп эди. Ўзбекистон ёзувчиларининг 1936 йил апрель ойида бўлиб ўтган йиғилишида «Правда» газетасининг адабиётда формализмга қарши босилган редакцион мақоласи кенг муҳокама қилинди, шоир, ёзувчилар ижодидаги формалистик элементлар кенг очиб ташланди. Миртемирнинг мавҳум формалистик баянларидан қутулишида ҳам бу партиявий ҳужжат — «Правда» газетаси редакцион мақоласининг муҳокама қилиниши катта роль ўйнади.

Ёки, Миртемир ижодиди 50-йилларнинг иккинчи ярмида бошланган кўтарилишни ҳам КПСС XX съезидан сўнг ҳаётимиз ва адабиётимиздаги умумий юксалиш ва ижодий активлик билан боғланмасдан тушунтириш қийин. Танқидчи эса бу масалаларни эътибордан четда қолдиради.

Ҳа, О. Шарафиддиновнинг танқидчилик фаолиятида айрим камчиликлар ва мунозарали ўринлар бор. Бироқ бу камчиликлар танқидчи ижодининг қимматини ва жанговарлигини инкор этмайди.

О. Шарафиддиновнинг, «Замон — қалб — поэзия» номли китоби поэзиямиз тараққиётига катта ижобий таъсир кўрсатиши шак-шубҳасиздир. Унинг умумий фазилати ана шунда. Бу китоб поэзиямиз фактларини қайд қилувчи бир манба сифатида қолиб кетмайди. У шеърятимизни коммунистик қурилиш йўлидаги янги зафарларга чорлайди, олға етаклайди. Тўпلامнинг поэзиямиз тараққиёти йўлидаги аҳамияти шу билан белгиланади.

ИСМОИЛ АКРАМ

Исмоил Акрам (1907—1979) мазмунли ҳаёт йўлини босиб ўтди. Ишчи оиласида туғилган Исмоил Акрам отаси изидан бориб, ўз меҳнат фаолиятини типография ишчиси сифатида бошлаган эди.

Кейинча у «Қизил Ўзбекистон», «Ленин йўли» газеталари редакциясида, республика ёзувчилар союзида, Ўзбекистон давлат нашриётида ишлади. КПСС аъзоси Исмоил Акрам 1944—1948 йилларда Ҳамид Олимжон номидаги Ўзбек Давлат драма ва музыкали комедия театрининг, 1949 йилдан 1976 йилгача Ўзбекистон халқлари маданияти ва санъати тарихи музейининг директори лавозимларида самарали меҳнат қилди.

1928—1929 йиллардан бошлаб вақтли матбуотда ўз очерклари, ҳикоялари билан кўриша бошлаган Исмоил Акрам 1932 йилда «Кураш кунлари» номли очерк ва ҳикоялар тўпламини, кейинча «Ойқанот» повестини нашр эттирди. 1959 йилда «Унутилмас кунлар», 1978 йилда «Самарқанд байроғи» номли повестларини китобхонларга тақдим этди.

Исмоил Акрам 20-йилларда ички ва ташқи контрреволюцион кучларнинг ёвузликларига қарши кураш олиб борган совет халқининг қаҳрамонлигини ўз кўзи билан кўрди, курашларнинг иштирокчиси бўлди. Ана шу тўлқинли давр воқеаларини ўзининг прозаик ва драматик асарларида реал акс эттиришга ҳаракат қилди.

Исмоил Акрамнинг «Амрича», «Шаҳар ўт ичида» каби драмаларида босмачи галаларнинг ёвузлиги ва контрреволюцион хатти-ҳаракатлари фош қилинди, халқ ва армиянинг, чекистларнинг қора кучларга қарши олиб борган қаҳрамонликлари кўрсатиб берилди.

Драматургнинг «Адолат» номли пьесаси феодалистик шароит-

даги тартиб-қоидалар, адолатсизлик, зулм-истибодни фош этувчи, хотин-қизлар бошига тушган жабру жафоларни гавдалантирувчи драмаларидан бири эди. Шунинг учун бу драма Ўзбекистон театрларидагина эмас, Тожикистон, Туркменистон (Чоржўй), Қирғизистон (Ўш) театрларида ҳам узоқ йиллар давомида саҳнадан тушмай келди.

Исмоил Акрамнинг «Оналар» драмаси Улуғ Ватан уруши даврида етим қолган болаларнинг оғир аҳволи ва оналарнинг меҳр-муҳаббатини реал акс этдирувчи асар сифатида республика конкурсида мукофотга сазовор бўлган эди.

«Равшан», «Тақдир», «Муҳаббат», «Фароғат» каби пьесаларда ҳам асосан хотин-қизлар образини яратиш драматургининг диққат марказида турди.

«Фароғат» шойи тўқиш фабрикасида яратувчилик меҳнати билан машғул бўлган ишчилар ҳаётини тасвирлашга бағишланган саҳна асаридир. Фароғат фабриканинг талантили нусхакаш rassоми сифатида эл бойлигига бойлик қўшиш йўлида ҳормай-толмай самарали меҳнат қилади. Қаллоблар ва юлғичларга қарши фаол жамоатчи сифатида кураш олиб боради.

Хуллас, Исмоил Акрам ўзининг прозаик ва драматик асарлари билан халқимиз ҳаёти ва курашининг талай ёрқин саҳифаларини қаламга олин ва кишиларимизни янги-янги меҳнат ғалабаларига илҳомлаштиришга ўз ҳиссасини қўшди.

Исмоил Акрамнинг адабиёт ва маданият соҳасидаги хизматларини тақдирлаган республика ҳукумати унга «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» деган фахрий унвон берди.

У Меҳнат Қизил байроқ, Ҳурмат белгиси, Шавкатли меҳнати учун каби орден ва медаллар билан мукофотланди.

«Самарқанд байроғи» номли қисса унинг охириги асари бўлди.

МУНДАРИЖА

Серқирра ижод соҳиби (В. Абдуллаев, С. Мирзаев)	5
Поэтик мазмун ва баднийлик проблемаси	9
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.	34
«Алпомиш» достони ва уни ўрганиш масаласига доир.	51
Поэзия қаҳрамони.	64
Танқидий фикрнинг ишонарли бўлишига эришайлик.	76
Ҳар байтнинг бир жаҳон мазмуни.	82
Бир мухаммас ҳақида.	87
Фалсафий теранлик, романтик жўшқинлик.	94
Қатрада осмон акс этганидек.	100
Лочининг парвози.	105
Поэзиямизнинг ёрқин юлдузи.	111
Бизнинг Зулфиямиз.	118
«Қарвон қўнғироғи».	127
Драматик дostonлар.	133
Ҳамид Фулом.	142
Султон Акбарий поэмаларида лирик ва эпик тасвир уйғунлиги	153
Шеърятда гражданлик руҳи.	177
Сонетлар.	192
Жўшқин юрак наволари.	193
Социалистик реализм ва ўзбек совет шеърятининг эстетик	204
бойлиги.	204
Поэзиямизнинг тараққиёти йўлида.	232
Исмоил Акрам	244

На узбекском языке

Нуриддин Шукуров

ЭТОТ НЕПОВТОРИМЫЙ МИР

литературно-критические статьи

Редактор А. Шаропов
Рисом Халмирзаев
Расмлар редактори В. Немировский
Техн. редактори Е. Потапова
Корректор Д. Зоҳидова

ИБ № 1676

Босмахонага берилди 06. 01. 81. Ёошига рухсат этилди 14. 01. 82. Р—01108.
Формати 70×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма.
Шартли босма л. 10,85. Нашр. л. 11,22. Тиражи, 5000. Заказ № 155. Баҳоси
1 с. 10 т.

Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоий
кўчаси 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси
2- босмахона. Янгийул, Самарқанд кўчаси, 44.

Шукуров Н.

Бу бўстон саҳнида: Адабий-танқидий мақолалар.—Т.: Адабиёт ва санъат нашр., 1981.— 248 б.

Таниқли адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Нуриддин Шукуров эллик ёшга тўлди. Ушбу тўплам мунаққиднинг кўп йиллик илмий-ижодий фаолиятининг бир қисмини акс эттиради. Асарга Гафур Ғулом, Ойбек, Уйғун ижоди ҳақидаги муҳим тадқиқотлардан намуналар, шунингдек, республика театрлари ҳақидаги туркум мақолалар киритилган. Китоб адабиётга янги кириб келган ёш ижодкорларга бағишланган, матбуотда қизғин баҳс ва мунозараларга сабаб бўлган қатор манзумалар билан яқунланади.

Шукуров Н. Этот неповторимый мир: литературно-критические статьи.

83.3Уз+85.4Уз